

Jog

történeti szemle

2012
1. szám

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC · SZEGED

A TARTALOMBÓL

Adalékok a magyar egyesülési jog szabályozásához a dualizmus korában

A hatalom sodrában – Adalékok a polgári perjog történetének vázlatához (1958–1990)

A magyar történeti büntetésügyi tudomány megteremtőjének, Vajna Károlynak élete és műve

A magyar hercegprímási méltóság jogi helyzete a két világháború között

Szerzetes tanító rendek a magyar parlamentben (1867–1944)

Magyarország nemzetközi jogalanyiségének kérdése az 1907. évi gazdasági kiegyezés kapcsán

Vajna Károly

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- DOMANICZKY Endre: Adalékok a magyar egyesülési jog szabályozásához a dualizmus korában..... 1
GYEKICZKY Tamás: A hatalom sodrában – Adalékok a polgári perjog történetének vázlatához (1958–1990)..... 17

ELŐADÁS

- NÁNÁSI László: A magyar történelmi büntetésügyi tudomány megteremtőjének, Vajna Károlynak élete és műve..... 26

MŰHELY

- CSÍKY Balázs: A magyar hercegprímási méltóság jogi helyzete a két világháború között..... 35
KARA Anna: Szerzetes tanító rendek a magyar parlamentben (1867–1944)..... 43
SZABÓ Szilárd: Magyarország nemzetközi jogalanyiségének kérdése az 1907. évi gazdasági kiegyezés kapcsán..... 57

DISPUTA

- Észrevételek Szabó Szilárd könyvkritikájához – SZENTE Zoltán..... 61

KÖNYVEKRŐL

- Konferenciakötet az önálló katonai büntető kodifikáció tricentenáriuma alkalmából – DEÁK Zoltán..... 63
Degré Alajos könyvvé formált előadásvázlatai – RIGÓ Kinga..... 64

SZEMLE

- Mezey Barna MTA doktori értekezésének nyilvános vitája – STIPTA István..... 68
Bódiné Beliznai Kinga doktori értekezésének nyilvános vitája – FREY Dóra..... 69
Értékörközök – Konferencia az Állami Számvevőszék alapításának 140. évfordulóján – KOVÁCS Norbert..... 70
Nemzetközi jogtörténeti konferencia a Zágrábi Egyetemen (2011. november 3–5.) – GOSZTONYI Gergely
– RIGÓ Kinga..... 71
Vajna Károly- emlékülés Kiskunfélegyházán – DÁVID Anna Réka..... 73
Vajna Károly-terem a Kiskun Múzeum büntetéstörténelmi kiállításában – MÉSZÁROS Márta..... 76

HÍREK..... 78

E számunk szerzői..... 84

A címlapon:

Vajna Károly

(1851. október 13. Nagyenyed – 1931. július 13. Budapest):

1898-tól a szegedi kerületi börtön, 1901-től a Budapesti Királyi Országos Gyűjtőfogház igazgatója. A magyar börtönügyi tudományosság máig legértékesebb történelmi adatgyűjteményének (Hazai régi büntetések. I–II., 1906–1907) összeállítója, az Országos Börtönügyi Múzeum alapítója (1910).

Jog

történelmi szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna),
Dr. Srđan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa)

Szerkesztőség: Dr. Barna Attila, Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Szerkesztő: Élesztős László (e-mail: elesztosl@ajk.elte.hu)

A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211. Tel./Fax.: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténelmi Tanszéke, a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténelmi–Jogelméleti Intézete, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténelmi Tanszéke, a Miskolci Egyetem Jogtörténelmi Tanszéke, a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténelmi Tanszéke és a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Jogtudományi Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

Kiadói munkák: Gondolat Kiadó

1. Előzmények

A magyar egyesülési jog szabályozásának kezdetei – mind elméleti,² mind gyakorlati³ szempontból – a 18. századba, a szabadkőműves páholyok magyarországi megjelenéséig vezethetők vissza. A magyar jakobinus mozgalom bukását követően – Kazinczy szavaival – „*példa kelle, hogy rettegjen az ország*”, így a szabadkőműves páholyok mintájára és nyomán kibontakozó ifjúsági, olvasóköri és politikai mozgalmak működése mintegy két évtizedre visszaszorult. Önszerveződés-történeti értelemben ez volt az ún. első cezúra időszaka, amely az 1810-es évek közepéig tartott.

Az ezt követő időszak, amikor – nemritkán kormányzati támogatással – előbb szociális és filantróp szerveződések jöttek létre,⁴ majd pedig az élet mind több területén megjelentek a civil szervezetek, már az egyesületek első virágkora kezdetének tekinthető, amely később egy újabb cezúrába: az osztrák megszállásba torkolt.⁵

A több mint két évtizedes pezsgésnek köszönhetően az egyesületi mozgalomba belenőtt nemzedékek ekkora már jelentős tapasztalatot halmoztak fel az egyesületekkel kapcsolatban, s elképzeléseik készen álltak a jogi formába öntésre. Ezt a már a reformkorban megvalósítani tervezett munkát⁶ végül a neoabszolutizmus végezte el, minden hibája és nehézsége ellenére mind a mai napig mintát kínálva a jogalkotó számára az egyesülési jog szabályozásához.⁷

Az országbírói értekezlet, majd a kiegészítés és a nyomában újraledő egyesületi mozgalom újra aktuálissá, sőt sürgető kérdéssé tette az egyesülési jog szabályozását.⁸ Nem pusztán technikai munkáról lett volna szó: e területen a jogtudomány és a gyakorlat egymás mellett haladt. A feladat tehát a jogalkotás mellett magában foglalta volna a dogmatika kidolgozását, és az erre épülő, kiszámítható gyakorlat kialakítását is.

A tanulmány e jogalkotási kísérleteket és az alkalmazott jogszabályokat kívánja bemutatni 1867 és 1914 között,⁹ ehhez kapcsolódva pedig a gyakorlat és a jogtudományban lassan körvonalazódó álláspontok általános jellemzőire is kitér.

2. A szabályozás általános jellemzői

Az egyesülési jog szabályai alapvetően két jogágban: a köz-, illetve a magánjogban találhatók. E korábban is létező kettősségre tekintettel a korszakban gyakran beszéltek

Domaniczky Endre

Adalékok a magyar egyesülési jog szabályozásához a dualizmus korában¹

egyesületi közjogról, illetve egyesületi magánjogról, valamint külső és belső egyesületi jogról. Mindkét jogág szabályrendszeréhez kapcsolódhattak szankciók, ennél fogva

a joganyagoknak voltak büntetőjogi vonatkozásai is.¹⁰

Az egyesülési jog kodifikációja a dualizmus korának egyik hangsúlyos jogpolitikai célkitűzése volt. Szerepelt szinte minden párt programjában,¹¹ sürgettek képviselők,¹² törvényhatóságok, és készen állt egy minta is a szomszédban: az 1867-ben elfogadott ausztriai egyesülési jogról szóló törvény.¹³

A kodifikáció szükségessége alatt akkoriban elsősorban közjogi szabályalkotásra gondoltak, de a lassan meginduló magánjogi kodifikáció e területet is szabályozás alá kívánta vonni. Az egyesületi törvényjavaslat elsikkadása, majd az Mjt. megalkotásának elhúzódása miatt azonban a korszakban – elsősorban szokásjogi alapon – a közjogi jellegű, eljárási szabályok főként rendeleti úton kerültek megalkotásra. 1868-ban elkészült egy törvénytervezet, egy másik, elfogadott törvény pedig még abban az évben meghatározta az egyesülési jog gyakorlásának legfontosabb ismérveit.

Önálló egyesülési jogi törvény azonban az egész korszakban nem született, helyette végül is egymást követő rendeletekkel rögzítették a legfontosabbnak vélt keret-szabályokat; ezek többségét a belügyminiszter bocsátotta ki. A szabályozás egyes elemei azonban ágazati és egyéb törvényekben nyertek elhelyezést, és a különböző formák besorolását, kezelését – módszertani jelleggel – miniszteri körrendeletek révén igyekeztek megkönnyíteni, amelyeknek szintén normatív erőt tulajdonítottak.

Töredezettsége miatt a szabályozás 1914-re már nehezen áttekinthetővé vált még a törvényhatóságok számára is. Nem véletlen, hogy – a közigazgatás és az egyesüle-

Olvasókör egy alföldi városban

tek munkáját egyaránt megkönnyítendő – a századfordulótól kezdve egyre több egyesületi jogi jogszabálygyűjtemény került kiadásra.¹⁴

3. Átfogó törvényi szabályozás igénye

Az egyesületi közjog törvénybe foglalására egy jelentősebb kísérlet történt 1868-ban,¹⁵ amikor Wenckheim Béla belügyminiszter elkészítette az egyesülési és gyülekezési jogról szóló törvényjavaslatot (továbbiakban: Javaslat), amely elsősorban eljárási oldalról próbálta a területet szabályozás alá vonni.

3.1. Az egyesülési és gyülekezési jogról szóló törvényjavaslat

A Javaslat koncepciója több tekintetben újszerű volt. Konjunktív jellegűknél fogva egyszerre kívánt szabályozni két alapjogot: az egyesülési és az ehhez elengedhetetlenül szükséges gyülekezési jogot. A kiegyezési törvények (1867:12. tc., 1868:30. tc.) miatt azonban – ha elfogadásra kerül – a Javaslat a két alapjog tekintetében eltérő területi hatállyal rendelkezett volna. A gyülekezési jogra nézve a horvát szábor önálló jogalkotási felhatalmazással bírt (amellyel később élt is), az egyesülési jog tekintetében viszont a magyar országgyűlés a Szent Korona országai tekintetében kizárólagos hatáskört kapott, s csak a végrehajtási szabályok megalkotása tartozott volna a horvát kormány hatáskörébe.

A Javaslat erőssége a dogmatikai rendszerezésre törekvés. Tárgyi hatályát tekintve a tervezet általában az egyesületekre vonatkozott, különös szabályozás alá vonva a politikai egyesületeket. Röviden érintette a szakszervezetek előzményeit, ezekre nézve is az általános szabályozást tekintve irányadónak. A Javaslat ezen kívül felsorolt olyan formákat, amelyeket tárgyi hatálya alól kizárt (továbbiakban: kizárt egyesületek), és olyanokat is, amelyeket csak ideiglenesen, a részletszabályok megalkotásáig vont hatálya alá (ún. kooperatív egyletek). Bár nem vált törvénynyé, rendszertani meghatározásai egyes vonatkozásaiban jogilag máig meggondolandó elhatárolási szempontokat vetettek fel.

3.2. Az egyesülési szabadság definiálása

A Javaslat megkísérelte deklarálni az egyesülési szabadságot, amikor kimondta, hogy „Magyarország polgárai a törvények korlátain belül bizonyos célok elérésére szervezett egyesületeket szabadon alkothatnak...”. Az egyesülési szabadság korlátait a Javaslat értelmében csak más törvényi szabályozással lehetett volna megállapítani. Ugyanakkor a bizonyos célokat konkrét meghatározás helyett (mint az 1868:44. tc.) negatív módszerrel próbálta a tervezet rögzíteni (7. §).¹⁶ Az egyesülési szabadság kimondása azonban nem jelentette az egyesület működésének szabadságát is; erről szól a Javaslat 1. § második fordulata:

lata: „...s ezen jog gyakorlata – a politikai célú, valamint a jelen törvény 10-ik §-ában felsorolt egyletek kivételével [kizárt egyesületek – D. E.] – a [...] bejelentésen kívül előleges engedélytől nem feltételeztethetik.” Vagyis a működés megkezdéséhez mindenképpen szükség volt az egylet megalakulásának bejelentésére. Tehát a Javaslat alapján az egyesülési szabadság az egyletalapítás szabadságát jelentette, törvény szabta keretek között. Ettől elvált a működés megkezdése, amelyhez állami engedély volt szükséges. E különbségtétel különösen a magánjogi kodifikáció megindulását követően kapott jelentőséget, amikor a jogirodalomban több évtizedes vita bontakozott ki az egyesület jogképessége megszerzésének időpontjáról, létezéséről, s ehhez kapcsolódva az egyesületi rezsimekről.

3.3. Eljárási és hatásköri szabályok

A Javaslat rögzítette az eljárási és hatásköri szabályokat, valamint az ezekhez kapcsolódó határidőket. A főfelügyeleti jog,¹⁷ amelynek folyamánként az állam az egyesületek megalakulását és működését már a 18. század végére ellenőrzése alá vonta, vertikálisan megosztott a közigazgatás központi és helyi szintje között. Azon, a mából visszatekintve is újszerű felismeréstől áthatva, hogy a helyi közigazgatás szinte a hatalom „szemeként” a leggyorsabban a legpontosabb adatok beszerzésére képes, az egyesületi ügyek intézését elsődlegesen a törvényhatóság feladatává kívánta tenni.¹⁸ A döntési jog szinte mindig a központi szintet illette, de a véleményezés és ellenőrzés e rendszerben a helyi szintre hárult, amely órában megszábott időn belül köteles volt az alapszabályt véleményezni és felterjeszteni. A Javaslat meghatározta a benyújtandó mellékletek körét és példányszámát, és utalt az alapszabály tartalmi elemeire is.

Az alapszabály láttamozását – vagyis jóváhagyását – a belügyminiszter végezte a korszakban (több esetben személyesen is),¹⁹ ezen a tervezet nem kívánt változtatni. A láttamozás megtagadását azonban ún. tételesen felsorolt tilalmi okokhoz kötötte volna, amelyek alapján az elutasító határozatot meg kellett volna indokolni, és a hivatalos lapban közzétenni. Nagy hiányossága a Javaslatnak, hogy a jogorvoslati jogról hallgatott.

A Javaslat, szabályainak megsértése esetére, igen részletes szankciórendszert is tartalmazott, amely fokozatosan, a kihágástól a büntető törvény hatálya alá tartozó cselekmények felé közelítve szolt többek között az egyesület mint jogi személy által elkövetett „szabályszegésekről” és ezek büntethetőségéről is.

3.4. Az egyesülési jog keretszabályai a nemzetiségi törvényben

A Javaslatot a minisztertanács végül levette a napirendről, de szabályainak többsége – minthogy többnyire az akkori gyakorlatot kívánta rögzíteni, egyes helyeken (például: módosítási kérelem) pontosítani – szokásjogként élt tovább.

A Javaslát elkészítésével szinte egyidejűleg került sor a nemzetiségi törvény megalkotására.²⁰ Bár a törvény a nemzetiségi jogok biztosításáról és szabályozásáról vált ismertté, személyi hatálya a magyar nemzet definiálása révén az ország valamennyi lakosára kiterjed.²¹ Emiatt különösen jelentősnek tűnik a törvény 26. §-a, amely az egyesületekről szólva, azok létezésének és működésének legfontosabb ismérveit határozta meg.²² A törvény vonatkozó szakaszának második mondata – amely egyébként a II. világháborúig változatlan maradt – így hangzik: „E végből [oktatás – D. E.], s a nyelv, művészet, tudomány, gazdaság, ipar- és kereskedelem előmozdítására szolgáló más intézetek felállítására végett is, az egyes honpolgárok az állam törvénytörvény-szabta felügyelete alatt társulatokba, vagy egyletekbe összeállhatnak, és összeállván szabályokat alkothatnak, az államkormány által helybenhagyott szabályok értelmében eljárhatnak, pénzalapot gyűjthetnek, és azt, ugyan az államkormány felügyelete alatt nemzetiségi törvényes igényeiknek is megfelelően kezelhetik.”

A törvény egyes honpolgárokról szól, s eközben rögzíti az egyesülési szabadság által érintett területeket,²³ rendelkezik az állami felügyelet szükségességéről, az alapszabály megalkotásáról, amelyet a kormánynak jóvá kell hagynia. A szövegből kiolvasható, hogy az egyesületek csak ezen jóváhagyott alapszabályokkal működhetnek. A már működő egyesületek pénzalapot gyűjthetnek, és azt a kormány felügyelete mellett nemzetiségi célokra is felhasználhatják. A nemzetiségi törvény ugyanezen szakasza szól még az egyesületek nyelvhasználatának szabadságáról is. Bár a törvénynek nem az egyesülési jog szabályozása volt a fő célja, e jog gyakorlásának kereteit a dualizmus egész időszakára sikerült törvényi szinten rögzítenie. Tehát ha az a kérdés, hogy volt-e egyesületi törvény ebben az időszakban, erre nemleges választ kell adnunk, de ha úgy fogalmazzunk; hogy az egyesülési jogról rendelkeztek-e törvényi szinten a korszakban, e törvényre is tekintettel igen kell felelnünk. Az 1868:44. tc.-et a fenti jellegzetességei miatt nem tűnik túlzásnak „kvázi egyesületi törvényként” említeni.

4. Az ágazati törvények megjelenése

A 19. században a hosszú ideig változatlan civil szervezeti formák jogfejlődésében két nagyobb törés következett be. Az egyik a jogiszemély-elmélet 19. század eleji megjelenéséhez köthető, amelynek hatása Magyarországon a 19. század második felétől figyelhető meg az egyesületekre vonatkozó jogirodalomban,²⁴ s amelynek különös jelentőséget adott a magánjogi kodifikáció megindulása. A másik a mai, főleg szociológiai szaknyelvben használt fogalmakkal leírható for-profit és non-profit szerveződések elkülönülése, egyesületfogalomból történő kiválása volt, amely dogmatikai és terminológiai bizonytalanságokkal kísérve egészen a 19. század végéig eltartott.²⁵

Ezen jogi folyamatoktól függetlenül társadalmi és politikai mozgások²⁶ is előidézték változásokat, amelyek nyomokat hagytak a joganyagon, illetve a szabályozási szerkezetben.

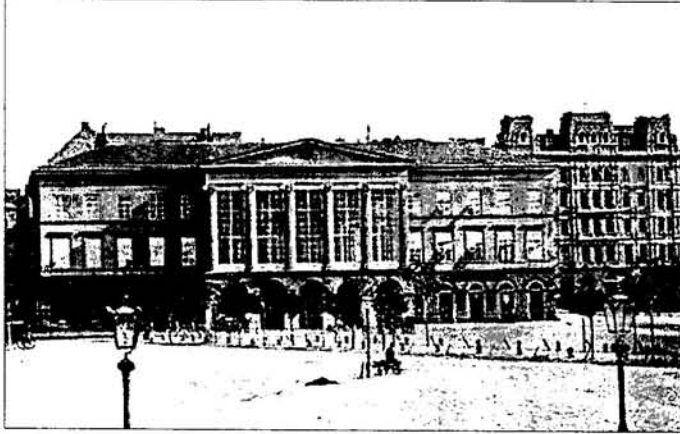
Az ezek nyomán megalkotásra kerülő legfontosabb, az egyesülési

jog szempontjából is releváns ágazati törvények a következők: a kereskedelemről szóló 1875:37. tc., az ipartörvényről szóló 1872:8. tc., illetve az ipartörvényről szóló 1884:17. tc., az ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetén való segélyezéséről szóló 1891:14. tc.²⁷

A törvény (továbbiakban: Kt.) végül a Javaslátban leírt koncepció alapján szövetkezet elnevezés²⁸ alatt szabályozási körébe vonta az ún. kooperatív egyleteket (Javaslát II. §), kibővítve a felsorolást a laképítő és a kölcsönös biztosító társaságokkal (Kt. 223. §). A névlegesen egyesületi formában működő szervezetek egy csoportját a Kt. kiemelte, és rájuk nézve különös szabályokat állapított meg. Bár e formák továbbra is alapszabállyal rendelkeztek,

azok tartalma eltért az egyesületi alapszabályok tartalmától, nyilvántartásukat pedig nem a közigazgatás, hanem a bíróság végezte (mint ezt egyébként már a Javaslát is felvetette).

Az 1872. évi ipartörvény (továbbiakban: It.) újraszabályozta az ipartársulatokat, amelyek egyesülési jogszabá-

A Pesti Polgári Kereskedelmi Testület székháza, az ún. kereskedelmi csarnok (utóbb Lloyd-palota)

A Szegedi Ipartestület székháza 1900 körül

lyok alóli kizárását már a Javaslat tervbe vette (J. 10. §). Az It. szerint az ipartársulatok célja az „*ugyanazon vagy különböző ipart egy vagy több községben önállóan gyakorló iparosok közös*” céljainak előmozdítása (It. 76. §), de emellett öngazgatási jogosítványokat is kaptak (békéltető testületek, It. 76.). Látszólag egyesületi formáról van szó, de az alapszabály kellekei némiképp eltérőek, s bár a láttamozás megmaradt, a főfelügyeleti jogkört sem a belügy-, hanem a törvényhatóság útján a földművelés-, ipar- és kereskedelmi miniszter gyakorolta. A céhek helyén az ipartársulatok létrehozását a törvény kedvezménytel is elő kívánta segíteni (It. 83. §).

Az 1872-es szabályozás nem volt hosszú életű. Az ezt felváltó 1884. évi ipartörvény már két formáról: az ipartestületről és ipartársulatról emlékezett meg. Az előbbi (122–148. §) egyértelműen hatósági jogosítványokkal felruházott, köztisztületi forma, míg az ipartársulat (149–154. §) – megtisztítva valamennyi hatósági feladattól, ám fenntartva az iparhatóság felügyeleti jogát – tulajdonképpen kereskedelmi célú egyesületi formává vált, amelynél a főfelügyeleti jogkör a kereskedelmi miniszternél maradt.²⁹ Az ipartestületek – bár segélyzőpénztár és szövetkezetalapításukat az It. támogatni kívánta (143–147. §), egy-egy egyesületi jogszabálybokr létrehozását segítve így elő – e hosszú ideig megőrzött formájukban köztisztületnek számíthatók.³⁰

Régi szép, a magyar középkor kalandos társulataiban gyökerező hagyományai vannak a 19. században a Kárpát-medencében és a magyar diaszpórákban egyaránt elterjedő segélyező egyleteknek. Ezek magyar földön már a 19. század első negyedében megjelentek, s virágzásuk végigkísérte a dualizmus időszakát.³¹ Az 1891:14. tc. (továbbiakban: Bst.) elfogadásával azonban egy részük az egyesületek és a civil szervezetek közül – speciális szabályozásánál fogva – kivált. A Bst. meghatározta az elismert betegsegélyező pénztárak fajtáit (28. §), részletes általános és különös eljárási szabályokat alkotott, általános hatáskörrel pedig a kereskedelmi minisztert (egy esetben és részjogosítványokra nézve: az iparhatóságot) ruházta fel.

5. Az egyesülési jog korlátozásának törvényi keretei

Az egyesülési jog korlátozásának kereteit két szempontból érintjük. Törvényi szinten egyrészt egyes szolgálati jogviszonyokra tekintettel határoztak meg keretszabályokat, másrészt pedig háború esetére felhatalmazást adtak az egyes szabadságjogok alsóbb szintű jogszabállyal való korlátozására.³²

Az első esetkörben említendő például a katonai, a bírói, az ügyészi és a vasutas szolgálati viszony. A szabályozás terjedelme az egyes esetekben eltérő. Az 1868-as honvédelmi törvénycsomag³³ az egyesülési jogra csupán közvetve utal. A bírósági törvény a politikai és a munkásegyletekben való részvételt tiltja meg, ezt veszi át az ügyészségi törvény is.³⁴ A legkiterjedtebb szabályozást a

Magyar Államvasutak törvényi szinten megalkotott szolgálati szabályzata tartalmazza, amely a „vasutasegyletek” feletti főfelügyeleti jogkör elsődleges gyakorlóivá a kereskedelmi minisztert tette meg.³⁵ A vasúti dolgozók részvételével alakult egyesületekre nézve előzetes engedélykérést köt ki. Az eljárást egyébként az általános eljárás mintájára rögzíti, csak a törvényhatóság helyett a véleményezési jogkört az illetékes vasút-igazgatóság gyakorolja. Az egyesületalakítás szabadsága mellett a törvény az egyesületekben való részvétel korlátozásának lehetőségét is megteremti, amikor kimondja, hogy vasúti dolgozók nem lehetnek hazai- vagy nemzetellenes, illetve a vasúti szolgálat érdekeivel össze nem egyeztethető célra alakult egyesületek tagjai.

A foglalkozáshoz kötött részleges korlátozások mellett a háborúra történő készülődés jegyében megteremtették az egyesülési jog gyakorlásának általános kereteit is.³⁶ Ez volt az első törvényi rendelkezés ezen alapjog korlátozására, de nem ez volt az első kísérlet. Az 1868-as Javaslat ugyanis egy elegánsan megfogalmazott, a záró rendelkezések között elhelyezett szabállyal kívánt lehetőséget biztosítani nem csupán háború, de általában rendkívüli állapot esetére az egyesülési (és gyülekezési jog) általános korlátozásához.³⁷

Maga a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről szóló 1912:63. tc. az egyesületi joggal kapcsolatban – az állam biztonsága szempontjából közelítve – a kormánynak a következő felhatalmazást adta meg³⁸ a rendeleti jogalkotáshoz: a) egyesületalakítás megtiltása;³⁹ b) egyesületek működésének ellenőrzése és korlátozása;⁴⁰ c) a közigazgatási hatósági ellenőrzés alatt nem álló egyesületek rendőri ellenőrzés alá vonása.⁴¹ Az e szakasz alapján készült szabályok megszegését a jogalkotó egyúttal büntetni rendelte.⁴²

6. Az egyesületi magánjog kodifikálása

A jogiszemélyiség-elmélet megjelenése a magyar joganyagban a neoabszolutizmus korára nyúlik vissza, amikor az Optk. egy időre⁴³ Magyarországon is hatályos joggá vált.⁴⁴ Az egyesületek jogi személyiségének kérdése különösen a kiegyezést követően került a vizsgálatok középpontjába a jogirodalomban. Az alapkérdés az volt, hogy a láttamozás, az egyesület alapszabályának jóváhagyása vajon jogi személyiség megadását is jelenti-e az egyesület számára.⁴⁵ Közjogi vagy magánjogi vagy esetleg kettős jogi személyiségről van-e szó? Ennek kapcsán viszont vizsgálni kezdték a főfelügyeleti jog terjedelmét és részjogosítványait is, alapvetően arra a kérdésre keresve választ, hogy a magyar egyesületi jog a szabadalakulás, az engedélyezési vagy a normatív feltételek rendszerét alkalmazza-e az egyesületekre. Az egyik legtekintélyesebb magánjogász professzor, Kolosváry Bálint a világháború előtt arra az álláspontra helyezkedett, „*hogy e három rendszer közül szokásjogunk melyiket követi, határozottan megjelölni, mert a felállított keretekbe gyakorlatunk nem illeszthető bele pontosan, nem lehet*”.⁴⁶ Mások megosztoltak mindhárom rendszer között.⁴⁷

Az 1868. évi Javaslat, amely a gyakorlatot rögzítette, az engedélyezési rendszert tervezte kodifikálni, és a végül rendeleti úton kidolgozott szabályozás ezen nem változtatott. Az Mptk. (Magyar Általános Polgári Törvénykönyv) tervezete arra az álláspontra helyezkedett, hogy külön szabályozandó az egyesületi köz- és magánjog, tekintettel az előbbi politikai változásoknak való kiszolgáltatottságára, amelynek következtében az egyesületi rezsim is változhatnak.⁴⁸ Az utóbbi esetben viszont a normatív feltételek rendszerének kialakítása mellett érvelt, amely bírósági, konstitutív bejegyzést tett volna szükségessé. Egyes szerzők felvetették a mai szóval civil közösségnek nevezett, jogi személyiség nélküli formáció törvényben való szabályozásának szükségességét is. Az Mptk. elfogadása esetén tehát egyidejűleg két regisztrációra lett volna szükség a teljes körű működés megkezdéséhez: a kormány és a bíróság által.⁴⁹

A magánjogi törvényjavaslat előkészítésének további eredményeként említhetők még az egyesületfogalom megalkotására tett kísérletek, amelyek nehézségei végül a negatív fogalomalkotás felé vezették a kutatókat,⁵⁰ valamint az alapszabály jellegének és tartalmának vizsgálata.⁵¹

A kiegyezést követően számtalan szerzőnél előkerülő kérdések csak évtizedek múltán jutottak nyugvópontra, viszont nagymértékben hozzájárultak az egyesületi jog dogmatikájának megalapozásához.⁵² Hatásuk érezhető az egyes eljárási kódexekben, mint a bünvádi vagy a polgári perrendtartásban.⁵³

7. Az egyesületi jogot érintő egyéb törvényi szintű szabályozás

7.1. Pénzügyi és támogatási szabályok

Itt szükséges megemlíteni, hogy a kiegyezést követően igen gyorsan rögzítették a civil szervezetek ügyeire vonatkozó illeték- (1868:23., 1868:58., 1869:16., 1870:58. tc.) és adózási (1868:26., 1870:49., 1875:22., 1875:24., 1875:29. tc.) szabályokat. Az alapvető distinkció itt is a non-profit-for-profit jellegnél húzódott, az „eszmei célú” vagy klasszikusnak is mondott szervezetek adó- és illetékedvezményekben részesültek.

Az illetéktörvény (1869:16. tc.) alapján például a nem pénzbeli nyereséget célzó egyesületek hatósági beadványai általában illetékmentesnek minősültek. A törvény az egységes gyakorlat kialakítását szem előtt tartva egyes formákat külön meg is nevezett (3–6. §). Megjegyzendő, hogy a törvény nemcsak a magyar korona országaiiban fennálló egyletekre, hanem azokon kívül székelő egyletek itt létesített fiókjaira és vállalataira is kiterjesztette a hatályát (1., 30. §).

Az adó- és illetékedvezmények akár támogatásként is felfoghatóak, amelyekkel az állam e szervezetek céljait elismerni, megvalósításukat elősegíteni kívánta. Ezen túlmenően – bár általános támogatási szabályokat ilyen szinten nem rögzítettek – konkrét pénzügyi támogatásról is szólnak egyes törvények. Ezek tipikus formája a költség-

vetési törvény, amely többnyire vagy egyes szervezetekre vagy az egyesületek meghatározott körére nézve előírányzott működési, illetve céljellegű támogatásokat.

7.2. Egyéb törvények

A törvényi szintű szabályozás kapcsán szükséges megemlíteni, hogy már a dualizmus korában is születtek egyes szervezetekre szabott törvények. Ezek megalkotásának oka elsősorban az adott szervezet kiemelkedő céljában keresendő.⁵⁴

Itt szükséges utalni továbbá a nemzeti jelképek (nemzeti elnevezés, címer, zászló) egyesületek általi használatának szabályozására, amely részben törvényi, részben rendeleti szinten valósult meg, de amelynek gyakorlata folyamatosan változott. Először a később elemzett 1508/1875 BM rendelet melléklete szolt e kérdéstről, eltiltva a szervezeteket a nemzeti cím használatától. A rendelet idegen államok címerének, színeinek és jelvényeinek hazai egyesület általi használatát sem engedélyezte.⁵⁵ A Magyar Korona országainak egyesített, valamint Magyarország külön címerének használatáról 1883-ban az országgyűlés törvényt alkotott. Ez a címerhasználatot „magánosok, magánjellegű testületek, vállalatok és intézetek” számára miniszterelnöki engedélyhez kötötte, a kérelmet pedig a törvényhatóság első tisztségviselőjének kellett egyéb dokumentumokkal együtt benyújtani. A törvény megsértése esetére szankciót is tartalmazott, valamint fenntartotta az engedély visszavonásának lehetőségét.⁵⁶ A törvényt eredetileg az egyesületekre is alkalmazták, majd a századfordulón a gyakorlat módosult, s így is maradt az I. világháború végéig.⁵⁷

8. Az egyesületi jog rendeleti szintű szabályozása

8.1. Az egyesületi közjog kereteit rögzítő rendeletek

A dualizmus korában az egyesületi közjog szabályai törvényi szinten hézagosan nyertek rendezést, az egyesületi magánjog pedig teljes mértékben szokásjogként érvényesült, bár mindkét területen készültek tervezetek.

A normatív szabályok többségét rendeletként bocsátották ki, ezek pedig az egyesületi közjog három fő témakörére: az egyesület keletkezésére, megszűnésére, felügyeletére koncentráltak. Ehhez kapcsolódóan viszont általában a kihez, mit, hány példányban kérdésekre is választ kívántak adni. A rendeletek száma gyorsan növekedett, s az elsődleges kibocsátóhoz: a belügyminiszterhez igen korán más miniszterek is csatlakoztak, így a joganyag hatályos állapotának megállapítása igen nehézkes műveletnek bizonyult. Az alábbiakban – csakúgy, mint törvényi szinten – e változásokra is utalni szeretnénk.

Az általános szabályok többségét a korszakban két belügyminiszteri rendelet tartalmazta: az egyesületek ellenőrzése tárgyában kelt 1394/1873. BM (kör)rendelet, illet-

ve az egyesületek alakulása tárgyában kelt 1508/1875 BM (kör)rendelet.⁵⁸

Egyes civil szervezeti formákra miniszteri rendeletek, közzérendelekek és leiratok további – elsősorban a főfelügyeleti jogkör valamely jogosítványához kapcsolódó vagy elhatárolási – szabályokat állapítottak meg. Ezek közül a legfontosabbak: a munkásegyletekre,⁵⁹ az izraelita egyesületekre,⁶⁰ az asztaltársaságokra,⁶¹ a kereskedelmi törvény hatálya alá tartozó egyesületekre,⁶² a kiházásitási egyesületekre,⁶³ a nyugdíjegyletekre,⁶⁴ a tűzoltó egyesületekre,⁶⁵ a különböző oktatási és ifjúsági egyesületekre,⁶⁶ valamint a patronázsegyesületekre⁶⁷ vonatkozó miniszteri rendeletek.

8.2. Az egyesületek alakulása, megszűnése és ellenőrzése

Az 1394/1873. BM rendelet rövid négy pontban összegzi a törvényhatóság egyesületekkel kapcsolatos feladatait. A rendelet bevezetője azonban két fontos – máig megfontolandó – alapvetet is rögzít a közigazgatás és a civil szektor,⁶⁸ valamint a közigazgatás két szintje közötti együttműködésre nézve. Ez utóbbi tekintetében a rendelet kimondta, hogy a „törvényes felügyelet joga és kötelessége az egyesületek felett elsősorban a törvényhatóságot illeti...”, ezért az alapszabályok egy példánya helyi szinten marad,⁶⁹ a többi példányt (ennek száma egyesületi formánként és korszakonként változott) viszont a kormányhoz kell felterjeszteni. Egy olyan modell alapelvét rögzítette a jogszabály, amelyben a helyi szint ellenőriz és nyilvántart, a központi szint pedig engedélyez és nyilvántart.⁷⁰ Ennek érdekében a miniszter elrendelte, hogy a korábban éves nyilvántartások helyett meghatározott adattartalommal féléves jelentéseket kell a minisztériumba küldeni.⁷¹

A rendelet a Javaslatban meghatározott fogalmánál szűkebb körben vonta meg az egyesülési szabadság határait, miután kimondta, hogy „bármely egyesület... csak

Az 1868-ban alapított Esztergomi Irodalmi Egylet alapszabályai

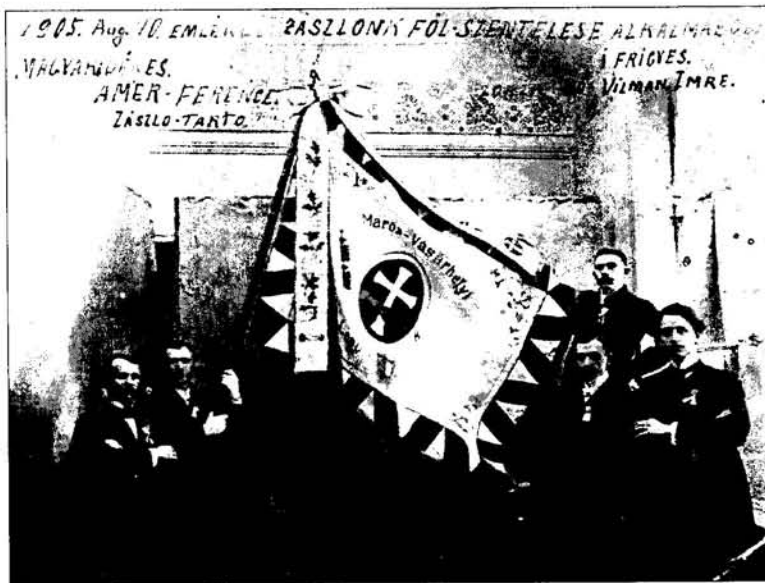
alapszabály-tervezetének... láttamozása után lévén jogosítva megalakulni”. Ezt a következő mondat némileg pontosította, mert aszerint csak a „végleges megalakulás és működés” van a záradékoláshoz kötve. Vagyis az egyesület kimondhatta a megalakulását, megalkothatta alapszabályát, megválaszthatta tisztikarát, de ezt követően meg kellett várnia a láttamozást.⁷² Ha ezt nem várták volna meg, az egyesület vagy az alakuló ülés elnöke „a törvényhatóság által saját hatáskörében felelősségre vonandó”.

A jogszabály végül a felmerülő panaszok kivizsgálásáról is rendelkezett, ezt azonban némiképp relativizálta az „indokolt panasz” kitétel. Amennyiben viszont a panasz alaposnak bizonyult, azonnali intézkedést írt elő,⁷³ szükség esetén külön, a miniszternek teendő jelentéstétel mellett.

Az 1508/1875. BM rendelet megalkotására Tisza Kálmán belügyministersége alatt került sor.⁷⁴

A rendelet bevezetője hangsúlyozza az eljárás gyorsításának, a jogszabályok megtartásának, az egyesületi joggal való visszaélések eleni szigorú fellépésnek a szükségességét, valamint a már létező és az újonnan alakuló egyesületek új szabályokról való tájékoztatásának fontosságát.

A rendelet mellékletében kilenc pontban foglalja össze a szabályokat. Mindezelőtt megerősíti a korábbi rendelkezést, hogy az egyesület megalakulásához alapszabályának törvényhatóság útján történő felterjesztése és láttamozása szükséges. A belügyi láttamozásra 40 napos

A marosvásárhelyi legényegyesület zászlószentelése 1906-ban

eljárási határidő áll rendelkezésre, amelynek eredménytelen eltelte esetén az adott egyesület ideiglenes működését megkezdheti, véglegesen megalakítottan azonban csak akkor minősül, ha a kormány azokat láttamozta. A rendelet megpróbál cél szerint különböztetni az egyesületi formák között, és ezek közül elsősorban a politikai, a munkás- és nemzetiségi egyesületekre különös szabályokat állapít meg, egyúttal a munkásegylet fogalmát is

meghatározza.⁷⁵ A rendelet említést tesz a főfelügyeleti jogkörbe tartozó felfüggesztésről és feloszlásról is, valamint a jogi személyek egy csoportjára nézve (községek és testületek) kimondja, hogy az egyesületi tagság – kivéve a részvényegyleteket – nem jár tanácskozási és szavazati joggal.

A jogszabály összességében visszalépésnek tekinthető a korábbi koncepcióhoz és jogszabályokhoz képest. Vitathatatlanság előnye az eljárási határidő rögzítése, az egyes főfelügyeleti jogkörök megemlézése, tartalmuk részben kibontása, a fiókegyesületek létezésének elismerése.⁷⁶ A községek és testületek tagi jogainak korlátozása voltaképpen az egyik közvetett támogatási forma rögzítéseként is felfogható.⁷⁷ Látszatintézkedést takart viszont a munkás- és a nemzetiségi egyletek egyesülési szabadságának korlátozása, amely amellet, hogy ellentétes volt a nemzetiségi törvény fent idézett rendelkezésével (valamint a továbbra is szokásjogi alapon meghatározható egyesülési szabadság korábbi tartalmával), csupán bújtatott szervezetalakításra ösztönözhetette az érintetteket.⁷⁸ A munkás-egyletek elkülönített kezelését célzó rendelkezéseire egyébként idővel egész jogszabályborkor épült rá.

A rendelet további rendelkezéseinek egyes részei már a Javaslatban szerepeltek, így a politikai egyletek tagjainak magyar állampolgársága vagy a politikai fiókegyletekre vonatkozó tilalom.⁷⁹ Újszerű volt a nemzeti cím, a címer és a színek használatának szabályozása (VI–VII. pont), valamint az egyes egyesületi formák külföldi állampolgárságú tagjainak megválasztásáról szóló határozat kormány általi jóváhagyáshoz kötése.⁸⁰

Végül a keretszabályok bemutatásánál kell megemlékezni azok szankcionálásáról is, amelyre viszonylag későn, 1898-ban került sor⁸¹ *a szabályellenesen alakult vagy alakított, illetőleg a hatóságilag feloszlott vagy felfüggesztett egyletekben való részvételnek kihágás-sá minősítése tárgyában kelt 1136/1898 BM rendelettel*. A jogszabály az 1508/1875. BM rendelet mellékletének I. pontjában rögzített szabályok megsértését kívánta büntetni, amikor 15 napig és 100 forintig terjedő elzárással és pénzbüntetéssel sújtható kihágásnak minősítette az egylet szabályokkal ellentétes megalakulását, megalakítását, „*az ekkép alakult vagy szabályszerűen létrejött, de jogérvényes határozattal feloszlott vagy felfüggesztett egylet vezetésében, gyűléseiben vagy bármiféle működésében való részvételt*”. Az egészen 1922-ig hatályban tartott rendelet a korábbi szabályozáshoz képest kiterjesztette az eljárás alá vonható személyek körét, és széles körben rögzítette a tényállásszerűséget megalapozó cselekményeket.

8.3. Az egyes civil szervezeti formákra vonatkozó különös szabályok

A munkás-egyletekre vonatkozó speciális szabályok először az 1508/1875. BM rendeletben jelentek meg, de – mint ez egy későbbi rendelet előszavából is kiderül – az ezt szankcióval kiegészítő 1136/1898. BM rendelet megszületése mögött is az e szervezetek elleni fellépés állt. A korszakban hatályos eljárási szabályokat a 2219/1898.

BM rendelet rögzítette, a további jogszabályok ezen előírásokat értelmezték, illetve szigorították tovább.

A rendelet kimondja, hogy a munkás-egyletek működésének ellenőrzése is törvényhatósági feladat, melynek keretében a hatóságnak az egylet vezetését és működését egyaránt „*minél sürűbben szigorú vizsgálat*” alá kell vennie. Az ilyen szervezetek alapszabályaiába bele kell vetetni a hatóság egyesületi helyiségekbe és rendezvényekre történő szabad belépési, valamint az iratokba történő teljes körű betekintési és általános ellenőrzési jogát. Már ez az egyébként az egyesülési mellett az egyéni szabadságot is – ráadásul rendeleti úton – durván sértő korlátozás szokatlannul széles skáláját kínálja a szervezeti működés ellehetlenítésének. A rendelet azonban – tág mérlegelési jogkört kínálva – lehetővé teszi a hatóság számára az egyesület működésének ideiglenes felfüggesztését is. Erről, és általában az ellenőrzésekről a minisztérium számára jelentést kellett készíteni. Itt említendő még az 122000/1906 BM rendelet is, amely az országos munkás-egyletek helyi csoportjainak megalakulását és ellenőrzését is a helyi hatóság hatáskörébe utalta.⁸²

Az *izraelita egyletek* jelentős része, már a valláshoz való szoros kötődésénél fogva is, külön világot alkotott önálló szabályozás nélkül is. Több néven több formájuk is létezett, a leggyakoribbak a szentegyletek, a segélyegyletek, oktatási, temetkezési és jótékonyági egyletek voltak.⁸³ Sokszínűségük mellett vallási jellegük is nehezítette egységes szabályozásukat, a belügyminiszter mellett leggyakrabban a vallás- és közoktatási miniszter bocsátott ki e tárgyban rendeletet. Eredetileg a hitel- és segélyegyletek egyre szigorúbb ellenőrzését előíró szabályok e formációk többségére is vonatkoztak, ez alól 1905-ben kivették a chevra kadischákat. Ezek működése, ügyvitel és pénzkezelése felett egészen 1922-ig a hitközség gyakorolta a felügyeletet.

Az *asztaltársaság* elnevezésű formáció elhatárolási kérdései hosszabb időn keresztül foglalkoztatták a belügyminisztériumot. Az asztaltársaság egy gyűjtőfogalom, általános érteleme szerint ideiglenesen összeverődő baráti társaságot takar, s mint ilyen, ha hosszabb időn át fennállt is, mentesült az egyesületi szabályozás hatálya alól. Azonban – és a civil szektor jogilag máig megfoghatatlan lényegéhez értünk – e társaságból is kinőhetnek olyan célok, amelyek már szervezett forma létezését teszik szükségesé vagy már önmagukban is állami ellenőrzést igényelnek (például: spóregylet-jelleg).⁸⁴ Ezeket az elhatárolási problémákat próbálták egymást követő rendeletekkel megragadni – a felterjesztésekből kitűnően kevés sikerrel. Az asztaltársaságok esetében mindezek miatt nem is önálló formációról, hanem a két civil szervezeti alaptípus: civil közösség és egyesület, valamint baráti társaság közti átmenetről lehetne inkább beszélni.⁸⁵

A *kereskedelmi törvény hatálya alá tartozó egyesületek* szintén igen tág kört fogtak át, alapvetően azonban – céljuknál fogva – kívül estek a belügyminiszter hatáskörén. Tisza Kálmán azonban az államellenes szervezkedések megakadályozására hivatkozással utasította a törvényhatóságokat, hogy a „*felügyeletet a hatósága alatti területen létező mindennemű társulatok, szövetségek, s keres-*

A híres kőbányai Szerdai Asztaltársaság tablója

kedelmi társaságokra is terjessze ki...". Ez a korszakban végig hatályban tartott rendelkezés, amellyel, hogy jelentős számú szervezet felett őrizte meg a belügyminiszter hatáskörét, normatív szinten is rávilágított a főfelügyeleti jog létezésének talán legfontosabb indokára: az állam biztonságára.⁸⁶

A belügyminiszter azonban nem csak hatáskörbővítést, de profiltisztítást is végzett a kereskedelmi törvény – illetve a for-profit–non-profit határvonal – mentén, amikor rendeleti úton az újonnan alakuló kiházasítási és nyugdíjegyletek, valamint általában azon egyletek, amelyek „hítelnyújtás vagy bizonyos esemény... bekövetkezésének esetére vagyoni előnyök nyújtásának biztosítása végett keletkeznek”, szövetkezeti formában történő megalakulását rendelte el.⁸⁷ Szigorították ezen egyesületek működésének és vagyonkezelésének ellenőrzését is.⁸⁸

Szólni kell még a tűzoltóegyletekről, amelyek megalakítását a belügyminiszter több alkalommal is felkarolta. Önálló formaként való kezelésüket indokolhatja, hogy kisebb településeken nem csak tűzoltási, de társasági, szabadidős célokat is magukra vállaltak. Az ilyen egyesületek alapszabályainak láttamozása mindvégig a belügyminiszter hatáskörében maradt.⁸⁹ Megemlítendő az is, hogy e típushoz kapcsolódik az egyik legkorábbi normatív szabályozás, amely egyesületet hatósági jogkörökkel ruház fel.⁹⁰

Fontos társadalmi szerepet tölthettek be az iskolai önképző egyletek, amelyek már a dualizmus korát megelőző

hagyományokkal rendelkeztek. A vallás- és közoktatási miniszter ezek egy részére nézve már igen korán különös szabályokat alkotott, amelyben rögzítette e szervezetek céljait és szervezetét, ezáltal megfosztva őket egyesületi jellegük lényegétől.⁹¹ Ezt az 1871-es rendeletet újította meg és egészítette ki 1887-ben a miniszter, szabályozás alá vonva nem csupán a középiskolai, hanem általában a tanintézeti egyleteket, közös, ifjúsági egylet elnevezés alatt. A főfelügyeleti jogkör elsődleges gyakorlója a vallás- és közoktatási miniszter maradt, azonban döntés előtt kezdetben ki kellett kérnie a belügyminiszter véleményét. A rendelet meghatározta az egyesületi célokat, a tagsági jogot pedig tanulói jogviszonyhoz kötötte, viszont kikerült belőle az igazgató kötelező elnökségének előírása. A vallás- és közoktatási miniszter eljárására nézve is kimondásra került a 40 napos eljárási határidő. A jogszabály a megalakulás mellett említést tett még a felfüggesztésről és feloszlatastról is.

Némiképpen az ifjúsági szervezetek mintájára, de eltérő céllal kezdték meg – ugyancsak a vallás- és közoktatási miniszter hatáskörében – a patronázs-egyletek szervezését. Ez a céljaiban és szerkezetében is szabályozott forma – a korabeli büntetőjog-tudomány legmodernebb gondolatainak szellemében – a fiatalok büntelmegelőzési céllal történő szervezését célozta volna az iskolákra építve, de elterjedésüket megakasztotta a világháború.

8.4. Pénzügyi és támogatási szabályok

Az egyesületek működését pénzügyi oldalról érintő törvényekhez viszonylag koherens alsóbb szintű jogszabályok kapcsolódtak, amelyek kibontották, magyarázták, egyértelművé tették a törvényi rendelkezéseket.⁹²

A korabeli közigazgatás többféle képpen támogathatta a civil szervezetek megalakulását és működését,⁹³ de jogszabályi formában ennek viszonylag kevés nyoma maradt. Közvetlenül írta elő egyes szervezetek támogatását egy vallás- és közoktatási miniszteri rendelet, de közvetett – egyesületi gyűjtőívek hivatali elhelyezését előíró – támogatási forma jogszabályba foglalására is találhatunk példát.⁹⁴ Meg kell azonban jegyezni, hogy mind központi, mind helyi szinten többnyire egyedi döntések révén az 1880-as évektől széles körű támogatási rendszerek épültek ki. A gyakorlatban kikristályosuló alapelveket (például: helyi szervezetek, fiókegyletek, külföldi szervezetek támogatási szabályai) azonban a korszakban nem foglalták jogszabályba.

8.5. A szabályrendeletek

A szabályrendeleti joganyag a korszakban a mainál sokszinűbb volt. Ha csak a törvényhatóságok által kiadott szabályrendeleteket tekintjük, egyesületekre vonatkozó szabályokkal leginkább érintőlegesen, valamely felsőbb szintű jogszabályhoz kapcsolódva találkozhatunk. Az egyik legkorábbi, civil szervezetek működését, illetve a közigazgatás és egyes egyesületek közti együttműködés néhány területét általában érintő Budapest egyik 1916-os szabályrendelete tartalmazta.⁹⁵

9. A főfelügyeleti jog

„Nem elégséges... törvényeket hozni, de szükséges, hogy azok erélyes végrehajtásáról is gondoskodva legyen. E végre megkívánatik, hogy a fejedelem a közállapotokra vonatkozó

minden nevezetes körülmények ismeretével bírjon, mely joga legfőbb felügyeleti jognak nevezetik.”⁹⁶ Főfelügyeleti jogánál fogva az uralkodó kezdetől fogva bele kívánt látni a különböző, huzamosabb időn át létező szerveződések működésébe. Az egyesületek közvetlen előzményeinek tekinthető szabadkőműves páholyok elterje-

dése és jelentőségük már az állam szabályozási igényét is kiváltotta.

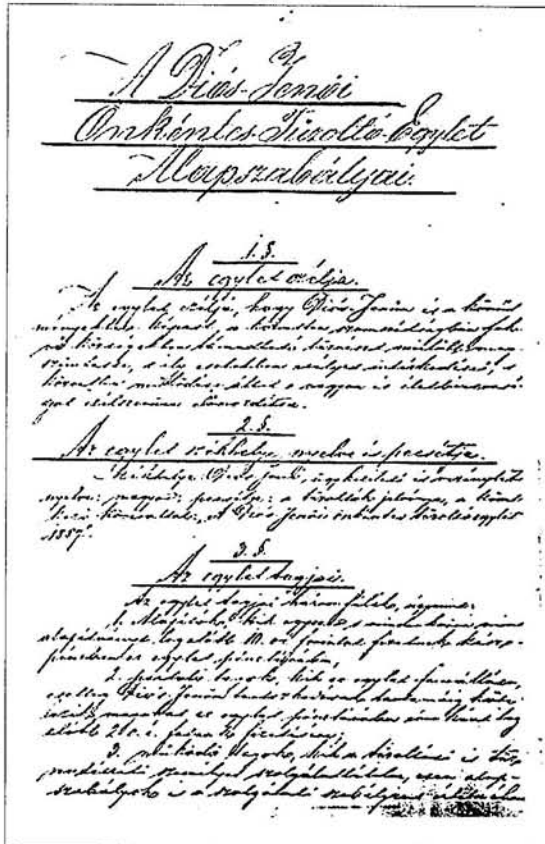
A 19–20. században kiteljesedő egyesületi élet a főfelügyeleti jogkör egyre részletesebb szabályozását hozta magával. A civil szervezetek sokszínűsége és növekvő száma miatt előbb szokás-, majd tételesjogi formában a főfelügyelet joga vertikálisan és horizontálisan osztódásnak indult. Vertikálisan a főfelügyeleti jogkör letéteményese a korszakban a kormány volt, s miután az egyesületi közjogra elsődlegesen rendészeti kérdésként tekintettek, a belügyminiszter reszortjához tartozott. Ez a jogkör a dualizmus évtizedei alatt, a különböző civil szervezeti formák kialakulása és elterjedése során, központi szinten több miniszter között is megoszlott,⁹⁷ de a civil szervezetek többsége felett végig a belügyminiszter diszponált.

A főfelügyeleti jogkör gyakorlása a közigazgatás két szintje között tovább osztódott. Leegyszerűsítve: a döntések többsége központi szinten született, a helyi hatóságok el-

sősorban ellenőrzési és véleményezési jogköröket gyakoroltak, az adatokat pedig mindkét szinten nyilvántartották.⁹⁸

A lengyel Önkéntes Tűzoltó Egylet 1887-ben

A Diós-Jenői Önkéntes-Tűzoltó-Egylet 1887. december 1-jei eredeti alapszabálya

A főfelügyeleti jog azonban nemcsak vertikálisan, hanem horizontálisan is osztódott, egyre újabb jogosítványok váltak ki és nyertek szabályozást. A legjelentősebb változások már a neoabszolutizmus időszakában, az egyesületi pátenzben jogszabályi formát öltöttek, s bár ez hatályát veszítette, az ott leírt jogkörök többségét rendeleti úton jogszabályban is rögzítették.⁹⁹

A főfelügyeleti jogkör szabályozása – mint általában az egyesületi jogé – a korszak végére részben törvények, részben rendeletek révén valósult meg. E joganyag a felszínen könnyen értelmezhetőnek tűnt, hiszen alapjait két belügyminiszteri rendelet képezte, részleteiben azonban bonyolultnak és nehezen áttekinthetőnek bizonyult.

10. A gyakorlat jellemzői

A szabályozás áttekinthetlenségének elsődleges oka a kodifikáció elmaradásában keresendő, ami viszont nem jelentett egyúttal szabályozatlanságot, hiszen az írott jog hiányát a szokásjog egy adott pontig képes volt pótolni. A különböző formák közti elhatárolási pontok, az egyesületi dogmatika alapelveinek rögzíthetlensége, az ellentmondó jogirodalmi álláspontok következtelen gyakorlatot eredményezhettek volna, azonban ez korántsem volt így. A központi szint körlevelek, leiratok révén a legfontosabb támpontokat igyekezett megadni a törvényhatóságok számára, az egyesületek alakítását, működését és ellenőrzését érintő döntések pedig amúgy is a leginkább képzett szakemberekkel rendelkező minisztériumokban születtek.

A dualizmus első éveiben az egyesületalapítás viszonylag gyorsan, néhány nap vagy hét alatt megtörténhetett.¹⁰⁰ Az ügyintézés inkább helyi szinten tűnt lassúnak, a láttamozás – ha az alapszabály tartalmilag megfelelő volt – viszonylag gyorsan ment. Nemcsak magyar, de két-, sőt egynyelvű alapszabályokkal bíró egyesület alapítása elé sem gördített a közigazgatás akadályt, ilyen esetben a minisztérium fordító segítségével vetette össze a különböző nyelvű szöveget.¹⁰¹

Bár több jogszabály utalt a nem szabályszerűen működő szervezetek feloszlására, a gyakorlat a korábbi és későbbi időszakhoz képest enyhébbnek tűnik.¹⁰² Miután a joganyag tekintetében éles váltás 1867–1937 között e területen nem figyelhető meg, nehéznek tűnik pontosan meghatározni, hogy a hasonlóan szerkesztett jogszabályok mellett mitől volt mégis más az állam és a civil szervezetek viszonya 1914 előtt és azt követően, illetve 1919 után. A választ legtömörebben talán a saját korát is a természettudós általános összefüggéseket kereső szemével vizsgáló Eötvös Loránd fogalmazta meg: „...a szabadelvűség nemcsak a szabadság szeretetében áll, hanem bizonyos nagylelkűségben is, amely az egyeseket arra készíti, hogy ne csak a maga szabadságát becsülje meg, hanem a megbecsülje mindazok szabadságát, akikkel együtt él, akikkel közös viszonyai néha ellenkezésbe is hozzák”.¹⁰³

A szemléletmód és a toleranciaszint volt tehát eltérő. A fentiek ismeretében éppen ezért talán nem tűnik túlzásnak, ha a szigorúnak tűnő szabályozás mögött is egy általában partneri, elfogadó állami hozzáállást vélünk fel-

fedezni a dualizmus korában a civil szervezetek többsége tekintetében.

Mint láthattuk, az egyesületi köz- és magánjog szabályai ebben a korszakban elsősorban törvényi és rendeleti szintű joganyagokban nyertek elhelyezést. Írott jogforrásokat nézve azonban a gyakorlatról csupán csonka képet kaphatunk, ugyanis helyi szinten a közigazgatás és a civil szervezetek között – a szokásjog által szabályozva – már közvetlenül a kiegyezést követően élénk kapcsolatok bontakoztak ki. Sokszínű támogatási célok és formák, törvényhatóságoként eltérő alapelvek mentén rögzített pénzügyi támogatások, feladatátadás és -átvállalás szerteágazó ügyeiről egységes tanulmányt talán csak a törvényhatósági jogú városok korabeli forrásanyagát megmozgató levéltári kutatást követően lehetne készíteni.¹⁰⁴

11. Összegzés

Az egyesülési jog dualizmus kori szabályozási hátterét és irányait próbáltuk bemutatni jogszabályokon, jogszabálytervezeteken és a gyakorlat sokszínűségének érzékeltetése által. Munkánk az anyag nagysága és a levéltári források mennyisége miatt csupán vázlatos lehet, de talán kiindulópontját képezheti olyan interdiszciplináris vizsgálatoknak is, amelyek az újabban jelentkező felszínes megállapításokkal¹⁰⁵ szemben inkább folyamatában és mélységében próbálják vizsgálni a szabadságjogok fejlődését és jogrendszerben betöltött szerepüket.

Az egyesülési jog fontossága – véleményünk szerint – nem mérhető egyedül az elfogadott törvények számával. Jelentősége inkább látszik abban, hogy a reformkorban e formába belenövő nemzedék, amelynek gondolkodásmódját a társas fellépés mélyen meghatározta, hogyan tekintett e jogra akkor és később, a kiegyezést követően. Az egyesülési jogot a kortárs gondolkodók alapvető szabadságjognak tartották, amelynek csupán legszükségesebb korlátozását voltak hajlandók elfogadni (lásd például Kossuth). A hosszan elhúzódó kodifikáció (1830-as évektől) sikertelensége mögött is – elsősorban koncepcionális és jogpolitikai megfontolások mellett – vélhetően ez állhatott.

Ennek fényében valóban csupán ideiglenes jelleggel alkottak rendeleti szabályokat, mint arra az önálló egyesületi törvény megalkotását sürgető Raffay is utalt. Az önálló egyesületi törvény hiánya azonban nem jelentette sem azt, hogy egyáltalán nem szabályozták a kérdést, sem pedig azt, hogy egyáltalán nem létezett törvényi szabályozás e területen.

A gyakorlatban kialakult együttműködési formák változatos és színes jogi megoldásairól, az állam és a civil szektor közötti kapcsolatrendszer sokoldalúságáról – mint már fentebb említettük – egyedül az írott joganyag alapján csupán sejtéseink lehetnek, de az írott szabályok hiánya nem egyenlő a szabályozás hiányával. S bár több rendszerváltás és eltérő szokásokba belenőtt generáció választja el a korszakot a mától, a gyakorlat tünékenyennek hitt szabályainak többsége, maga a szokásjog, irányai, jellege, változásai még mindig feltárhatóak és megismerhetőek.

Az egyesülési jogra vonatkozó dualizmus kori joganyagnak tehát csak egy kisebb, töredezett, több tekintetben ellentmondásos részét és annak – sikeres vagy elbukott – kodifikációs kísérleteit próbáltuk vázlatosan bemutatni: az e területre vonatkozó írott joganyagot, s néhol ehhez kapcsolódva kitekintve a jogirodalomra és a joggyakorlatra is.

Összességében elmondható, hogy a dualizmus kori szabályozás sem teljesen új, sem teljesen magyar nem volt. Egyes elemei már a 18. század utolsó harmadától megjelentek (például: nyilvántartási, ellenőrzési, alapszabály-jóváhagyási jogkörök), s az ezzel kapcsolatos joganyagra kétségkívül hatással bírhatott a kortárs ausztriai, illetve német szabályozás. A szabályozás által érintett szervezetek egy részének előképei pedig évszázadok óta léteztek, velük mind a hatalom, mind az egyes polgár kapcsolatba került. Ami újszerű és forradalmi volt, az a társas szervezkedés ereje és hatása, amellyel a különböző társadalmi csoportok a 19–20. század különböző időszakában ismerkedtek meg, s e találkozás, e felismerés miatt is nehéz lehetett e kérdés átfogó, objektív, jogászai megközelítése a korszakban. Az egyesülési jog ugyanis nem csupán jog, szemléletmód, a társas együttlét és közös gondolkodás és szabadidő-eltöltés eszköze, hanem a leg-erősebb fegyverek egyike is volt.

Mindezek ellenére a korszak írott joganyagának áttekintése alapján elmondható, hogy a dualizmus korában írott formában rögzítették az egyesülési közjog legfontosabb keretszabályait. Ennek lényegét törvényi szinten is kifejtették, s a korszak végére korlátozásának keretszabályait is törvénybe foglalták. Maga a főfelügyeleti jog és egyes részjogosítványai is törvénybe iktattattak. Alsóbb szintű jogszabályok szóltak az általános és különös eljárási szabályokról és a főfelügyeleti jogkör vertikális megosztására vonatkozó rendelkezések többségét is rendeletek tartalmazták. Ami hiányzott, az a dogmatikai alapvetés, amelynek csak egyes részei kerültek rögzítésre törvényi és rendeleti formában (ágazati törvények és

1508/1875 BM rendelet), valamint a jogorvoslati jog szabályozása (csak részlegesen valósult meg az 1394/1873 BM rendelettel). A magánjogi szabályok többsége és az eljárási szabályok egy része szokásjogi úton érvényesült, e tekintetben a különböző hatóságok és az igazságszolgáltatás végzett – leiratokkal, döntésekkel – jogfejlesztést.

A dualizmus időszakának – több mint öt évtized – mérlege az egyesülési jog szempontjából nehezen vonható meg. A korszak kezdetén elkészült egy – a jogorvoslati jog hiányát kivéve – figyelemre méltó törvényjavaslat, amelynek több eleme a korszak végére különböző törvényekben elhelyezésre került. Hasonlóan magas szintű volt a magánjogi törvénytervezet egyesületi része is, amely viszont már a háború alatt került az országgyűlés elé. Ami a kiegyezéskor – nagyjából félezer egyesülettel – biztató kezdetnek számított, az a világháború idejére – feltehetően közel húszezer egyesülettel – súlyos hiányosságnak tekinthető, különösen annak fényében, hogy a birodalom másik felében, Ausztriában nemcsak az egyesületi jog, de a többi szabadságjog is törvényi szinten nyert rendezést.

A hiányérzet elsősorban nem a törvényi szabályozásnak szól, hiszen – bár szokatlan – rendeleti úton is lehetőség lett volna átfogó szabályozás megalkotására, mint ezt 1922-ben Klebelsberg Kunó féléves belügyminisztersége igazolta is. Az ekkor elfogadott – és többségében a gyakorlatban felmerült problémák egységesítését elvégző – egyesületi kódex: a 77000/1922. BM rendelet szabályainak többségét a magyar egyesületi jog ma is ismeri és alkalmazza.¹⁰⁶ Különösen ennek ismeretében mondhatjuk azt, hogy bár a rendszer működőképes és mind a korábbi, mind a későbbi időszakhoz képest toleráns volt, az egyesülési jog szabályozása elmaradt az elmélet által kidolgozott és a gyakorlatban rejlő lehetőségektől.

Az egyesülési jog korabeli jelentőségének ismeretében pedig ez többet jelentett, mint egy elszalasztott kodifikációs lehetőséget. Fellebbentette a fátylat a '48-as polgári alapokon álló dualista rendszer korlátairól.

DOMANICZKY, ENDRE

Facetten aus der Regelung des Vereinigungsrechts während der Zeit der Dualismus

(Zusammenfassung)

Der Aufsatz bietet einen Überblick über die privatrechtliche und öffentlich rechtliche Regelung des ungarischen Vereinigungsrechts im Zeitraum zwischen 1867 und 1918. Eine Welle der Vereinsgründungen nach dem österreichisch-ungarischen Ausgleich (die Zahl der Vereine wuchs vom anfänglichen halben Tausend auf etwa Zwanzigtausend in der 1910-er Jahre) machte die Schaffung von Verfahrens- und Kompetenzregelungen dringend erforderlich. Zur Zeit der Dualismus entstand jedoch kein eigenes Gesetz über das Vereinigungsrecht, die wichtigsten Rahmenregeln wurden in Form von

Ministerialverordnungen oder behördlichen Satzungen erlassen. Ein Teil der privatrechtlichen Regelung und der Kompetenznormen blieb weiterhin auf gewohnheitsrechtlicher Basis. Bis zur Ende dieser Periode entstanden Gesetze zu vielen Rechtsgebieten (Gewerbegesetz, Handelsgesetz), die Regeln zur Einschränkungen des Vereinigungsrechts, das Aufsichtsrecht und seine Teilbefugnisse wurden in Gesetzesform verfasst. Das System des Vereinigungsrechts war funktionsfähig und tolerant, aber die verpassten Chancen zeigten die Barrieren des dualistischen Systems.

- ¹ Készült a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj által lehetővé tett kutatás keretében.
- ² Az első, az egyesülési joggal áttételesen – a szabadkőműves páholyok működését érintve – foglalkozó munka Hajnóczy József *De comitiis* című írása volt. Lásd Bónis György elemzését: Bónis Gy.: *Hajnóczy József* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1954); továbbá: Öríné Fodor Márta: *Az egyesülési szabadság és a felállamiság jelenségeinek jogi kapcsolata*. In: *Győri tanulmányok 1998*, 106–126. p.; a továbbiakban: Öríné 1998); Domaniczky Endre: *A jogállam és a civil szektor Magyarországon, különös tekintettel a helyi önkormányzatokra* (Pécs, Publikon, 2009, 38. p.; a továbbiakban: Domaniczky 2009).
- ³ Az első, a mai egyesületek előzményeit, a szabadkőműves páholyokat szabályozni kívánó norma II. József 1785 decemberében kibocsájtott pátense (ún. szabadkőműves pátens) volt. Bővebben lásd: Domaniczky 2009, 44–45. p.
- ⁴ Lásd pl.: Első Pesti Nőegylet (1817): Tóth Árpád: *Önszervező polgárok* (Budapest, L'Harmattan, 2005, 59–95. p.); Szombathelyi Emberbaráti Egylet (Szommer Ildikó: *A szombathelyi Emberbaráti Egylet megalakulása és működése*. Vasi Szemle, 1993. 4., 563–569. p.).
- ⁵ A korszakolásra lásd: Domaniczky Endre: *A tengerentúli angol-szász államok magyar civil szektora kronológiájának vázlata* (Vasváry Collection Newsletter 2010. 2.; a továbbiakban: Domaniczky 2010b), illetve Domaniczky Endre: *A civil szektor kutatásának jelenlegi nehézségei (A magyar civil szektor egykor és ma című előadás óravázlatai, www.majt.hu, 2011. április 6-iki állapot)*.
- ⁶ Vö. például Szalay László írásait: Szalay László: *Publicistai írások*. I–II. (Budapest, é. n. [1988])
- ⁷ Ez volt az ún. egyesületi pátens. Bővebben lásd: Domaniczky 2009, 45–46. p.
- ⁸ Vö.: Ráth György (szerk.): *Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában*. I–II. (Pest, Landerer, 1861, II. kötet, 268–269. p.; a továbbiakban: ITSZ), az 1867. február 17-iki királyi leirat az alkotmány visszaállítása tárgyában: *Rendeleték Tára 1867*. 1–7. p.
- ⁹ Az egyesületek második virágkora 1867-től 1941-ig tartott, de a közepén egy éles választóvonal húzódik: az ún. kis cezúra, amelynek egyesülési joganyagát és szabályozási jellemzőit külön tanulmányban kívánjuk bemutatni. Az 1941 utáni időszakra lásd: Domaniczky 2009 (melléklet); Domaniczky Endre: *Adalékok a magyar civil szektor felosztásához (1945–1950)* (Jogtörténelmi Szemle, 2009. 2., 1–15. p.); Domaniczky Endre: *Adalékok a magyar civil szektor felosztásához (1937–1944)* (Jogtörténelmi Szemle, 2010. 3., 1–16. p.; a továbbiakban: Domaniczky 2010c).
- ¹⁰ Bár az 1868-as Javaslat részletes szankciórendszert dolgozott ki, megoldásai a hatályos joganyagba később sem épültek be. A büntető törvények (1878-5., 1879-40. tc. vagy éppen a választói jog büntetőjogi védelméről szóló 1913-23. tc.) csak elszórtan említették az egyesületi formát tényállásaikban, a szankciókat rendeleti úton alapították meg.
- ¹¹ Lásd bővebben: Mérei Gyula–Pölöskei Ferenc (szerk.): *Magyarországi pártprogramok 1867–1919* (Budapest, ELTE–Eötvös Kiadó, 2003); Domaniczky 2009, 37–41., 47–49. p.
- ¹² Deák Ferenc például ezíránt már 1866-ban javaslatlalt élt. Vö.: Képviselelőházi Irományok [KI] 1865/1. 61–62. p.
- ¹³ Vö.: az egyesülési jogról szóló 1867. november 15-iki törvény (Österreichische Reichsgesetzblatt [ÖRÖGB] 1867, 377–381. p.), valamint Eöttevényi Nagy Olivér: *Osztrák közjog* (Budapest, Hornyánszky, 1913, 51–52. p.); Az egyesülési jog ausztriai szabályozása és a rá épülő bírósági gyakorlat egyébként magyar szempontból pozitív mintának számíthatott volna. Vö.: Kneucker, Raoul: *Az egyesülési és gyülekezési szabadság és a bírósági gyakorlat Ausztriában*. In: Csizmadia Andor (szerk.): *Jogtörténelmi tanulmányok II.* (Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968, 213–219. p.).
- ¹⁴ Az egyik legkorábbi: Vita Emil: *Egyesületi jog* (Budapest, 1906; a továbbiakban: Vita 1906), de lásd még: Páskándy János: *Egyesületi (egyesülési) és gyülekezési jogszabályok kézikönyve. I.* (Budapest, é. n.; a továbbiakban: Páskándy [1930]; Páskándy János: *Egyesületi (egyesülési) és gyülekezési jogszabályok kézikönyve. II.* (Budapest, 1941); Lamotte Károly–Zobor Miklós: *Egyesületi jogszabályok* (Budapest, 1922); Malatinszky Jenő: *Rendészeti codex* (Budapest, 1926).
- ¹⁵ Előkészületeire és tartalmának elemzésére lásd Öríné Fodor Márta: *Vizsgálódás az egyesületi igazgatás kialakulása és az 1868-as egyesülési jogról szóló törvénytervezet létrejöttében közreható tényezők körében*. In: Csizmadia Andor (szerk.): *Jogtörténelmi tanulmányok V.* (Pécs, 1983, 219–236. p.); Öríné 1998; Révész T. Mihály: *A gyülekezési jog magyarországi fejlődéséhez*. In: Mezey Barna (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Kovács Kálmán egyetemi tanár emlékére* (Budapest, Gondolat, 2005, 105–119. p.); Horváth Attila: *A gyülekezési jog elméletének és gyakorlatának története Magyarországon 1989-ig* (Jogtörténelmi Szemle, 2007. 1., 4–15. p.); Domaniczky Endre: *Az első magyar egyesülési törvényjavaslat. Az egyesülési jogról szóló 1867-ii. megalkotásának 20. évfordulójára* (Közjogi Szemle, 2010. 2., 26–34. p.). Ismerünk azonban más, magánkezdeményezéseket is. Máig megfontolandó, az egyesületi magán- és közjog szabályait egyaránt szintetizáló tervezetet tett közzé a századfordulón az eperjesi jogakadémia tanára, Raffay Ferenc (Raffay Ferenc: *Az egyesületi jog kodifikálása*. Budapest, Politzer, 1903). A tervezet elemzését önálló tanulmányban végezzük el.
- ¹⁶ Hogy e „bizonyos célok” normatív módon történő meghatározása, egyáltalán e sokszínű alakzatok csoportosítása már a korban is mennyire nehéznek bizonyult, jól jellemzi Kmety véleménye: „az egyleteket szokás cél szerint osztályozni. E célok sokfélesége végtelen, mert az egyleti tevékenység felöleli az egyes embernek, társadalomnak, államnak is életérdekeit, szükségleteit. Lehet ezen kívül több szempont alapján csoportosítani így különösen aszerint, hogy a társulás teljesen szabad-e, az egyletalkitást és fenntartást kizárólag és teljesen a tagoknak elhatározásától függ-e, avagy a létesítés és fenntartás körül kényszerjog van adva az érdekeltek bizonyos hányadrészének avagy éppen a közigazgatási hatóságnak. Különböztethetünk továbbá aszerint is, hogy némely egyesületek a közigazgatásnak... funkciójából bizonyos részt átvenni kötelesek, s ekképpen egyesületi (saját) ügyeikben gyakorlott működésükhöz közigazgatási (át ruházott) jogkör is fűződik.” (Kmety Károly: *A magyar közigazgatási jog kézikönyve*. Budapest, Politzer, 1900, 305. p.).
- ¹⁷ Részjogositványairól bővebben lásd: Hegedüs Lajos Kandid: *A magyar közjog alapvonalai* (Pest, Heckenast, 1872, 226–232. p.; a továbbiakban: Hegedüs 1872)
- ¹⁸ Ezen elvnek, valamint a gyakorlása során irányadó szempontoknak a legtitésább, mából visszatekintve is érvényesnek tűnő megfogalmazását adja a Szapáry gróf belügyminisztersége idején kibocsájtott 1394/1873. BM rendelet 1. §-a. RT 1873. 131–133.
- ¹⁹ Lásd például: A Szabadkai Nőegylet 1868. június 9-én, báró Wenckheim Béla által láttamozott alapszabályait. SZL F02 2904/1868.
- ²⁰ A nemzetiségi egyenjogúság tárgyában alkotott 1868:44. tc.: www.1000ev.hu. Részletes elemzését lásd Katus László: *Egy kisebbségi törvény születése*. In: Nagy Mariann–Vértesi Lázár (szerk.): *Sokszólamú történelem* (Pécs, PTE BTK, 2008, 225–255. p.)
- ²¹ Vö.: az 1868:44. tc. preambuluma.
- ²² Az egyesülési jog e törvényben történő részletes szabályozása összefüggésben lehet a politikai nemzet fogalmának jogszabályban történő definiálásával. Ennek létezése ugyanis a kollektív jogok közvetlen biztosítását szükségtelemné teszi, viszont ehhez hasonló jogokat szerezhetnek az adott nemzetiséghez tartozó egyének közvetve, az egyesületeken keresztül.
- ²³ Itt érdemes visszautalni, hogy a Javaslat is bizonyos célok elérésére kívánta biztosítani az egyesülés szabadságát. Az 1868:44. tc. mint ha e logika mentén lépett volna tovább, megjelölve e korábban említett „bizonyos célokat” az oktatás, a nyelv, művészet, tudomány, gazdaság, ipar, kereskedelem előmozdításában. Ami az utóbbiból kimaradt, az a politika területe, amelyre nézve azonban a Javaslat

különös szabályokkal operált, később pedig a miniszteri rendeletek szabályozták ezt a kérdést mind a politikai, mind a nemzetiségi egyesületek tekintetében. Vö.: 1508/1875 BM rendelet.

²⁴ Lásd a 47. jegyzetet. Ezen kívül vö.: az 1868-as Javaslat és az 1919. évi III. néptörvény szövegét.

²⁵ Itt csupán utalás szintjén érdemes megemlíteni, hogy a gazdasági társaságok önálló szabályozása már a reformkorban kezdetét vette (lásd az 1840. évi kereskedelmi törvényeket), de kezdetben például a szövetkezetek is egyesületi formában szerveződtek (megemlítendő, hogy az első magyar szövetkezet az eddigi adatok szerint 1825-ben jött létre [Kolozsvári Gondoskodó Társaság]). Lásd Imreh István: *Hitelintézet alapítási törekvései a reformkori Erdélyben*. In: Orosz István–Pölskei Ferenc (szerk.): *Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. században Magyarországon*. Tanulmányok Szabad György 70. születésnapjára (Bp., 1994). A neoabszolútizmus időszakában az 1852-es egyesületi pátens az egyesületeket és a részvénytársaságokat egyaránt szabályozni kívánta. Lásd: Országos Kormánylap [OKL], 1853/I. 14–21. p., hatályon kívül helyezésére Magyarországon a gazdasági társaságokra nézve: ITSZ 1861. Többi részében: legfelsőbb királyi leirat 1867. február 17. az alkotásmányosság visszaállításáról, KI 1865/II. 49–50. p. Érdemes e tekintetben a Javaslatot is megvizsgálni, hiszen az ún. kooperatív egyletek szabályozását – bár ideiglenes jelleggel, a kereskedelmi törvény megalkotásáig – rendezni kívánta. A különböző civil szervezeti formák besorolása még az 1875:37. tc. megalkotása után is gondot okozott, ilyenkor – a jogalkalmazás egységét elősegítendő – miniszteri körlevélben próbáltak elhatárolási szempontokat felvetni. Egyszóval a gazdasági és más formák szétválása, dogmatikai háttérének kialakulása és megszilárdulása több évtizedig eltartott. A joganyag szempontjából e formák elkülönülése és fejlődése az egyesületeknél jobban nyomon követhető, miután a korabeli szóval „közkereseti egyesületek” formáit elsődlegesen törvényi szinten határozták meg. Lásd például: az alapformákra: 1875:37. tc.; földhitelintézetek (1871:34. tc., 1879:39. tc.); hitelszövetkezetek (1898:23. tc.); vízi (1885:23. tc.) és halásztársulatok (1888:19. tc.); betegsegélyző pénztárak (1891:14. tc.). A for-profit társaságok korabeli szabályozására lásd: Horváth Attila: *A részvénytársaságok és a részvénytársasági jog kialakulása Magyarországon* (Budapest, Rejtjel, 2005); Horváth Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai* (Budapest, Gondolat, 2006).

²⁶ Lásd például a honvédegyeleti mozgalom kibontakozását, segélyező egyletek elterjedését, ipartörvények megalkotását (ipartestületek és ipartársulatok szétválása), tüzoltóegyletek számának növekedését.

²⁷ A felsorolás természetesen nem teljes körű. Néhány további törvényt csupán itt említünk meg, ugyanis az általuk szabályozás alá vont formációk csak névleg vagy még úgy sem tartoztak az egyesületek közé. Ilyenek a vízi társulatok (a vízjogról szóló 1885:23. tc.), a közbirtokosságok és hegyközségek (a mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló 1894:22. tc.), a gazdasági és ipari hitelszövetkezetek (a gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szóló 1898:23. tc.), a legelő-társulatok (az osztatlan közös legelőkről szóló 1913:10. tc.). E szervezetek eredetileg sem a civil szervezeti formákból váltak ki, hanem csak szabályozásuk egyes elemei tették őket azokhoz hasonlóvá. Lényegük szerint azonban kényszer-társulatok vagy köztestületek közé tartoztak. Az ágazati törvények között említendő továbbá a szerzői jogról szóló 1884:16. tc., amely a jogi személyek szerzői jogairól is rendelkezett. Lásd még Kolosváry Bálint: *A magyar magánjog tankönyve. I.* (Budapest, Grill, 1911, 220–221. p.; a továbbiakban: Kolosváry 1911)

²⁸ Vö.: Kt., a szövetkezetekről szóló 223–230.§-ai. A szövetkezetek magyarországi (és erdélyi) kezdeteire lásd Imreh 1994.

²⁹ A gyakorlatban előforduló formák ismeretében talán egy hármas tagolással lehet jellemezni e területen a köztestülettől az egyesületig vezető utat. A felülről létrehozott, hatósági jogosítványokkal rendelkező *ipartestület* állami feladatokat gyakorol, látszólag egyesületi formában. Speciális szabályozás vonatkozik az *ipartársulatra* is, de itt létezik önszerveződés. Legtisztább formában viszont az önszerveződés a *kereskedelmi csarnokok*nál mutatható ki, amelyek kereskedők kereskedelmi és társas célokra történő összefogását tüzték ki

célul. Fura nevük ellenére egyesületi formában működtek, alapszabályukat a belügyminiszter hagyta jóvá. Lásd például a Szabadkai Kereskedelmi Csarnok alapszabályát: Szabadkai Levéltár (SZL) F02 5253/polg/1869.

³⁰ Lásd például: Thirring Gusztáv (szerk.): *Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve 1904*. (Budapest, 1906), illetve a statisztikai szempontú csoportosításra: Reisz László: *Egyletek a dualizmus kori Magyarországon* (Statisztikai Szemle, 1988. október, 930–946. p.)

³¹ Bukásuk a második világháború után következett be Magyarországon, illetve az egykori magyar területeken. A tengerentúli angolszász diaszpórák közül a legjelentősebb egyesült államokbeli magyar közösségben azonban egészen az 1950-es évekig gyarapodtak, s legerősebb szervezeteik – igaz, már más elnevezéssel – máig is működnek. Lásd Várdy Béla: *Magyarok az Újvilágban* (Bp., 2000); Domaniczky 2010b.

³² Az 1912-es szabályozás mintájára, szinte azonos szöveggel készült el a honvédelemről szóló 1939:2. tc.

³³ A véderőről szóló 1868:40. tc. 54. §-a a szolgálaton kívüli tartalékosokra és honvédekre nézve kimondja, hogy polgári jogviszonyaik tekintetében a polgári hatóságok joghatósága alá tartoznak. A tényleges szolgálatot teljesítő katonai szolgálattól független polgári jogviszonyaik tekintetében ugyancsak a polgári hatóságok joghatósága alá tartoznak. Hasonlóan szabályozást tartalmaz a honvédségről szóló 1868:41. tc. 22. §-a. Ez a szabályozás később is megmaradt (1889:6. tc., 1890:5. tc., 1912:30.).

³⁴ Vö.: a bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869:4. tc. 11. §, illetve a királyi ügyszékről szóló 1871:33. tc. 16. §. Az előbbi törvényhely így szól: „A bíró nem lehet tagja valamely politikai vagy munkás-egyletnek, illetőleg gyülekezetnek; nem vehet részt azok gyűléseiben; nem folyhat be sem közvetve, sem közvetlenül azok működésébe, s nem járulhat az ily egylet vagy gyülekezet határozatához vagy kérvényéhez.” Az egyesületi fogalom határainak változékonyága miatt további egyesületi formákra is vonatkozhatott ugyanezen törvény 12. §-a: „A bíró nem lehet valamely – az állam által segélyezett vagy biztosított – vállalat engedményének tulajdonosa, sem más részvényes, kereskedelmi vagy ipartársulat elnöke, igazgatója, vagy ily társulatok igazgatótanácsának, vagy felügyelő-, vizsgáló-, számoltató bizottságának tagja, sem bárminő, habár csak ideiglenesen és fizetés nélkül működő közege.”

³⁵ Vö.: A vasúti szolgálati rendtartásról szóló 1914:17. tc. 29. §-a: „Az alkalmazottak körében bármilyen egyesületet és intézményt, a jótékony célú szövetkezeteket is ideértve – csak a kereskedelemügyi miniszter előzetes engedélyével szabad alapítani. Az alkalmazottak körében alakuló bármilyen egyesület alapszabályait az érdekelt vasutigazgatóság útján, annak véleményével ellátva jóváhagyás végett a kereskedelemügyi miniszterhez kell felterjeszteni. A kereskedelemügyi miniszter, amennyiben nem a 22. § alá eső intézetről vagy pénztárról van szó, az alapszabályokat a belügyminiszterrel, Horvát-Szlavonországokban a bánnal egyetértve hagyja jóvá. Oly egyesületek alapszabályait, amelyeknek működési köre kizárólag Horvát-Szlavonország területére terjed ki, a kereskedelemügyi miniszterrel egyetértve a bán hagyja jóvá. A kereskedelemügyi minisztert a vasutigazgatás érdekei szempontjából minden ilyen egyesülettel szemben főfelügyeleti jog illeti meg, s jogában áll neki azokat, ha alapszabályaiknak meg nem felelő irányban működnek, a belügyminiszterrel, Horvát-Szlavonországokban a bánnal egyetértve feloszlattani. Oly egyesületek feloszlásának joga, melyek alapszabályainak jóváhagyása a bán ügykörébe esik, a kereskedelemügyi miniszterrel egyetértve a bánnt illeti. Az alkalmazottak nem lehetnek olyan egyesületek tagjai, a melyeknek törekvései haza- vagy nemzetellenesek, vagy a melyeknek törekvései a kereskedelemügyi miniszter megítélésére szerint a vasúti szolgálat érdekeivel össze nem egyeztethetők.”

³⁶ Megelőlegezve e tanulmány folytatását, itt szükséges elmondani, hogy jogi értelemben a két világháború korában egyesülési szabadság nem létezett, új egyesületek alakítására – jogszabály szerint – csak különösen indokolt esetben, a belügyminiszter engedélyével kerülhetett sor. Az erről szóló 5084/1919. BM rendeletet csak az 1955-ös egyesületi tvr. helyezte hatályon kívül.

- ³⁷ Vö.: Javaslat 36. §: „Háború vagy belforrongás eseteiben vagy ha az egyesülési vagy gyülekezési jog nem egyes kérdések vagy érdekek megvitatására, kölcsönös felvilágosításra és egyéb törvényes czélokra, hanem tervszerűen és kiszámítással csak arra kívántatik használtatni, hogy a békés kifejlődésre szükséges kedély-nyugalom helyre ne állhasson, hanem az ország vagy annak egyik része folytonos izgatottságban tartassék, mely a haza lakóiban a jóra változott alkotmányos élet, és annak fejlődési képessége iránti hitet megingatná, és ez által a közrendet és nyugalmat veszélyeztetné, a belügyminiszterek felelősséggel járó jogában álland a jelen törvényt egészben, vagy részben, az egész országra, vagy annak egyes részére nézve felfüggeszteni az esetben, ha a törvényhozás az alkalommal együtt nem leendene, kötelességében állván az intézkedését a törvényhozás legközelebbi ülészakában igazolni.”
- ³⁸ Megjegyzendő, hogy nem csak háború, hanem „háború fenyegető veszélyének elrendelt katonai előkészületek esetében is...”. Valószínűleg ez a megfogalmazás tette lehetővé, hogy az e törvény alapján készült jogszabályok a háborút követően is hatályban maradhassanak. A törvény előkészítésére lásd bővebben: Tóth Árpád: *A kivételes hatalom jogi szabályozása Magyarországon az első világháború előestéjén* (Szeged, JATE, 1996); tartalmára pedig: Erekly István: *A közigazgatási jog kútfőiről*. In: Erekly István: *Jogtörténelmi és közigazgatási jogi tanulmányok*. I–II. (Eperjes, Sziklai, 1917, I. kötet, 159–402. p., II. kötet, 5–632. p.)
- ³⁹ Értve ez alatt az új egyesületeket és fiókegyesületeket egyaránt: 1912:63. tc. 9. § (1) bekezdés 1. pont.
- ⁴⁰ A már működő egyesületek és fiókegyesületek összejöveteleinek ellenőrzése, működésének korlátozása vagy felfüggesztése. Sürgős esetben ezen intézkedéseket kormánybiztos is megteheti: 1912:63. tc. 9. § (1) bekezdés 1. pont, (2) bekezdés.
- ⁴¹ A legerősebb jogosítvány, a bármely gyanús szervezet rendőri ellenőrzés alá vonására lehetőséget biztosító felhatalmazás megfogalmazása pontatlan. Már a „stb.” fordulat is utal arra, hogy az egyesületek teljes körére kíván a jogalkotó kiterjeszkedni, de ezt nem kívánja egyértelműen megfogalmazni. A gyakorlati alkalmazásból mindenestre úgy tűnik, hogy a fogalmat pontatlanságokon a jogalkalmazó gyorsan túltepte magát. Ezen pont tehát a gyanús szervezetek gyűléseinek betiltására, felosztatására, jogellenes határozataik felfüggesztésére kívánt felhatalmazást adni.
- ⁴² Ez maximálisan két hónap elzárás és 600 korona pénzbüntetés lehetett. Vö.: 1912:63. tc. 9. § (3) bekezdés és 1914:50. tc. 17. §
- ⁴³ Magyarországon 1853 és 1861 között, Horvátországban azonban a kiegyezés után is.
- ⁴⁴ Az Optk. a jogi személy helyett az erkölcsi személy kifejezést használja. Vö.: Optk. 26. §, de az egyesületekre több különböző elnevezéssel is utal. Vö.: Optk. 13., 286., 559., 1023., 1317., 1454., 1472. § Optk. 1863. (Az Optk. magyarul: *Ausztriai általános polgári törvénykönyv és ezen törvénykönyvre vonatkozó, a függelékben foglalt utólagos rendeletekkel együtt*. 1–3. Pest, Lampel, 1863)
- ⁴⁵ E kérdésben is többféle vélemény ismert. Az Mptk tervezetere hatással bíró magánjogászok között elfogadott véleménynek számított, hogy „az a nézet uralkodik, hogy minden egyesület a hatósági engedélyezés ténye által jogképességet nyer [...] tényleg úgy is áll a dolog, hogy minden egyesület a közjogi létezés ténye folytán jogi személy...”. Lásd: *A Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezete*. Első szöveg (Budapest, Grill, 1900); Raffay Ferenc: *A egyesületi jog kodifikálása* (Budapest, Politzer, 1903, 24. p.). Hasonlóan: Fodor Ármin (szerk.): *Magyar magánjog*. I–V. (Budapest, Singer és Wolfner, é. n., 386–389. p.)
- ⁴⁶ Kolosváry 1911, 211. p.
- ⁴⁷ Wenzel Gusztáv: *A magyar és erdélyi magánjog rendszere*. I. (Buda, Egyetemi Nyomda, 1863, 301–303. p.); Korbuly Imre: *Magyarország közjoga* (Pest, Eggenberger, 1871, 268. p.); Récsi Emil: *Magyarország közjoga* (Budapest, Pfeiffer, 1871, 371. p.); Wenzel Gusztáv: *Az 1848. előtti magyar magánjog, tekintettel újabb átalakítására* (Budapest, Egyetemi Nyomda, 1885, 200–204. p.); Márkus Dezső (szerk.): *Magyar jogi lexikon*. I–V. (Budapest, Pallas, 1898–1902; vonatkozó szócikk szerzője: Meszlény Artur); Fodor

- 1899/I. 386–387. p.; Kmety 1900, 304–309. p.; Ferdinandy Gejza: *Magyarország közjoga* (Budapest, Politzer, 1902, 274–275. p.); Raffay 1903; Ferdinandy Gejza: *A magyar alkotmányjog tankönyve* (Budapest, Franklin, 1911, 71. p.); Kolosváry 1911. 210–215. p.; Kmety Károly: *Magyar közjog* (Budapest, Grill, 1926, 125–126. p.); Ginyovszky József (szerk.): *A osztrák polgári törvénykönyv hatóságban a magyar jogra..* Szladits Károly előadásainak jegyzete (Budapest, Politzer, 1932, 89. p.)
- ⁴⁸ Az egyesületi köz- és magánjog önálló szabályozásának vitathatatlan előnye mellett egy hátrányos következménye lehetett volna: ezáltal az egyesülési jog – tekintettel a horvát bel- és igazságügyi autonómiára – kikerült volna a közös szabályozási körből. Részletesen vizsgálja e kérdést: Raffay 1903.
- ⁴⁹ Valószínűleg az Mptk. koncepciója vezetett el az 1919-es egyesületi szabályozás kialakításához, amely az állami láttamozás helyett kizárólagossá tette a bírósági nyilvántartást és egyértelműen a normatív feltételek rendszerének álláspontjára helyezkedett.
- ⁵⁰ E definícióalkotás egyik csúcsteljesítményeként említhető véleményünk szerint Szladits egyesületfogalma. Vö.: Szladits Károly: *A magyar magánjog*. I. kötet (Budapest, 1940, 583. p.)
- ⁵¹ Például az alapszabály szerződés jellegének, kötérejeének vizsgálata. Vö.: Reiner János: *Jogi dolgozatok* (Budapest, Pfeiffer, 1898); Raffay 1903; Mptk 1900, 6–13. p.; *Indokolás a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetéhez*. I–IV. (Budapest, Grill, 1901, I. kötet, 80–119. p.)
- ⁵² Ezért nem túlzás azt mondani, hogy az egyesületi közjoggal és általában az egyesületi joggal kapcsolatos legfontosabb megállapításokat magánjogászoknak köszönhetjük. Az önszervezettség-történet paradoxonaira lásd: Domaniczky 2009, 18., 36–37. p.
- ⁵³ Vö.: a bűnvádi perrendtartásról szóló 1896:33. tc. 47. §, a polgári perrendtartásról szóló 1911:1. tc. 25., 27., 34., 160. § vagy a fiataalkorúak bíróságáról szóló 1913:7. tc. 7., 16., 19., 21., 24., 26., 46., 66. §
- ⁵⁴ Lásd például 1904:24. tc., 1882:41. tc., 1913:5. tc.
- ⁵⁵ Vö.: 1508/1875. BM rendelet melléklete VI–VII. pont (Megjegyzendő, hogy alkalmazásában Tisza Kálmán következetesen mutatkozott. Az ÚL-ben található egyik határozatában az Újvidéki Szerb Egyesületi Nyomdatársulat elnevezésében továbbra is engedélyezi a „nemzeti” szó használatát, ugyanis „az említett [1508/1875 BM rendelet – D. E.] szabályrendeletben az, miszerint visszaható erővel is bír, világosan kimondva nem lévén, visszaható erőt tulajdonítani nem lehet...” Újvidéki Levéltár (UL) 3744/1875.). A rendeletet egyébként csak az 1136/1898. BM rendelethez kapcsolódóan, 1898-ban tették közé a Rendeletek Tárában (RT 1898, 245–248. p.). Ez azonban akkoriban egyáltalán nem volt szokatlan jelenség, a hatályos jogszabályok egy része a Rendeletek Tárában egyáltalán nem került közzétételre, hanem csak jogszabálygyűjteményekből, tárcalapokból vagy levéltári iratokból kereshető elő.
- ⁵⁶ Vö.: A magyar korona országai egyesített címerének és az ország külső címerének magánosok és magánjellegű testületek, vállalatok és intézetek által való használhatóságáról 1883:18. tc. 1–2., 9–10. §
- ⁵⁷ Vö.: Az ország címerének zászlókon, lobogókon, engedély nélkül használhatása tárgyában kelt 10259/1900 BM rendelet (RT 1900/I., 352. p.). Az elhatárolási kérdések kapcsán egyébként az évek során egész csokor belügyminiszteri rendelet született. Lásd például: az 1883:18. tc. végrehajtása tárgyában kelt 50422/1883. BM rendelet (RT 1883, 1242–1252. p.); a magyar címerek használatának szabályozása tárgyában kelt 29722/1884. BM rendelet (RT 1884, 683–684. p.); az ország címerének magánosok által használása tárgyában kelt 627/1888 BM rendelet (RT 1888, 137. p.); az ország címerének magánosok által használása tárgyában kelt 13803/II/1888 BM rendelet (RT 1888, 140. p.); a címeres nemzeti lobogónak nyilvános ünnepek alkalmával való kitévése tárgyában kelt 4642/1898. BM rendelet (RT 1898/I., 656–689. p.); az ország címere használatának tilalma tárgyában kelt 46669/1900. BM rendelet (RT 1900/I., 432. p.)
- ⁵⁸ A korréndelet és rendelet közti különbségre lásd: Domaniczky 2009, 43–44. p. Az áttekinthetőség érdekében mindkét formára itt a rendelet kifejezést alkalmazzuk. A korabeli jogforrástanra lásd Kmety 1900, 20–35. p.

- ⁵⁹ Vö.: 1508/1875. BM rendelet, a munkásegyletekkel szemben gyakorlandó hatósági ellenőrzésnek hatályosabbá tétele tárgyában kelt 2219/1898. BM rendelet (RT 1898, 645–647. p.), az országos jellegű munkásegyletek helyi csoportjainak bejelentése körüli eljárás tárgyában kelt 122000/1906. BM rendelet (RT 1906, 2138–2143. p.), a munkásegyletek vizsgálata tárgyában kelt 9829/1907. BM rendelet (Páskándy [1930], 126–128. p.), az országos jellegű munkásegyletek helyi csoportjainak bejelentése körüli eljárás tárgyában kelt 122000/1906. BM rendelet kiegészítése tárgyában kelt 68709/1907. BM rendelet (RT 1908, 197–198. p.), a kiskorú tanoncok munkásegyletekbe való belépése tárgyában kelt 101213/1908 (Páskándy [1930], 129–130. p.) KM (kereskedelmi miniszter) rendelet.
- ⁶⁰ Vö.: az izraelita hitügy szervezése tárgyában kelt 26915/1871. VKM rendelet (RT 1871, 436–446. p.), az izraelita hitközségek ügyeinek és az anyakönyvi üggyhöz való viszonyuknak szabályozása tárgyában kelt 191/1888. VKM, (RT 1888, 1069–1077. p.), az izr. chevra kadischa-egyletek ellenőrzéséről szóló 58763/1905. BM (RT 1905, 1253–1254. p.), az izraelita anyahitközségek, a fiókhitközségek és az imaházi egyesületek alapszabályainak az iskolaügyre vonatkozó rendelkezéseiről szóló 57121/1906. VKM rendelet (RT 1906, 1097–1100. p.).
- ⁶¹ 6933/1901. BM leirat Budapest szfv. közönségéhez, 81936/1904. BM rendelet, 11793/1905. BM leirat (Páskándy [1930], 120–122. p.).
- ⁶² Vö.: a kereskedelmi törvény alapján fennálló egyesületek, társulatok, szövetkezetek ellenőrzése tárgyában kelt 19062/1882. BM rendelet (Páskándy [1930], 111–112. p.)
- ⁶³ 18705/1901., a leánykiházásítási, temetkezési és betegsegélyező egyletek vagyonkezelésének megvizsgálása tárgyában kelt 120499/1903 BM rendelet (Páskándy [1930], 115–118. p.).
- ⁶⁴ Az újonnan alakuló nyugdíjegyletekkel szemben követendő eljárás tárgyában kelt 23949/1904 BM rendelet (Páskándy [1930], 119–120. p.).
- ⁶⁵ A tűzrendészeti szabályok kezelése iránt kiadott 3365/1869. BM körlevél (RT 1869, 642–643. p.), a tűzoltók könyvének terjesztése tárgyában kelt 7345/1870. BM rendelet (RT 1870, 321–322. p.), az országos tűzoltó szövetség központi választmányának szakközegül elismerése tárgyában kelt 53720/1878. BM rendelet (RT. 1878, 50–51. p.), a tűzrendészeti kormányrendelet kibocsátása tárgyában kelt 53888/II/1888 (RT 1888, 1727–1756. p.).
- ⁶⁶ A középiskolai önképző egyletek tárgyában kelt 15501/1867 VKM rendelet (RT 1868, 3–6. p.), az ifjúsági egyesületek alapszabályainak jóváhagyása tárgyában kelt 731/1887 VKM rendelet (RT 1887, 1396–1397. p.), az ifjúsági egyesületek alakítása tárgyában kelt 21015/1902 VKM rendelet (RT 1902, 234–244. p.), az ifjúsági egyesületek alakítása tárgyában kelt 41856/1903 VKM rendelet (RT 1903, 772–781. p.), az ifjúsági egyesületek alapszabályainak fölterjesztése tárgyában kelt 3806/1904. VKM rendelet (RT 1904, 383–384. p.); az iparostanoncok jutalmazása és tanoncotthonok szervezése tárgyában kelt 21411/1907 VKM rendelet (VKMHK [Hivatalos Közlöny. Kiadja a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium] 1907/9., 97–100. p.).
- ⁶⁷ Vö.: 53. lj., valamint az 1908:36. tc. (II. BN.) és a büntetőtörvénykönyvek és a bünvádi perrendtartás kiegészítéséről és módosításáról szóló 1908:36. tc.-nek a fiatalokruakra vonatkozó második fejezetében foglalt rendelkezések folytatán az állami, községi, egyesületi (társulati), magán és izraelita hitfelekezeti elemi-, felső-, népi-, polgári-, iparos- és kereskedőtanonc iskolákra háruló feladatok tárgyában kelt 149500/1909 VKM rendelet (RT 1909, 2597–2607. p.) és a tanítók patronázs-tevékenységének irányításáról szóló 40000/1912 VKM rendelet (RT 1912, 694–707. p.) Ez utóbbi melléklete előírta minden tanító számára községi patronázs-csoportok szervezését, illetve patronázs-körzetek alapítását, szabályozva egyúttal szervezetét, munkarendjét, céljait és feladatait is.
- ⁶⁸ „Nálunk... az egyleti ügy... törvényhozásilag szabályozva nem lévén, szükséges egrvészt a honpolgároknak a létező törvények iránti tisztelete. másrészt a kormány- és törvényhatóságok tapintatos eljárása, hogy fenntartassék az egyesülés szabadsága, e mellett azonban

a kormány és a törvényhatóságoknak a felügyeleti joga ezek működésére biztosítva maradjon.” A rendelet tehát jogszabályi szintre emelte az együttműködési kötelezettséget közigazgatás és állampolgár között mindkét fél érdekeinek elérése: az egyesülési szabadság biztosítása és az állam felügyeleti jogkörének biztosítása érdekében.

- ⁶⁹ Ez a szemléletmód – elsősorban nyilvántartási célból – 1989-ig szinte töretlenül érvényesült a közigazgatásban, hiszen helyi szinten sokkal pontosabb adatokat lehet szerezni, azokat visszaellenőrizni, intézkedni, mint központi szintről. E munkamegosztás múltjára, jelenére, előnyeire lásd: Domaniczky 2009.
- ⁷⁰ Mint az kettős nyilvántartási szabályokból is látszik, a közigazgatás e szervezeteiről naprakész, valósághoz közeli adatokkal kívánt rendelkezni, hogy felügyeleti jogkörét megalapozottan gyakorolhassa. Lásd még: 98. lj.
- ⁷¹ Az e rendelet végrehajtása céljából kiadott 773/1874. BM rendelet pedig egyleti könyvek vezetését javasolta a törvényhatóságok és kerületi előjáróságok részére. A korszak egyik utolsó egyleti tárgyú BM rendelete: az egyletek, társulatok és intézetekről szerkesztett félévi kimutatások felterjesztésének beszűntetése tárgyában kelt 182920/1913. BM rendelet a féléves jelentéseket megszüntette, az egyleti könyvek vezetésének kötelezettségét viszont megerősítette.
- ⁷² Az általunk vizsgált egyesületek esetében ez az idő a pár naptól több hétig eltarthatott.
- ⁷³ A törvényhatóság első tisztviselőjének a panasz kivizsgálásával és az abban való döntéssel kapcsolatos kötelezettsége egészen az 1930-as évekig megmaradt.
- ⁷⁴ A rendelet megszületésének politikai hátteréről lásd Kozári Monika: *Tisza Kálmán és kora* (Budapest, Napvilág, 2003, 298–300. p.).
- ⁷⁵ „Munkásegyleteknek csak azok tekintendők, melyek az... ipartörvény értelmében alakítottak. Másnemű egyletek, habár munkások által alakítottak is, csak oly tekintet alá esnek, mintha bármily nem munkával foglalkozó egvények által alapítottának.” 1508/1875 BM rendelet melléklet, V. pont.
- ⁷⁶ Mindazonáltal meg kell jegyezni, hogy szabályozási szempontból e rendelkezések közül núvumnak csak a 40 napos határidő számítot, mind a felügyeleti jogkör részjogosítványainak, mind a fiókegyletek szabályozásának normatív formájával találkozhattunk az 1852-es egyesületi pátensben is.
- ⁷⁷ A gyakorlatban elterjedt módszer volt a települések alapító vagy pártoló tagként való belépése egyes szervezetekbe (hasonló közvetett támogatási forma volt az egyesületi sorsjegyek vásárlása is). Gyakran az egyesületi kérelmek megszabott tarifákat állapítottak meg a törvényhatóságok számára. A szabály rögzítése elsősorban e gyakorlat támogatási formaként való rögzítését célozhatta.
- ⁷⁸ Nem véletlen, hogy Raffay Ferenc hevesen ostorozta az egyesülési szabadság ilyen módon való korlátozását (Raffay 1903, 37–41. p.).
- ⁷⁹ A rendelet III. pontja szerint: „Politikai és munkás egyleteknél egyleti tag csak magyar állampolgár lehet.” A IV. pont szerint: „Politikai és munkás egyleteknél fiók egyletek alakítása meg nem engedtetik. Másnemű egyleteknél az egyletek célja, hivatása és természetére való tekintettel fog az alapszabályok minőségéhez képest határozat hozatni.” A Javaslat 5. § (2) bekezdése: „Politikai egyletek idegeneket vagy még nem 24 éves honpolgárokat, egyleti tagokul föl nem vehetnek.” A Javaslat 7. § (2) bekezdése szerint pedig: „Nem politikai egyletek fiók egyleteket alakíthatnak, de ezek mindegyike a fentebiek értelmében készített külön bejelentést tartozik tenni.”
- ⁸⁰ Vö.: 1508/1875 BM rendelet melléklet, III. pont, 2. mondat. Ez utóbbi megoldás különböző formákban 1989-ig szerepelt az egyesületi jogban.
- ⁸¹ Addig az 1394/1873 BM rendelet I. pontja szerint a törvényhatóság saját hatáskörében járt el ilyen esetben.
- ⁸² A rendelet ennek érdekében szabályozta (voltaképpen a főfelügyeleti jog önálló részjogosítványaként nevesítette) a tudomásvételi eljárást.
- ⁸³ Különböző formáikra lásd Újvári Péter (szerk.): *Zsidó lexikon* (Budapest, Zsidó Lexikon, 1929).
- ⁸⁴ E problémát – némileg más vonatkozásban – jogi oldalról szépen írta körül Raffay Ferenc (Raffay 1903, 34. p.).

- ⁸⁵ Hasonló következtetésre juthatott Tisza István is, aki az asztaltársaságok működésére az egyesületi vagy a gyülekezési szabályok alkalmazását ajánlotta. Vö.: 81936/1904. BM rendelet.
- ⁸⁶ A jogirodalomban természetesen ezt többen is kifejtették a korszakban. Lásd például: Márkus Dezső (szerk.): *Magyar jogi lexikon*. I–V. (Budapest, Pallas, 1898–1902); Fogarasi János: *A magyarhoni országos alkotmány fő ágazatai* (Pest, Kilián, 1861); Horváth 1871.
- ⁸⁷ Iránymutatással szolgált a miniszter az ipartestületek által alakítandó nyugdíj- és segélyegyletek formájáról is. Vö.: 18705/1901. és 23949/1904 BM rendeletek.
- ⁸⁸ Vö.: 18705/1901., 120499/1903. BM, valamint a temetkezési és betegsegélyezési egyletek megvizsgálása tárgyában kelt 96945/1903 PM rendelet (Páskándy [1930], 118. p.).
- ⁸⁹ Vö.: 7345/1870. BM rendelet.
- ⁹⁰ Az MTA-ról szóló törvény már eredetileg sem egyesületi, hanem köztestületi formára vonatkozott.
- ⁹¹ Voltaképpen valamiféle kvázi köztestületi forma jött ezáltal létre. Ilyen szervezetet nem volt kötelező alakítani, de ha megalakították, azt csak a jogszabály szerint előírt formában, szerkezettel és célok mentén tehetők meg („Az egyesület célja irodalmi foglalkozás [...] tagjai kizárólag csak is a felső osztályok tanulói lehetnek...”, „...minden politikai és vallási fészegetés szigorúan kizárandó... a foglalkozási tárgyak is az iskolai tanulmányokkal összhangzóan választandók meg.” „...az iskola igazgatója minden választás nélkül mindenkor az egyesületnek is igazgatója vagy elnöke.” Vö.: 15501/1867. VKM rendelet RT 1868, 3–6. p.). Ennélfogva e szervezetek már csak névleg számítottak egyesületnek. Később a szabályozás enyhült ugyan, de az ilyen szervezetek szerkezetét és működését a korszakban végig jogszabályok formálták. A szabályozás erősségére jellemző, hogy e formációk részére az elsők között készült jogszabályba foglalt, ún. blanketta-alapszabály 1902-ben.
- ⁹² 9250/1877. PM rendelet: RT 1877, 85–89. p.; a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adójának kivetéséhez szükséges adatok beszerzése tárgyában kelt 62848/1883. PM rendelet: RT 1883, 1568–1569. p.; RT 1892, 2191. p.
- ⁹³ Vö.: Domaniczky 2009, 65–75. p.
- ⁹⁴ Vö.: a tudományos és művészeti célú egyletek és múzeumok erkölcsi és anyagi támogatásáról szóló 885/1873. VKM rendelet (RT 1873, 350–351. p.); Az Országos Gyermekszanatórium Egyesület részéről az anyakönyvi hivatalokban elhelyezendő perselyek útján való könyörödmány-gyűjtés engedélyezéséről szóló 34722/1911. BM rendelet (RT 1911, 427. p.).
- ⁹⁵ Vö.: Budapest főváros türendészeti szabályrendelete (193/1881. kgy.sz.): *Budapest főváros törvényhatósága által alkotott szabályrendeletek, szabályok és utasítások gyűjteménye* [BSZGY]. II. (Budapest, 1888, 117–127. p.); Páskándy [1930], 229. p. Bár az 1896-tól megjelenő *Belügyi Közlöny*ben közzétették a belügyminiszter által jóváhagyott szabályrendeleteket is, egyértelmű megállapításokat csak átfogó – elsősorban a törvényhatósági városokra vonatkozó – levéltári vizsgálatoktól várhatunk. A székesfőváros népjóléti igazgatásának szervezéséről szóló 1092/1916. Kgy. rendeletre lásd Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei 1916. 07. 12-i ülés. 917. számú előterjesztés. <http://archivportal.arcanum.hu> (2011. április 16-i állapot).
- ⁹⁶ Hegedűs 1872, 226. p. Hasonlóan, de elsősorban rendészeti oldalról közelítve fogalmazott a századfordulón Vita Emil: „az államnak joga van saját biztonsága érdekében engedélytől tenni függővé az egyesületek alakításának jogát” (Vita 1906, 6. p.).
- ⁹⁷ Lásd fentebb például: középiskolai önképző körök, ifjúsági egyletek, ipartársulatok, vasutas egyletek feletti felügyeleti jog. A névleges egyletek (például: egyes szövetkezetek) egy része nem közigazgatási, hanem igazságszolgáltatási felügyelet alatt állt. Más, a civil szervezetekre csak távolról hasonlító formációk (pl.: vízi-társulatok) más miniszterek hatáskörébe tartoztak.
- ⁹⁸ Ám – ha hihetünk az egyik legtekintélyesebb szakértőnek, a dualizmus kori és két háború közötti gyakorlatot egyaránt ismerő Páskándy Jánosnak – az e rendszerben rejlő előnyöket nem sikerült teljes mértékben kihasználni. Szerinte „a m. kir. belügyminiszteriumban és kevés kivétellel a különböző hatóságoknál vezetett nyilvántartások nem felelnek meg a mai kor követelményeinek, mivel nehezen áttekinthetők és nem teljesen megbízhatók.” Páskándy [1930], 49. p.
- ⁹⁹ Például: felosztás, feloszlás, felfüggesztés, biztos kirendelése, tudomásulvétel (munkásszervezeteknél). Bővebben lásd: Domaniczky 2009, 60–62. p.
- ¹⁰⁰ Ennek jelentőségét csak növelik a Pecze Ferencéhez hasonló adatok. (Egy zárai munkásegylet alapszabályának jóváhagyása 1877-től 1882-ig húzódtott. Dalmácia ekkor osztrák igazgatás alatt állt.) Lásd Pecze Ferenc: *A politikai szabadságjogok kodifikálása és érvényesülése 1848–1918*. In: Pölöskei Ferenc–Ránki György (szerk.): *A magyarországi polgári államrendszerek* (Budapest, Tankönyvkiadó, 1988, 269. p.)
- ¹⁰¹ Ha az alapszabály nem volt megfelelő, a törvényhatósághoz címzett levélben pontosan megadták a beépítendő formulákat (például: SZL F02 6182/polg/1878 [Szabadkai Általános Ipartársulat], SZL F02 6568/polg/1878 [Szabadkai Bognár és Kovács Ipartársulat], SZL F02 14622/tan/1890 [Szabadkai Izaelita Nőegylet], SZL F02 1894 XIX 37/93 [Szabadkai Kőművesek Egyesülete]). A többnyelvű alapszabályokra például: SZL F02 I/324/1898. (Kolo Mladesi- [Szabadkai Bunyevác] Ifjúsági Kör), SZL F02 8236/polg/1878 (Szabadkai Szerb Jótékony Nőegylet), SZL F02 9544/tan/1878 (Pucke Casino [Népkaszinó]), SZL F02 I/413/1899 (Tavankúti Temetkezési Egylet [szerb-magyar]), UL 2619/1872. (Újvidéki Munkásegylet; német egynyelvű, láttamozott).
- ¹⁰² A neoabszolutizmus szigorúságára jellemző az Eötvös József által is pártfogolt irodalmi segélyegylet megalakításának kálváriája. Leírását és néhány más példát lásd: Eötvös József: *Beszédek*. I. (Budapest, Révai Testvérek, 1905, 311–312. p. és passim). A kis cezúra időszakára pedig az egyesülési szabadság kereteinek beszűkítése és a megalakult szervezetek részleges revíziója volt jellemző. Vö.: Az egyesülési jog korlátozásáról szóló 5479/1914 BM rendelet (RT 1914, 1426–1427. p.), valamint az egyesületek ügyrendjének bemutatása tárgyában kelt 75875/1920. BM rendelet (RT 1920, 737–738. p.), átfogóan: Domaniczky 2009, 49–51. p. és Domaniczky 2010c. Az alapszabályok jóváhagyásáról a *Belügyi Közlöny* 1896-tól folyamatosan tudósított, azonban a felosztásokat ebben nem tették közzé, azokra legtöbbször a kormány éves jelentéseiből következtethetünk: *A Kormány Éves Jelentései. 1897–1918*.
- ¹⁰³ Környei Elek (szerk.): *Eötvös Loránd* (Budapest, Gondolat, 1964, 233. p.)
- ¹⁰⁴ Csak Szabadka tekintetében lásd a Szabadkai Könyvtár- és Múzeumegylet gyűjteményeinek törvényhatóság általi átvételét, a különböző célokra folyamatosan nyújtott pénzbeli támogatásokat helyi és külföldi egyleteknek is. Például: SZL F02 II 147/903. 13584. (Szabadkai Közkönyvtár Egylet), XII 1274/903. 14883. (Szabadkai Sportegylet), X 49/905. 7121. (Szarajevói Magyar Egylet).
- ¹⁰⁵ Brachinger Tamás: *Helyi közösségek és helyi hatalom egy hazai középvárosban* (Baja, EJF Kiadója, 2010, 15–18. p.); Gyáni Gábor: *Individualizálódás és civil társadalom. Történelmi érvek, elméleti megfontolások* (Történelmi Szemle, 2010. 4., 502. p.).
- ¹⁰⁶ Sőt főleg a pénzügyi szigor és elszámolás tekintetében az 1922-es rendelet szigorúbb volt a mai szabályoknál.

Gyekiczky Tamás

A hatalom sodrában – Adalékok a polgári perjog történetének vázlatához (1958–1990)

Írásom elé néhány módszertani megjegyzés kívánkozik. 2006-ban publikáltam a Pp. 1952-es megalkotásáról szóló, főleg levéltári kutatáson alapuló könyvemem.¹ Az azóta eltelt időben, többéves forráskutatás után kigyűjtöttem az 1958–1990 közötti korszak polgári perjogi kodifikációjára vonatkozó több ezer oldalt, többek között a vélt vagy valós változások igazságügyi, jogpolitikai és közpolitikai összefüggésével foglalkozó dokumentumait.² Az anyag gyűjtése közben világossá vált: a korábban követett feldolgozási módszer nem folytatható, a kronológiára épülő történelmi nézőpontot fel kell váltani a témaközpontú feldolgozással. A témaközpontú feldolgozás azonban egy-egy időszakra „besűrűsíthető”, hiszen a magyar társadalomtörténet maga gondoskodott az események koncentrációjáról. Így a gazdasági mechanizmus reformjának 1964–1973 közötti időszaka számos szempontból egy történelmi fejezetként tárgyalható. Főként azért, mert a jogi kultúra, a jogi rendszer reformja e kilenc év alatt többet lépett előre, mint 1945 óta bármikor. Az itt olvasható írás ezért erre az időszakra koncentrál, megkísérli ugyanakkor kiemelni a történelmi folytonosság szálait, azokat az összefüggéseket, amelyeket a reformkor elfedett, vagy elterelte róluk a figyelmet. Tézisszerűen megírt szöveg, mivel főleg a kutatási eredmények egyszerű és tömör megfogalmazására törekedtem. Adalék jellegű, ezzel elismerjük fogyatékoságát és folytathatóságát.

Általános korjellemzők

I. Egy központilag vezérelt társadalomban a jogalkotásra többnyire a vezérlési központ szereplői hatnak. Esetleg más, parciális vagy regionális szereplők, amennyiben a központi vezetés felkarolja törekvéseiket, avagy magáénak tekintve, de a háttérben maradván támogatja ezeket. A Kádár-rendszer jogalkotása egyértelműen – korszakhatár nélkül – a politikai rendszer struktúrájához tapad, ez nemcsak a közjogi vagy a polgári, hanem a polgári perjogi szabályok megalkotásában is így van. Kimutathatók a jogalkotás politikai szintjei, ami a Központi Bizottság (KB) vagy a Politikai Bizottság (PB) szerepvállalásával azonosítható, a bürokrácia szervezett közreműködése, azaz az állam és a párt apparátusának jogi normákat formáló munkálkodása. Harmadszor: nem lehet nem említeni a tudományos élet szereplőinek közreműködését, ami a jogformálás illúziója és a politikai célszerűség keskeny átjáróján egyensúlyozva a jogszabályok tudomány általi legitimációját volt hivatva biztosítani.

II. A három cselekvési rendszer korántsem volt egymással összhangban. A Pp. novellák előkészítése és megalkotása gazdag illusztrációja a konfliktusok és jogi harmóniák együttélésének. Így az 1972-es novella a tudományos élet résztvevőinek ötéves előkészítő munkáján nyugodott, ám a munkát 1972-ben formálisan is az igazságügyi bürokrácia fejezte be, körülbelül hat szövegvariánst készítve el nyolc hónap alatt. A törvény végső formájának előkészítése – végül törvényerejű rendeletként hirdették ki – ugyanakkor magán viseli a bírói kar elképzeléseit, azt is mondhatnánk, hogy ők öntötték végső formába (a maguk

módján) azt, amit a tudomány elkezdett. Az 1980-as években a tudomány képviselőinek új megoldásokban rendkívül gazdag, eredeti törvényszöveget eredményező javaslatából politikai akarat hiányában már nem lett jogszabály, holott a belső kodifikációs munka eljutott egy korszerű, széles egyetértésen nyugvó perrendtartáshoz.

III. A III. Pp. novella alkotói szinte ránk köszönnek a törvényszövegben. Azzal, hogy a bürokrácia és a jogalkotásra felkért bírók együttesen fejezték be a novellát, előtérbe kerültek a perkódex jogalkalmazást elősegítő technikai és célszerűségi normái. A kodifikáció olyan jogszabályt eredményezett, amelyben számos rendelkezésnek inkább a bírói SZMSZ-ben (BÜSZ), vagy a bírósági irodákat szabályozó más jogszabályokban lett volna helye. De e tételt megfordítva is alkalmazni kell, ugyanis számos technikai részletszabály, szervezeti működési norma a perkódexbe kerülve garanciális jelleget kapott, ezután már nem lehetett be nem tartani ezeket az előírásokat a törvénysértés kockázata nélkül. A folyamatszabályozás konzisztensebben jelent meg, megkerülhetetlenné vált az eljárás cselekményekből felépülő rendszer szisztematikus szabályozási igénye. A garanciarendszert lerontották a különleges perek perszabályai és a külön utas konfliktusszabályozások (pl. döntőbizottsági eljárások), mivel ezek kibúvót jelentettek a szélesedő garanciarendszer alól. A paradoxon azóta élő ellentmondás perjogunkban, minden változás és kodifikációs kísérlet próbaköve.

IV. A harminckét év nem tekinthető az érdekek és értékek világától elzárt, politikailag semleges térnek, a társadalmi-történelmi folyamatok nem pusztán a politikai életet határozták meg, hanem befolyásolták a jogalkotás működését. Nem tekinthető véletlennek, hogy az 1972-es tv. előkészítése során a munkaügyi bíraskodás, az államigazgatási határozatok bírói úton történő megtámadása és a gazdasági szervezetek egymás közötti pereinek szabályai képezték azt a törésvonalat, amit majd’ öt éven keresztül nem sikerült áthidalni a perjogi reformnak. Végül a reform az lett, ami lett: félmegoldások és látszatintézmények sokasága. Azonban arra fel kell figyelni, hogy 1967 és 1972 között a politikai erőtér megváltozott, számos javaslat (ötlet), ami 1967–1968 fordulóján a politikai vezetés számára még támogatandó és követendő volt, 1972-re már szalonképtelenné vált. Ezek a jogintézmények nem annyira a perjogban helyezkednek el, hanem inkább a közjogi és alkotmányjogi berendezkedést meghatározó közjogban, ám a perjog csak ezek függvényében tudott volna új

alakot ölteni. Példaképpen egy ilyen intézményt említünk, az Alkotmányjogi Tanácsot, amely a kor Alkotmánybírósága lett volna. Természetesen az alkotmánybíráskodás és a peres eljárások viszonyát rendezni kellett (volna), ezért a végleges rendezésig a Pp. kodifikációja háttérbe szorult, lelassult. Említhetők magánjogi példák is, így amíg az áru- és pénzvviszonyokra (korabeli kifejezés a piacra) jobban odafigyelő Ptk. nem készült el, nem nagyon lehetett a piaci szereplők (gazdasági szervezetek) konfliktusainak feloldására hivatott perjogi kodifikációt sem végigvinni. Szólnunk kell mindemellett a direkt szervezeti-igazgatási beavatkozásokról; pl. a munkaügyi bíráskodás kiterjesztését a Nehézipari Minisztérium ellenezte, álláspontja ugyanakkor össze volt kötve sorsával, mivel a gazdaságirányítás reformja a minisztériumi rendszert sem hagyta érintetlenül.

V. A jogalkotás és hatalomgyakorlás változatlan rendszeréből kiindulva hiba lenne az 1958–1990 közötti időszakot homogén korszaknak felfogni. Témánk és szempontrendszerünk szerint számos rövidebb ideig működő, időleges szakasz mutatható ki, sőt elmondható, hogy e részkorszakok főbb jogintézményei néha párhuzamosan, egymás mellett hatottak – akár az őket létrehozó korszakhatárokon túlnöve is. 1958–1968 között például erőteljesen megfigyelhető a rendes polgári bíráskodás háttérbe szorítása, a bírói hatalommal szembeni alternatív, (párt) politikai kontroll alatt álló konfliktusmegoldási formák kidolgozása. 1968-ig a politikai szervek, a minisztériális jogalkotás (és a jogirodalom) rendszeresen foglalkozott ugyanis a „társadalmi bíráskodás” kérdéseivel, jogszabályi szinten gondoskodva ezek működési feltételeiről. A társadalmi bíróságok mellett kiépítették a szocialista gazdasági szervezetek konfliktusainak feloldására hivatott gazdasági, illetve a munkaügyi viták elintézésére szolgáló munkaügyi döntőbizottsági rendszert. A döntőbizottságok – mint „rendkívüli bíráskodási formák” – a társadalmi bíróságokkal együtt nemcsak a perjogi törvény hatálya alá tartozó jogviták körét szűkítették be, hanem a rendes polgári bíráskodás rovására kibővítették az állam- (párt-) hatalom felügyelete alatt álló konfliktusrendezés módjait. 1968-tól azután nem találkozunk többet a társadalmi bíráskodással, és a reformok hatására megváltozott a munkajogi és gazdasági jogviták elintézésének útja is.

1989-ig a jogi rendszer változatlan eleme s a jogéletben betöltött szerepe és fontossága miatt kiemelkedő fontosságú, az időszakosan felülvizsgált „Jogpolitikai irányelvek” c. párt- – pontosabban Pb.- – határozat. Ma már nehéz elképzelni, de e dokumentum, amelyet a legfelső pártszervek tárgyaltak meg és fogadtak el, a jogalkalmazás zsinórmércéjeként szolgált. A törvények rossz szelleme volt e határozat, hiszen a törvények belső logikája és értékrendszere nem egy esetben minden magyarázat nélkül világos és tisztán értelmezhető volt. A jogpolitikai irányelvek – az irányelvek legfontosabb és kiemelt területe kétségtelenül a büntetőjog volt – a jogalkalmazást az aktuálpolitikai követelmények medrébe terelték, az egyes jogintézmények és jogfogalmak értelmezését a politikai uralom elvárásainak rendelték alá. A diszpozitív normák esetében határozottan szűkítették a jogalkotó által a jog-

alkalmazónak biztosított szabadságfokot, s a mindenkori pártvezetés érdekének megfelelő elvárásokat közvetítettek a joggyakorlat felé.

A korszak második felében, nem függetlenül a gazdaságirányítási reform bukásától, a politikai hatalom már az egyedi ügyekben, az ítélezés és a napi jogalkalmazás konkrét döntéseibe szőtt bele. Ennek legális formája volt az a jogi „operatív bizottság”, amely több érintett szakterület (belügy, igazságügy) állami és pártvezetőiből állt. A bizottság eredeti felhatalmazása általános kérdésekre, a jogalkalmazás normatív szabályainak megfogalmazására irányult, később (1990-ig), az eredeti céloktól eltérve, a napi, konkrét ügyekre terjesztették ki hatáskörét.

VI. A polgári perjog e korszakban, voltaképpen 1972-ig, alapvetően nem mozdult, majd két (ezek közül az egyik jelentéktelennek értékelhető) módosítással és egy irattárban maradt rekodifikációval – a többször elhatározott és Minisztertanácsi határozatban lefektetett újrakodifikációs törekvés ellenére – érte meg a rendszerváltozás évét. A perjogi változások „követő” jellege máskor is megfigyelhető, így az 1960-as évek elején a Ptk. elfogadása utáni időszakra, majd a jogi reformok lezárásának végére tették át a Pp. átfogó módosítását. A Ptk. elfogadása után a perjog alig módosult, ám azóta is tartja magát a tévhit, hogy egy új Ptk.-hoz egy gyökeresen új Pp. illik. A jogrendszer teljes reformja, avagy a reformjogrendszer kialakítása soha nem következett be, az 1972-es politikai visszalépések hatástalanították a már elhatározott államszervezeti és igazságszolgáltatási változásokat, így aztán a Pp. újraalkotása megint csak eltolódott. Az 1980-as évek közepén erre az időben és politikai térben eltolt változások igényre építve próbálták meg befejezni azt, amit korábban kezdtek el, de a politikai és az állami mechanizmusok működési csődje és a kilábalás lázas keresgélése közben minden fontosabb volt, mint a perjogi reform.

Reformlépések

VII. Örök mementóként maradt tehát az 1972-es III. novella, ami a gazdasági reformok részeként indult el, de a reformkorszak után, a reform támogatóinak a politikai életből történt eltávolítása után lépett hatályba. Pedig a reformok előkészítéséért és kidolgozásáért felelős politikai vezetés meglehetősen nehezen vette rá magát a jogrendszer átalakítására. A KB híresen hírhedt 1964-es döntését³ megelőzően az előmunkálatokban mindössze három jogász vett részt,⁴ és csak jóval később, 1967 elején merült fel a jogi reformbizottság fő és alcsoportjai felállításának szükségessége.⁵ Ennek két okát látjuk. Egyfelől a gazdaságirányítási reform kidolgozói oly nagymértékben ügyeltek a status quóra, hogy szinte féltek a reform államszervezeti és jogrendszerbeli összefüggéseit érinteni. Lassan és nehezen győzték meg magukat és a legfelső politikai vezetést arról, hogy – népiesen szólva – aki A-t mondott, annak B-t is kell mondania. Másképpen fogalmazva: ha hozzányúlunk a tanácsi vállalatokhoz, akkor a tanácsi irányítási rendszerhez – azaz a közigazgatáshoz – szintén hozzá kell nyúlni. A másik ok, hogy a reform a direkt, po-

litikai utasítások helyett az ún. szabályozókon keresztül stimulálható gazdasági vezérlést részesítette előnyben. Sokáig azonban nem volt egyértelmű, hogy a szabályozók alatt a jogi rendszer új intézményei, normái és szabályai értendők, ezért hozzá kell nyúlni a jogrendszerhez, azaz el kell kezdeni a jogrendszer reformját.⁶ Csak ekkor, e felismerés után állították fel a jogi bizottságokat, és ekkor – 1967-ben – vált hivatalossá a perjogi reform előkészítése. E munkálatoktól függetlenül a jogrendszer (jogpolitika) járta a maga öntörvényű útját, az új jogpolitikai irányelvekben és a társadalmi bíróságok új stratégiai elképzeléseiben lecsapódó, ezekben megjelenő represszív jogalkalmazás mindennapjait.

Nyers Rezső az Országgyűlés előtt bejelenti az új gazdasági mechanizmust

VIII. A reformkorszak kellős közepén előkészített, majd a csendes visszarendezés első időszakában hatályba lépett Pp. modellizálva, összegyűjtve, koncentrálni tartalmazta és takarta mindazokat a problémákat, amelyeket egy komolyabb jogi, politikai és társadalmi modernizáció generált. A perjogi hatékonyság mögött törvényességi (alkotmányossági) problémákat találunk, hiszen a hatékony külön utak és különleges perek lerontották a Pp. általános garanciarendszerét. Minden kivétel és speciális szabályon alapuló eljárás egyúttal a törvény általános szabályai alóli kivételt jelentett, még akkor is, ha az általános szabályok alkalmazhatósága – kiindulópontként – megmaradt. A számos kivétel oda vezethet, hogy feleslegessé válik a perjogi dogmatika egésze, jóllehet e veszély sokszor csak elméleti, és nem gyakorlati. A kádári idők perjoga számos veszélyzónát alakított ki, főleg azokkal az eljárásokkal, amelyek a bíróságon, az igazságszolgáltatáson, a bírói ágon kívül (munkaügyi döntőbizottsági rendszer) működtek.

IX. A számos külön út, külön eljárás, egyéb eljárási rend szétfeszítette a perkódexet. Amíg a Pp. ebben az időszakban sokáig változatlan állapotban „szendergett” – 1973 és 1990 között nem volt jelentősebb módosítás (az 1979-es felejtető) –, addig a pereket szabályozó egyéb jogi szabályok és előírások tömegesen termelték a releváns jogi normákat. A bíróságok szervezetéről alkotott törvény (Bsztv.) vette át a Pp.-be fel nem vállalt feladatok elintézését, vagy azokat a Bsztv. végrehajtásáról szóló jogszabályaiba csomagolták. A munkaügyi bíraskodást például a nagy bürokratikus irányító központok ellenállá-

sa megbuktatta – a Nehézipari Minisztérium ellenezte, a MüM, a SZOT pedig legszívesebben monopolizálta volna –, azonban az egyéb jogszabályok visszacsempészték a munkaügyi konfliktusok elintézésének kvázi perszabálya-

it egy külső szervezetbe – a munkaügyi döntőbizottságok szervezetébe. A konfliktus érthető és elementáris, a munkaügyi konfliktusok nyílt peresítése az állami bérabszolgák emancipációjának egyik eleme lett volna, a „dolgozó tömegek” 1956 óta eltaposott csoportos érdekvérvényesítésének individuális pótléka. Még ez is túl sok volt, ezért nem véletlen, hogy a munkaügyi bíraskodás a Pp. novella és a „mechanizmusreform” kardinális kérdésévé nőtte ki magát, politikai megoldatlansága pedig akadályozta a perkódex átfogó reformját. Szociológiailag tekintve mindezen folyamatok mögött a munkaerőpiac

kialakulásának és szereplőinek legális elismerése/dizkreditálása rejtőzött.

X. Az 1972-es Pp. novella szintén beleütközött más társadalmi, politikai konfliktusokba, ezek sorsa, politikai kezelése meghatározta a novella késését. A többször említett munkaügyi konfliktuskezelési rendszer mellett utalnunk kell az államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatának kérdésére és a gazdasági szereplők konfliktusainak bírósági kezelésére. Az államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálata egyértelműen a (mégoly csekély és csökkenő) bírói hatalmi ág kiterjesztése, az állami autoritás korlátozása. Az államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatának terjedelme elárulja, meddig terjed az állami omnipotencia, és hol húzódnak a társadalmi integráció határai. Ami történt, az ellentmondásos, mert a jogszabályi bővítés szűkebbre sikerült, mint azt eredetileg tervezték, majd később még szűkítően módosítottak is ezeken a szabályokon. A gazdaság szereplőinek konfliktusai összefüggésben álltak a gazdasági rendszer működésével, mivel csak egy piaci szereplővel telített gazdaságban van értelme egyáltalán olyan gazdasági konfliktusokról beszélni, amelyek az autonóm gazdasági alanyok között keletkeznek.

XI. A bírói út terjedelme, igénybevételi lehetősége az egyik, ha nem a legfontosabb kérdése volt az 1972-es III. Pp. novella előkészítésének. E kérdéskör egyúttal a hatalom koncentrációjának problémáit vetette fel, s mondhatnánk, politikai rendszertől függetlenül mindig azt veti fel.

1972-ben azonban a szocializmus politikai rendszeréről volt szó, és a szocialista bíróságok hatáskörének problémáiról. A bírói úttal szembeni alternatíva a különféle szervezeteken, fórumokon zajló érdek- és konfliktusrendezés, voltaképpen azoknak a lehetőségeknek a továbbéltetése volt, amelyeket már 1958-tól dédelgetett a nagypolitika (társadalmi bíróságok, döntőbizottságok), de nagy részük heves és mély társadalmi elutasítást, vagy csendes szabotázszt váltott ki. Meglepő módon azonban mégsem a hagyományos, és a politikai szereplők által támogatott „alternatív” fórumok kaptak új esélyt a megújulásra, hanem fura ötvözetként a hagyományos (preferált) és funkcionálisan racionális formák keveréke telepedett be a konfliktusfeloldások intézményrendszerébe.⁷ A betelepülés együtt járt a politika által soha el nem hanyagolt kontrollformák továbbmüködtetési igényével, azonban ez az igény az 1980-as évek végére már semmilyen reális intézmény átalakítási veszélyt nem jelentett. Még akkor sem, ha a pártbizottsági jelentések, koncepciók sűrű ötletei között még ekkor is meg-megjelent például a társadalmi bíraskodás továbbfejlesztésének terve.

Az Új Gazdasági Mechanizmus és az eljárásjog

XII. A reform szelleme nehéz és várakozásokkal teli úton érkezett el a jogi rendszerhez. 1962-ben, az MSZMP VIII. Kongresszusa után még kevesen gondolták úgy, hogy e kongresszus lesz a reformok alapító kongresszusa. Jóval később, a reform bukása után rendezték lineáris sorba az eseményeket, és ekkor utaltak a VIII. Kongresszusra, mint a változásokat elindító pártrendezvényre.⁸ Különféle szervezeti lépcsőfokok és különböző előkészítő fázisok találhatóak az 1966-os KB-döntésig vezető úton, a szervezett előkészítő munka azonban 1964 késő nyarán már megkezdődött.⁹ 1966-ig nemcsak az elképzelések voltak titkosak,¹⁰ hanem szigorúan „gazdasági mechanizmus reformról” szólt a fáma. Csak nagyon lassan nyílt meg a terep a gazdasági mechanizmusból kitekintő gondolkodás számára,¹¹ és csak lassan érlelődött meg az a vélemény, miszerint a jog reformja nélkül a gazdasági mechanizmus reformja ellehetetlenül. Az 1965-ös előmunkálatok – lényegüknél fogva – a gazdasági kapcsolatok jogának korszerűsítése felé nyitottak, amire jó alkalom volt a szállítási szerződések rendszerének – éppen aktuális – újraszabályozása.¹² A reform előrehaladása, az egymásba sodródó kérdések, a szabályozórendszer intézményeinek megtalálása iránti törekvés lassan világossá tették: a jog átfogó reformja nélkül nincs új gazdasági mechanizmus sem. Ezért aztán 1967-ben az államigazgatásban is lépni kellett, az igazságügyi minisztérium által felállított munkacsoportok megkezdtek az egyes ágazati jogszabályok felülvizsgálatát.

XIII. 1967 nyarán elindult a Pp. felülvizsgálata. Hangsúlyozzuk, a társadalmi viták elintézése új módszereinek megtalálása a Mechanizmus Bizottság (Nyers Titkárság) kompetenciájába tartozott, a Pp. reformja az IM-ben folyt, az ún. Elvi Főbizottság felügyelete alatt. 1967. június 7-i

az az akta, amelyben az IM a bizottság tagjait az első ülésre (1967. június 20.) meghívta,¹³ s a zárójelentésből kiolvasható, hogy a 4. sz. albizottságot (Pp. reformja) 1967. május 30-án állították fel. A munkabizottság a polgári eljárás egyszerűsítésére teremtődött, ennek megfelelően a témakörök nem korlátozódtak szigorúan a perjogra. A tematika tartalmazta a különleges eljárások, a járásbírói különleges ügyekben történő eljárás, a találmányi ügyek, a nem-peres eljárások, a cégjegyzés stb. reformját. Bacsó Jenő öt témája közül három kérdéskör a bíróságok technikai eljárását érintette, az ügyvitelt, a magnetofonhasználat és a mikrofilm felhasználásának kérdéseit. A bizottság terve szerint 1968. február 29-ig kellett megküldeniük az első anyagot az IM-nek, a teljes reform elvi kidolgozásának határidejét 1968. április 20-ában szabták meg. Már ez az időpont jelezte, a gazdasági mechanizmus reformja előbb lép majd életbe (1968. január 1-jén), minthogy a mechanizmusreform következtében kialakuló konfliktusok perjogi vagy polgári eljárásjogi kezelésére hivatott szervezet átalakítása megtörtént volna. A késés azonban nemcsak a polgári eljárásjogra, hanem az egész jogrendszert átalakító reformokra jellemző volt.

XIV. A bizottság témakijelölése lényegében átfogta az egész perjogi kódexet, valamint az ehhez kapcsolódó nem-peres eljárások szinte valamennyi kérdését. A témakijelölésektől függetlenül egy átfogó és mindenre kiterjedő eljárási reform készülődött. Még akkor is, ha a záró jelentésben 1968. június 26-án leszögezték, hogy egy új Perrendtartásra nincs szükség. A bizottság már kezdetektől fogva feladta (vagy továbbgondolta) az egyszerűsítés célkitűzését, inkább a szükséges reformok és változások terjedelmét vizsgálta. 1967. szeptember 7-én a Főbizottsághoz előterjesztett témavázlata szerint a bírói szervezet (ülőkörök részvétele a másodfokú eljárásban), a bírói szervezet működése, a különleges és a nem-peres eljárások reformja szükséges, az ügyvitel korszerűsítése mellett. Azonban a működés címszó alatt szerepeltették a hatáskör és illetékesség kérdéseit, a jóhiszemű pervitel újraszabályozását, a mulasztás következményeinek ismételt átgondolását, a tárgyalás hatékony előkészítését, az egyszerűsített eljárási szabályok bevezetését bizonyos (bagatell) ügyekben, a költségviselés, az idézés, a teljes fellebbviteli eljárás stb. szabályait.¹⁴ Azaz a teljes perrendtartást.

XV. A záró jelentés 1968. június 26-án¹⁵ egyfelől összefoglalta a teendőket, másfelől konkrét javaslatokat tartalmazott a Pp. átdolgozására vonatkozóan. A jelentés leszögezi: a Pp. szabályai „általánosságban” megfelelőek, ennek következtében új Pp. megalkotására nincs szükség. Meg kell azonban vizsgálni az egyszerűbb eljárási formák kialakításának lehetőségét, s meg kell szüntetni a perek elhúzódását – írták a szerzők. Felvetődött egy régi – az 1952-es törvényalkotást körülölelő – törekvés is, miszerint a büntető és a polgári eljárás hasonló megoldásait lényegében azonos módon kellene szabályozni. E kérdéssel azonban az anyag konkrétan nem foglalkozott, feltehetően valamilyen politikai megfontolás (vagy elvárás) tette az első helyek valamelyikére ezen „elvi szempontot”. Az anyag ezután a konkrét perjogi kérdésekre összpontosít, és ezek megoldására tesz javaslatot, szembeszállva néhol

a korábban a bizottsági munka irányában megfogalmazott politikai elvárásokkal.

XVI. A bizottsági jelentés időpontjában a polgári perekben az első fokon ülnökökkel eljáró, a másodfokon hivatásos bíróból álló tanács ítélkezett. Nem először vetődött fel az ülnökrendszer jövője, ami két irányba is nyitott lehetett – elvileg.¹⁶ Egyfelől el lehetett indulni az ülnökökkel történő ítélkezés visszaszorítása, másfelől az ülnökök másodfokú eljárásban való részvétele felé. A javaslat az ülnökrendszer korlátozása mellett állt ki, azzal, hogy bizonyos ügyekben továbbra is megmaradna az ülnökbíráskodás. A bizottság az egyesbírói eljárások bevezetését döntően vagyoni jogi ügyekben látta célszerűnek, a családjogi, munkaügyi, termelőszövetkezeti tagsági jogviszonyból következő perekben javasolták az ülnökrendszer fenntartását. Azon ügyek körét, ahol az ülnökbíráskodás megmaradna, taxációval javasolták meghatározni. Ugyanakkor az ülnökök részvételét a másodfokú ítélkezésben és a nem-peres eljárásokban egyaránt elvetették. Szerkezetileg nem tartozott az ülnökbíráskodáshoz, azonban a peres eljárás logikájából eredően szorosan kapcsolódik egymáshoz az ülnökök és tanácsvezető (hivatásos bíró) szerepének és jogkörének viszonya. A javaslat a tanácsvezető szerepének megerősítése mellett állt ki, ami egyet jelentett azzal, hogy a népi ülnökökkel eljáró tanács esetében lényegében visszaszorítani javasolták az ülnökök ügdyöntő részvételét, korlátozva ezzel bírói jogkörüket. E lépések kétségtelenül egy professzionális perjog felé mutattak, még akkor is, ha a lényegi kérdéseket ideológiai köntösbe öltöztették.

XVII. A bírói hatáskör elsődleges kérdése mindig a tágabb értelemben vett hatáskör, azaz a bírói útra tartozó ügyek rendszerének szabályozása. Említettük, hogy 1958-tól az igazságügyi politika visszatérő témája volt a bírói út szabályainak kidolgozása. A problémát a bizottság nem oldotta meg, nem foglalkozott ezzel, csak jelezte, jó lenne, ha valamilyen magasabb szintű jogszabály rendezné e kérdést. A javaslat ezért az ún. szűkebb hatáskör, azaz a bírósági szervezeten belüli hatáskör kérdéseivel foglalkozott. Javaslatukkal egy valahol máshol megfogalmazott tételt utasítottak el, kiálltak a megyei bíróságok elsőfokú hatásköre mellett. 1954-től ez is állandó problémája volt ugyanis a perjogi irodalomnak, a megyei bíróságoknak; mint kizárólag másodfokú bíróságoknak a szerepét sokan látták célszerű munkamegosztásnak. Ugyanakkor a bizottság nem utasította el az LB azon jogkörét, hogy az minden peres ügyet bármikor, bármilyen fázisában a saját hatáskörébe vonjon. A bizottság álláspontja figyelemre méltó, mert a hatáskörelvonás tilalmának megsértését hagyta szó nélkül. A bírói autoritás másik eleméről, az illetékességről mélyen gyakorlati szempontok szerint vélekedtek, egyszerűsíteni javasolták a választható (vagylagos) illetékességet, azokat tartották volna meg, amelyeket a gyakorlatban a felek (a felperes) gyakran választanak.

XVIII. Érdekes és máig tanulságos, hogy a javaslat nagy teret szentelt a költség- és illetékmentesség kérdéseinek. Egyszerűsíteni akarták a költségkedvezményeket, többek között megvonva a részleges kedvezmények nagy részét. Nemcsak a fajtáit és típusait szerették volna átren-

dezni, hanem jogszabályi környezetét is. A személyi kedvezmények fennmaradása mellett a tárgyi kedvezményeket kivették volna a lehetőségek köréből, ami – valljuk be – lényegesen csökkentette volna a perlési hajlandóságot és perindítási lehetőséget.

XIX. A javaslat szerint a per tárgyalási szakaszában a Pp. 124. § (tárgyalás előkészítése) korábban többször reformált rendelkezései sem maradtak volna érintetlenül. A tanácsvezető jogkörének bővítése egybekapcsolódott a hatékony perelőkészítéssel, a perek időtartamának csökkentésével. Érdekesképpen jegyezzük meg, hogy a magyar perjogi gondolkodás (és igazságügyi politika) évek óta szinte automatikusan köti egybe a pertartam csökkentését a bírói autoritás növelésével. Eredménytelenül. Az 1960-as években született javaslat szerint azonban a pertartam csökkentése a mulasztó, ügyével nem törődő, rosszhiszemű pervitelt tanúsító fél szankcionálásán is múlik. A javaslat szinte kiköveteli a szankciók megerősítését, s e törekvéseknek majd a novella a bírósági meghagyás intézményének bevezetésével tesz eleget. A mai napig reformok és viták keresztútjében áll a kisebb jelentőségű vagy gyors eljárást követelő ügyek elintézésének egyszerűsítése, a fizetési meghagyásos eljárás reformja. E törekvésektől a hatvanas évek reformbizottsága sem volt mentes, azonban a mai napig nem talált követőkre azon radikális kérdésfelvetése, amellyel a peren kívüli vagy per előtti eljárásokat akarta újraszabályozni.

XX. A javaslat kissé homályos módon a „más szervek előtti eljárást követő bírósági eljárás egyszerűsítéséről” beszélt. E megfogalmazás alatt azt értették, hogy a legkülönbözőbb helyen zajló ügyelintézés (birtokháborítási jogvita, kisajátítási kártalanítás, munkaügyi, szövetkezeti stb. vita) a bírói szakban ne egymástól eltérő, sok esetben „lényegtelen különbségeket hordozó” eljárási szabályok szerint történjék, hanem egységes, egyszerű és gyors eljárási szabályok alapján. A bizottság úgy vélte, a bíróság előtt csak azoknak az ügyeknek lehet „továbbfolytatása”, melyekben a felek „mellérendeltek”, azaz polgári jogi jogviszonyban állnak. E körbe sorolták a munkaügyeket és a szövetkezeti tagsági jogviszonyból eredő ügyeket, ami kétségtelenül a munkajog e reformkorszakban kibontakozó új alapelveit tükrözte. Legitimálta továbbá a munkaügyi bíróságokat, s kikapcsolta a különböző döntőbizottsági utak és lehetőségek korábbi ügyelintézési anomáliáit. Mindezt persze csak a bírói szakban, azaz kompromisszumként meghagyta (volna) az előzetes eljárások (így a döntőbizottságok) rendszerét. Az IM bizottságának javaslata e körben nagyrészt megegyezett a Nyers-féle reformbizottság javaslataival.

XXI. A mechanizmusreformmal foglalkozó munkacsoportok közül a fórumrendszer elvi kérdéseinek megoldására létrehozott 6. sz. albizottság 1967. június 27-iki előterjesztésében¹⁷ a lehetséges (jog)vitákat több terület szerint csoportosította. A büntetőügyekben képviselt álláspontjából számunkra csak annyi fontos, hogy a javaslat lényegében a társadalmi bíróságok felszámolását tartalmazta, hivatkozva a párhuzamos – büntető, fegyelmi –, valamint felülvizsgálati (bírói) eljárás lehetőségeire. A reformitkárság anyaga a gazdasági reform szempontjára

ból fontos újítási, találmányi, szabadalmi ügyek mellett a szocialista szervezetek egymás közötti jogvitáit, a munkaügyi vitákat, a termelőszövetkezeti jogvitákat, a bírói utat megelőző ügyeket és a polgári bírósági hatáskörbe tartozó ügyeket sorolta fel megoldásra váró problémaként. Ezek mellett a polgári ügyekben kialakult társadalmi bíráskodással (javasolva megszüntetését), a községi bíráskodással, a választott bíráskodással foglalkozott. Azaz szélesebb fórumrendszerben gondolkodott, mint az IM, miközben az IM-bizottság javaslatai a párhuzamosan futó, azonos témakörökben lényegében megegyeztek ezekkel az elképzelésekkel. Célkitűzéseiben, szerkezetében, mondanivalójában, reformjavaslataiban a reformitkárság anyaga ugyanakkor messze meghaladta, radikálisan túllépte a minisztérium albizottságának elképzeléseit.

XXII. Az újítási, találmányi, a védjegy-, a szabadalmi, ipariminta-ügyeket és eljárásokat a reformbizottság be akarta terelni egy egységes bírósági eljárásba. Ennek ki akarta alakítani a feltételeit, s – az IM-bizottsággal azonos módon – egységesíteni és egyszerűsíteni akarta az eljárásokat. A szocialista szervezetek jogvitáit egységes fórumon, egységes eljárási szabályok szerint gondolták el. Az egységes rendszert hosszú távon a bírósági szervezeten belül gondolták megszervezni, a döntőbizottsági rendszert azonban rövid távon (1968-ban mindenképpen) még fenn kívánták – igaz megreformált állapotban – tartani. Ez az álláspont a döntőbizottságok végét és a bírói hatáskör lényegi kiszélesítését jelentette. Ugyanez mondható el a munkaügyi vitákról, igaz e kérdéskörben a javaslat csupán kérdéseket fogalmaz meg, ám ezekben egy másik fórumrendszer, egy bírói rendszer körvonalai látszanak kirajzolódni (pl. indokolt-e a jelenlegi szervek fenntartása?). A vagyoni jogvitákban a bíróságon kívüli ügyelintézőt egyértelműen fel akarták számolni, és az IM álláspontjával megegyező (kérdés persze, melyik melyikhez hasonlít) gyors és egységes szabályok szerint folyó eljárást építettek volna ki.

XXIII. A reformitkárság anyaga nemcsak a bírósági útra tartozó konfliktusfeloldás jelentőségét növelte volna, hanem bizonyos vitákat, jogi eljárásokat is kivont volna a bírói ellenőrzés alól, így például az ún. bagatell ügyeket, amelyekre pusztán egy homályos („bizonyos értékhatáron aluli ügyek”) meghatározást alkotott meg. Kivonta volna azokat az ügyeket is, amikor az alperes nem védekezik (ma nem vitatott követelésnek mondanánk), a jogi vitát nem tartalmazó nem-peres ügyeket (pl. a választói névjegyzékből történő kihagyás elleni panasz elintézése). Félve és kétségek között teszi ezt, többek között statisztikai adatokkal alátámasztva kísérelné meg a döntés-előkészítést. Nincsenek ilyen kétségei viszont a javaslatnak akkor, amikor a társadalmi bíróságok megszüntetését célozza meg. Nem egyedül veti fel az anyag a községi bíráskodás visszaállításának szükségességét, ami a magyar jogtörténetben – ekkor még – megfelelő háttérkultúrával rendelkezett. A javaslat ezzel együtt nagyon sok megválaszolandó kérdést tartalmazott (a községi bíróságok hatáskörének kérdése, a tanácsi szervezet szerepe, a falu vagy város különbségéből fakadó szervezeti elágazások), mint-ha e kérdészón maga utalna arra, hogy a községi bírás-

kodás visszaállítása egy ötlet, és semmi több. Az alternatív vitamegoldási fórumok problémáinak felsorolásában a választott bíróság reformja a leginkább konkrét és intézményesen megvalósítható ötleteket tartalmazó rész. A bizottság fő gondja azonban az, vajon a jövőben a magyar cégek alávetési klauzulával élhetnek-e a nemzetközi választott bírósági fórumok irányába, s e kérdéskör – valljuk be – az új gazdasági mechanizmus egyik alapkérdését, a nemzetközi kapcsolatokat és a nemzetközi piacokba történő bekapcsolódás alapjait érinti.

XXIV. A vitáktól, s főleg az IM anyagától függetlenül a politikai iránymutatás világos és egyértelmű volt. Az 1967-es nyári dokumentumokban olvasható egy feljegyzés, amelyben – feltehetőleg Nyers Rezső feljegyzéséről van szó – az alábbi megjegyzés szerepel: „*a jogvitás ügyek fórumrendszere. Ez első látásra nem kapcsolódik szorosan az új mechanizmushoz. Ennek ellenére nem lehet kikerülni: ha nincs egységes koncepciónk, az egyes kérdések szabályozása során öltetszerűen szabályozzuk az eljárási, hatásköri kérdéseket, és esetleg tovább növeljük a jelenlegi, nem csekély zűrzavart.*”¹⁸ Egy 1967. május 25-i emlékeztetőben már a részletekben is egyértelmű a fogalmazás: „*...a döntőbizottság közeledjék a bíróságokhoz. Nem célszerű szervezeti összevonást javasolni, azonban a szervezetében és a működésében is legésszerűbb megoldásokat keressük a közelítés érdekében.*” [...] „*Alsó szinteken helyes a munkaügyi bizottságok működése, felső szinten azonban meg kell találni a módot arra, hogy a Legfelsőbb Bíróság, tehát bírói szerv adja az elvi irányítást.*” [...] „*A választott bíráskodást belföldi ügyekben is lehetővé kell tenni.*” [...] „*Létre kell hozni a szövetkezetek egységes kódexét.*”¹⁹

XXV. A párhuzamosságoknak és az egymással szemben, egymás mellett futó reformcsomagoknak számos, főleg a korabeli hatalmi szerkezetben rejlő oka és magyarázata van. Egyrészt a Reformitkárság 1967-re átvette a kezdeményezést a jogi kérdésekben. Felismerte – utaltunk erre –, hogy „*...ahogy az új gazdasági mechanizmussal kapcsolatos feladatok egyre jobban közelednek a megoldáshoz, egyre jobban nő a szabályozó, jogszabály kibocsátó munka aránya és fontossága, ezek... világossága, egyszerűsége, érthetősége igen fontos feltétele a reform jó, zökkenőmentes végrehajtásának...*”²⁰ E felismerésnek köszönhetően számos javaslat és elképzelés született, az anyagok nagy részének megírásában azonban már részt vett a minisztériumban megalakult Jogi Elvi Bizottság. Úgy látszik, hogy a pártközpontban megalakult és 1967-re már többéves előkészítő munkában összeszokott csapat együttműködni és egyúttal rivalizálni kényszerült az Igazságügyi Minisztérium jogászcsapatával. Egyébként Nyers Rezső többször is *minisztériumi jogászok* néven emlegeti az irányító apparátusok jogi kodifikátorait, akik – és itt nem az IM-ről van szó – valóban egy olyan ellenséges várban dolgoztak, amelyek hatáskörének megnyirbálása a reform egyik bevallott célja volt.

XXVI. A Jogi Elvi Bizottság 1967 áprilisában készítette el első tervezetét *A Gazdasági Mechanizmus Reformjával Kapcsolatos Főbb Jogi Kérdések* címmel. Sok szövből állt, de meglehetősen kevés konkrétumot tartalmazott, a

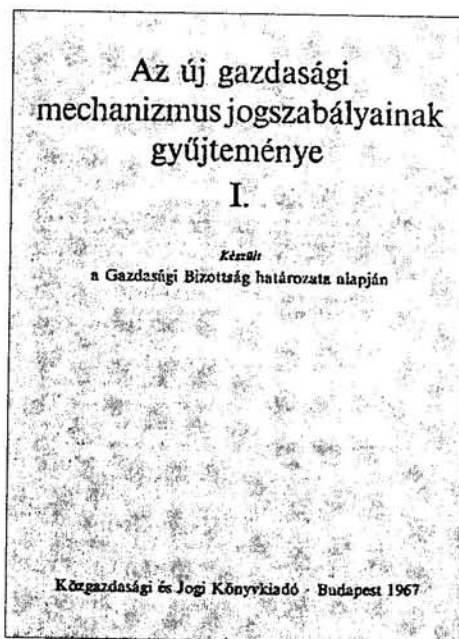
gazdasági tervező munka a Reformitkárságon ennél jóval előbbre tartott. Az anyag ugyanakkor elismerte: a „*gazdasági életre vonatkozó jogszabályaink egészükben – természetesen – az eddigi gazdaságirányítási módszereket tükrözik, s ez irányítási módszer alapvető megváltoztatása önmagában is magával hozza egész jogterületek hasonlóan átfogó megváltoztatását.*”²¹ A jogi reformmunkát ezért öt évre tervezték, olyan rendszeres és széles körű jogalkotói feladatok megoldásaként, amelyek a gazdasági, igazgatási és a teljes anyagi, pénzügyi stb. jogterületek átfogó reformját végzik el. Az Elvi Bizottság az új jogpolitikai irányelvek mielőbbi megalkotását tartotta a legfontosabb célnak, mert enélkül a megszokott gondolkodási rutinok „*visszatartó tényezőt jelentenek.*”²² Lényegében azt javasolták, hogy az irányelveket lássák el jogi módszerekkel, jogi megoldásokkal [nyílt bevallása annak, hogy ez korábban nem így volt – Gy. T.], de hogy miképpen kell ezt csinálni, erről konkrétan hallgattak. A gazdasági mechanizmus sikeres reformjához ez a miniszteriális hozzáállás mindenképpen elégtelen volt, így nem véletlen, hogy az év végéig a bizottság többször „magyarázkodni kényszerült”, s ezzel együtt egy-egy konkrét jogalkotási tervet kellett elkészítenie. Korom Mihály több változatban fennmaradt előterjesztői előadásában már májusban bevallotta, lényegében a jogszabályok előkészítésénél tartanak 1966 óta, miközben alig nyolc hónap volt hátra az Új Gazdasági Mechanizmus elindításáig. Júliusban, a bennünket érdeklő témában olyan anyagot készítettek, ahol egy önálló fejezet tartalmazta a jogi viták eldöntésének új rendszerét, azonban e rendszer felállítását – ellentétben a reformitkárság ugyanabban az időszakban készült anyagával – hosszú távú feladatként képzelték el. Igazat kell azonban adnunk az előterjesztőknek, a 2012/1966. Korm. sz. határozat megszabta a jogalkotási teendőket, s ennek kereteit nemigen tudták átlépni. A jogszabálytervek ekkor főleg a polgári és munkajogi, szövetkezeti és a tervgazdálkodás átváltásához szükséges anyagi jogszabályokról szóltak. A vitarendezés új rendszerének kialakítását nem egészítette ki jogszabályjavaslat, e feladatok megvalósítását az Új Mechanizmus bevezetése utáni időszakra tervezték.²³ Felhívták a figyelmet arra – amit egyébként a Nyers Titkárság úgyis tudott –, hogy a vállalatok olyan utasítástömegben kényszerülnek dolgozni, amelyben lehetetlen kiigazodni, s e téren radikális rendrakásra lesz szükség. Jelezték – amire egyébként Nyers Rezső határozottan utalt feljegyzéseiben –, hogy a vállalat nem alárendelt szerve az államnak, hanem annak vállalkozása, így miniszteri utasításokkal nem lehet a jövőben irányítani. Lényegében a

mechanizmusreform ezen a ponton fordult át jogi-államhatalmi problémává, mivel az utasítás kiesésével ki kellett találni a megfelelő jogszabálytípust – a generális normát – és az ehhez fűződő garanciarendszert (ezt végül a kormányrendeletben találták meg). Más szóval ki kellett (volna) építeni egy, a szocializmus adott viszonyaihoz szabott alkotmányos-jogi rendszert.

XXVII. 1967 végén a Jogi Elvi Bizottság még egyszer elkészített egy anyagot, a saját munkájának elemzését, amit meglehetősen baráti hangú levélben magyaráztak meg.²⁴ A magyarázat egyfelől a már kibocsátott jogszabálytömegre vonatkozott, s azzal érveltek, hogy a szükséges jogszabályok kibocsátására alig volt négy-öt hónapjuk (ez igaz), azonban – tették hozzá – ezen új jogszabályok minőségileg új és korszerűbb jogalkotási termékek, mint a régebbiek. A levél utalt arra, hogy az Új Gazdasági Mechanizmus előkészítésekor el kellett végezni a régi jogszabályok felújítását, mivel azok túl részletesek, nagyrészt áttekinthetetlenek, az Új Gazdasági Mechanizmusban

használhatatlanok lettek volna. A jelentést magyarázó levél utal arra, hogy a jogalkotás során meg kellett „küzdenni” az irányító apparátus számos szervezetével, akik a vállalatok alá-, illetve fölérendeltségét mindenáron meg akarták őrizni. Mindenesetre a társadalmi vitamegoldások új rendszeréről egy szó sincsen a levélben, miközben a Jogi Elvi Bizottság munkájáról 1968. január 26-án elkészült jelentés már hivatkozik erre. Némi kritikával úgy fogalmaztak, miszerint „*a bizottság munkájának számos pozitív vonása mellett meg kell említeni azt is, hogy munkája – a főleg a közgazdasági kérdések számos részletproblémájának tisztázatlansága miatt – vontatottan indult meg. Így értékes hónapok mentek veszendőbe. Ez is egyik oka volt annak, hogy a reform bevezetését előkészítő jogszabályok zöme csak 1967 utolsó negyedében jelenhetett meg. Egészben ennek tulajdonítható az is, hogy több fontos kérdés tekintetében a bizottság vagy nem tudta kellő időben kidolgozni*

saját állásfoglalását, vagy állásfoglalását nem sikerült kellő hatékonysággal érvényesítenie. (Így pl. nem foglalkozott a bizottság a Munka Törvénykönyvének kérdéseivel, nem sikerült következetesen érvényre juttatnia a vitás ügyek fórumrendszerére vonatkozó elgondolásait.)”²⁵ Láttuk, ez így nem igaz, mivel a Reformitkárság anyagai hiánytalan – és radikálisabb – elképzeléseket, vagy a Jogi Elvi Bizottság 4. számú albizottságával egyező nézeteket dolgoztak ki a meglépendő reformok tekintetében. Az IM irányító bizottsága – védekezésképpen – arra hivatkozott, hogy az operatív munkát nem tekintette feladatának, ezért tanácsadó, elvi koordinatív tevékenységgel számolt és ezt

*Az új gazdasági mechanizmus jogszabályainak gyűjteménye. I. kötet. Készült a Gazdasági Bizottság határozata alapján.
Főszerkesztők: Korom Mihály, Gál Tivadar
(Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1967, 949 p.)*

is végzett. Ez sem tűnik valóságos érvelésnek, mivel például a Pp. reformot konkrét törvényszöveg kidolgozásával indították el, másfelől az Új Gazdasági Mechanizmus bevezetésének időszakában a Nyers Titkárság valószínűleg nem elégedett meg egy „elvi és koordinációs” bizottsági munkával. De a saját értékelésével sem cseng egybe, mivel más iratokban és más helyen az elvégzett (operatív) munka mennyiségére hivatkoztak. Mindent összevetve, a vitafeloldás rendszerének kidolgozása átkerült a majdan megoldandó – polgári eljárásjogi – feladatok közé.

Összefoglalás helyett

XXVIII. Láttuk, hogy a III. Pp. novella előkészítése olyan időben kezdődött el, amikor a gazdasági reformfolyamatok elérték a jogi szabályozás rendszerét. A politikai változások erőtere rányomta a bélyegét a törvény revíziójára, azonban ez az erőter már más volt, mint a korábbi novellák esetében. Igazából ekkor kezdett kialakulni egy kettős központú politikai rendszer,²⁶ és a jogalkotásnak be kellett illeszkednie e kettős erőterbe. A helyzet adottsága, hogy a reformfolyamatok vezérlése ekkor a pártközpontban működő reformtitkárságon történik, a miniszteriális

szintű jogalkotónak ehhez kellene igazodnia. Ugyanakkor a helyzet párhuzamos elképzelések sokaságát, egymásnak ellentmondó terveket is kitermelt, de nem zárta ki az egyes elképzelések azonosságát sem.

A reformok sorozatos bevezetése egyre több jogszabály kibocsátását követelte meg, a polgári eljárásjog átfogó jogszabályi újraalkotására ekkor nem került sor. Később a Pp. novella rendezte a helyzetet (1972-ben), azonban ekkor már a reformtitkárság nem működött. További dokumentumokat kell majd elemeznünk ahhoz, hogy feltárjuk a folyamatok hátterét.

XXIX. A korszak tematizálta a Pp. – és tágabban az eljárásjog – kérdéseit, s nemcsak összefoglaló, hanem az időben előremutatva vetette fel a perjog akut problémáit. Igazából az 1990-ig tartó időszak az ekkor felvetődött kérdések és problémák megoldásán fáradozott, kevés sikerrel. Számos megoldatlan perjogi konfliktus azonban messze túlmutatott a kor értelmezési keretén, a perjog alapjait feszegette, szinte kortól és időtől függetlenül. Nem csoda, hogy ezeket a feszültségeket a '60-as években nem tudták megoldani, s voltaképpen azóta sem. Ezért a korszak tanúsága többszörösen összetett, egyrészt építőkövek egy gondolatfolyamatban, ám egyúttal olyan kockakövek, amelyeket az utak építésénél el szoktak mozdítani a helyükről.

GYEKICZKY, TAMÁS

In den Strömen der Macht – Zur Skizze der Geschichte des Zivilprozessrechts (1958–1990)

(Zusammenfassung)

Die Thesen des Aufsatzes bieten neue Kenntnisse zur Kodifikation des Zivilprozessrechts in den Jahren 1958–1990 – vor allem in der Ära des so genannten Neuen Wirtschaftsmechanismus zwischen 1964–1973. Während dieses Reformprozesses wurde für die politische Führung ersichtlich, dass die Wirtschaftsreformen eine intensivere Gesetzgebung erforderlich machen. Zu einer

umfassenden Neuregelung der Normen des Zivilverfahrens kam es aber nicht; eine ZPO-Novelle im Jahre 1972 konsolidierte zwar die Situation, aber zu diesem Zeitpunkt bestand die Reformsekretariat nicht mehr. Viele ungelöste Probleme und verfahrensrechtliche Konflikte kamen zur Licht, die weder damals, noch heutzutage richtig gelöst sind.

Jegyzetek

¹ Gyekiczky Tamás: *Helyzetjelentés. Levéltári iratok polgári eljárásjogunk történetéből. I. 1951–1958.* (Gondolat–Debreceni Egyetem Állam és Jogtudományi Karának Kiadványai V. Budapest, 2006, 275. p.)

² Köszönet illeti Simon István, Kurecskó Mihály és Paulik Ágnes levéltárosokat a hosszú iratgyűjtéshez adott segítségükért.

³ 1964. december 10-én a KB határozata kijelentette, hogy a KB „... szükségesnek tartja a jelenlegi gazdasági mechanizmus (beleértve a tervezési, pénzügyi, az ár- és anyagi érdekeltségi rendszer) átfogó, kritikai felülvizsgálatát, és a helyzetnek megfelelő módosítását. A továbbfejlesztéssel elérendő cél: a népgazdaság összetermelőinek hatékonyabb felhasználása, a vállalati önállóság és felelősség növelése, valamint a bürokratizmus visszaszorítása. A mechanizmus egészének felülvizsgálatát a Központi Bizottság Államgazdasági Bizottságának irányításával, a szakértők munkájára támaszkodva kell az 1966. év elejéig elvégezni.” (A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1963–1966. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968, 107. p.) Az ülés anyaga megtalálható MOL M-KS-288.f.4/71-72 öe. alatt, illetve a MOL Digitális Archivumában, a http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=5502&MT=1 címen.

ban, a http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=5502&MT=1 címen.

⁴ Beér János, Schmidt Péter és Nagy László „Az állami vállalatok dolgozóinak munkadíjazása és munkaviszonya”, Beér János „A helyi tanácsok helyzete a gazdasági mechanizmusban”, Schmidt Péter pedig „A dolgozó tömegek részvétele a gazdaság irányításában és ellenőrzésében” elnevezésű munkacsoportban vett részt. Lásd: MOL M-KS-288.f.66.cs.I. öe. (Nyers Rezső iratai), 8–11. p. Megállapításunk a három főre nézve hipotetikus, mivel a névsor a küldő intézetet vagy a munkahelyet tüntette fel, és nem a végzettséget.

⁵ Az igazságügy-miniszter vezetésével működött a „Jogi elvi bizottság”, amelyet 1966 nyarán hoztak létre. A bizottság fő feladata az új gazdasági mechanizmus előkészítésének szakaszában a mechanizmusreform jogi kérdéseinek tisztázása volt. Legkorábban ismert anyaga 1967. április 27-én született, és a „Gazdasági Mechanizmus Reformjával kapcsolatos főbb jogi kérdések” címet viseli. 1967. december 21-én készült el a teljes javaslat és előterjesztés (pár nappal az Új Gazdasági Mechanizmus bevezetése előtt). Az elvi bizottság alá hat bizottság tartozott, ezekhez további albizottságok kapcsolód-

tak. A hat bizottság a szabályozandó téma, és nem a jogágazat szempontjai szerint szerveződött, így a polgári eljárásjog, a polgári perjog a „Vitás jogi ügyek eldöntése” (4. sz. bizottság) elnevezésű bizottsághoz tartozott. Ezt Gellért György, az LB elnökhelyettese vezette, s tagjai között volt többek között Andó Ferenc (a KDT [Központi Döntőbizottság] elnöke), Névai László (ELTE, egyetemi tanár), Balogh Imre (Fővárosi Bíróság elnökhelyettese). A névsor szerint ez volt talán a legnépesebb bizottság (10 fő); az IM összekötő Schelnitz György volt. Megjegyezzük, hogy más bizottsági rendszer is működött ekkor, például az IM-ben 1967-ben „Az igazságszolgáltatás elvi kérdéseinek felülvizsgálata” címen hoztak létre egy (fő)bizottságot, amelynek a polgári bíróságokkal foglalkozó 4. sz. albizottsága a Pp. újraszabályozását indította el (tagjai: Bajory Pál, Eötvös Oszkár, Mező Béla, Németh János, Novák István, Szigligeti Viktor, Ujlaki László, Varga Gyula). Ez a bizottság csak nagyon áttételesen kapcsolódott a Nyers Rezső vezette „Reformtitkársághoz”. Személyi kapcsolatok alakultak ki, pl. az ELTE Polgári Eljárásjogi tanszéke mindkét bizottságban érdekelt volt, miként a Központi Döntőbizottság is. Vö.: 20.251/1967. Polgári eljárás egyszerűsítésével foglalkozó albizottság munkája; 20.013/1967. Korom Mihály előadói beszédének vázlata az új gazdasági mechanizmus bevezetésével kapcsolatos jogalkotói feladatokról; 20.005/1968. Jelentés a Jogi elvi bizottság eddigi munkájáról; 20.112/1967. Az Új Gazdasági Mechanizmus főbb jogi kérdéseinek kidolgozása. MOL XIX-E-1-c. IM Törvényelőkészítő Főosztály 438., illetve 439. doboz.

⁶ Részletesen leírja mindezt a legújabb szakirodalomban Sárközy Tamás *A szocializmus, a rendszerváltás és az újkapitalizmus gazdasági civiljoga Magyarországon 1945–2005.* (Szubjektív jogtörténet) (HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2007, különösen: 115–135. p.) című könyvében.

⁷ Jó példa erre az elképzelés, amely szerint a Gazdasági Döntőbizottságoknál is lehetett volna fizetési meghagyás kibocsátását kérni. Az IM Jogi Főosztályának feljegyzése szerint, amennyiben a gazdaság szereplőinek jogvitái a döntőbizottsághoz tartoznak, miért ne lehetne a késcdelmes tartozásokat e fórumon fizetési meghagyás kibocsátásával rendezni? (Feljegyzés a követelések gyors behajtását elősegítő egyszerűsített döntőbizottsági eljárások bevezetéséről. Jogi Főosztály 5–558. MOL XIX E-1-c. IM Törvényelőkészítő Főosztály. 1968. 439. doboz)

⁸ Berend T. Iván: *A magyar gazdasági reform útja* (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1988). A könyv egyik eredeti szövegrészlete megtalálható a Nyers-iratok között is, tanulmány formájában.

⁹ Az első szervezeti döntés az MSZMP KB Államgazdasági Bizottságában született meg 1964. július 21-én. Ezt megelőzően Nyers Rezső 1963-tól egy 12 főből álló tanácsadó testületet („agyrözszt” – tagjai között volt Ajtai Miklós, Bognár József, Csikós-Nagy Béla, Erdei Ferenc, Friss István, Kiss Árpád, Párdi Imre, Timár Mátyás, Vajda Imre, Wilcesk Jenő) működtetett, később e testület üléseiről emlékeztetők születtek, amelyek a Nyers-iratok között megtalálhatók a levéltárban. (Lásd a 8. lbjegyzetet.)

¹⁰ „A széles közvélemény érdeklődésének kielégítésére a közeljövőben sajtónyilatkozat, riport vagy cikk formájában célszerű közölni a folyamatban lévő munka jellegét, módszerét, célját, a nélkül, hogy a várható változások érdemi részével foglalkoznánk.” (Javaslat a gazdasági mechanizmus reformjával kapcsolatos tájékoztatási tevékenység irányelveiről. 1965. március 5. MOL. M-KS-288. f. 66. cs. 1. öe. 121. p.). „Hazánkban egyelőre még nem kívánatos általános jellegű vita kibontakozása a gazdasági mechanizmus tökéletesítéséről. Az ilyen törekvésekkel szembe kell szállni.” (Feljegyzés a Mechanizmus Bizottság 1965. február 25-i üléséről. MOL. M-KS-288. f. 66. cs. 1. öe. 115. p.)

¹¹ „Lassan világos lesz, a hatások tovagyűrűznek, nem állnak meg a gazdaságnál.” „... Igen fontos követelmény, hogy... kellő figyelmet fordítsanak a határesetekre, a kölcsönös összefüggésekre, valamint a társadalmi (teljes) folyamat ábrázolási elvének és módszerének érvé-

nyesítésére....”. (Feljegyzés Nyers elvtársnak a gazdasági mechanizmus reformja tárgyában tartott megbeszéléseiről. 1965. II. 15. MOL. M-KS-288. f. 66. cs. 1. öe. 93. p.; jelen vannak: Ajtai Miklós, Bognár József, Csikós-Nagy Béla, Erdei Ferenc, Friss István, Kiss Árpád, Párdi Imre, Timár Mátyás, Vajda Imre, Wilcesk Jenő, Nyers Rezső)

¹² A szállítási szerződések voltaképpen a vállalatok közötti gazdasági kapcsolatokat szabályozták, ezért a piaci viszonyok elismerésével a vállalatok jogi kapcsolatrendszerét is át kellett alakítani. Az átalakításra előbb került sor, mint az Új Gazdasági Mechanizmus bevezetésére, így a kibontakozó vita pontosan jelezte a reformalternatívákat.

¹³ A bizottság tagjai: Bajory Pál, Eötvös Oszkár, Mező Béla, Németh János, Novák István, Szigligeti Viktor, Ujlaki László, Varga Gyula. Az IM részéről a koordinációt Bacsó Jenő látta el (MOL. XIX. XIX E-1-c. IM Törvényelőkészítő Főosztály. 1968. 439. doboz. 20.251. sz.).

¹⁴ Témavázlat a polgári eljárási szabályok módosításáról: XIX E-1-c. IM Törvényelőkészítő Főosztály. 1968. 439. doboz. 20.251/1967/2. IM. II/1. Sz.

¹⁵ A Polgári eljárás elvi kérdései. A polgári eljárás egyszerűsítésével és a polgári bírósági hatáskörrel foglalkozó 4. sz. albizottság összefoglaló jelentése és javaslata az igazságszolgáltatás elvi kérdéseivel foglalkozó főbizottsághoz: XIX E-1-c. IM Törvényelőkészítő Főosztály. 1968. 439. doboz.

¹⁶ 1971-ben jelent meg Kulcsár Kálmán: *A népi ülnökök a bíróságon* (Budapest, Akadémiai Kiadó) című könyve. A népi ülnökök ítélezési részvételének problémáját azonban a szerző már 1971 előtt is felvetette, így a Pp. kodifikációs munkálatainak megkezdésekor feltehetően ismertek voltak a népi ülnökök szervezeti részvételének szociológiai problémái. Az empirikus felmérésre egyébként 1968. október–december között került sor.

¹⁷ A fórumrendszer elvi kérdéseivel foglalkozó 6. sz. albizottság javaslata a főbizottsághoz. 1967. június 27. MOL. M-KS-288. f. 3. öe.

¹⁸ Néhány gondolat a Közgazdasági Munkaközösségi előterjesztés bevezetésével kapcsolatban. MOL. M-KS-288. f. 66. öe. aláírás és évszám nélkül.

¹⁹ Emlékeztető. (Nyers Rezső elvtárs a Gazdaságpolitikai Munkaközösség 1967. május 20-iki ülésén a vitát az alábbi pontokban foglalta össze.) 1967. május 25. MOL. M-KS-288. f. 66. öe. 20.013. – 21 / 1967.

²⁰ Néhány gondolat a Közgazdasági Munkaközösségi előterjesztés bevezetésével kapcsolatban. 5. Pont. MOL. M-KS-288. 66. öe. aláírás és évszám nélkül.

²¹ A Gazdasági Mechanizmus Reformjával Kapcsolatos Főbb Jogi Kérdések. A Jogi Elvi Bizottság javaslatai. 1967. IV.21. MOL. M-KS-288. 66. öe.

²² Uo. 2. p.

²³ Korom et. V/20. előadói beszédének vázlata. Tervezet és vázlat. XIX E-1-c. IM Törvényelőkészítő Főosztály. 1968. 438. Doboz. 20.013. – 21 / 67. sz. 3. p. utolsó bekezdés.

²⁴ Levéltervezet Nyers Rezsőhöz, az MSZMP KB Titkárához. XIX E-1-c. IM Törvényelőkészítő Főosztály. 1968. 439. Doboz. 1967. XII. 21.

²⁵ Jelentés a Jogi elvi bizottság eddigi munkájáról. Igazságügyi Minisztérium 20.005/1968.I.M. II/2. XIX E-1-c. IM Törvényelőkészítő Főosztály. 1968. 439. doboz.

²⁶ Ezt a korabeli politológia is észrevette. Bihari Mihály pl. így írt: „A szocialista társadalmak politikai rendszerében... két központot, két centrumot különböztetünk meg. Az egyik a politikai rendszer hatalmi centruma, amelyben a párt helyezkedik el, lényegében monopol hatalmi pozícióban..., a mások centruma a feladat végrehajtó centrum, amelyben a szocialista államrendszer helyezkedik el, a párt irányítása alatt, a politikai hatalomgyakorlás operatív végrehajtójaként.” (Bihari Mihály: *A társadalom érdekviszonyai és a szocialista demokrácia.* In: *Politika és politikatudomány.* Szerk.: Bihari Mihály. Gondolat, Budapest, 1982). Hasonló megközelítést találunk Schmidt Péter és Gombár Csaba munkáiban is.

Nánási László

A magyar történeti büntetésügyi tudomány megteremtőjének, Vajna Károlynak élete és műve*

A magyar történeti büntetésügyi tudomány megteremtőjének, Vajna Károlynak a 160. születési évfordulója alkalmat ad életének és művének felidézésére. Ő azon jeles alakja a magyar kultúrtörténetnek, aki származása, iskoláztatása, munkája révén olyan életművet alkotott, amelynek eredménye egy addig nem létezett tudásterület létrehozása lett.

Vajna Károly 1851. október 13-án született Nagyenyeden. Édesapja, a jogot is tanult, háromszéki székely Vajna Antal az akkor már több mint kétszáz éves múlttal rendelkező, a magyar kultúra számos kiválóságát adó nagyenyedi kollégiumnak, a Bethlen Gábor alapította Főtanodának volt pedagógia-klasszika irodalom tanára. Nagyműveltségű ember, aki kiváló szervezőképességével egyik újraindítója volt az 1849. januári román pusztítás áldozatává esett kollégium és város életének. Édesanyja a franciaországi születésű Asbrani Karolina, akitől az akkori Európa összekötő nyelvét sajátíthatta el.¹

A Nagyenyeden lakó és a kollégiumban klasszikus műveltséget elsajátító Vajna ismerte a városban 1858-ban, a bécsi birodalmi kormány által létesített fegyintézetet, amelynek életéről hallottak megfoghatták ifjú fantáziáját. Az érettségi után, 1870–1874-ben az erdélyi szászok központjában, Nagyszebenben, a jogakadémián folytatta tanulmányait. Itt jogi tárgyakat (pl. magyar alkotmány, római jog, magyar és osztrák magánjog, büntetőjog), kamarai tudományokat (pl. nemzetgazdászat, pénzügy- és államszámvitel, statisztika), törvényszéki orvostant tanult, a város közegében pedig magas szintre fejleszthette

német nyelvtudását. Tanulmányai eredményeként jogtudományi államvizsgát tett.²

A jogakadémia befejezése után a nagyenyedi törvényszék joggyakornokaként kezdett dolgozni, s 1875-ben bírói vizsgát tett. De mivel e szervet az elsőfokú királyi bíróságok újabb szervezéséről szóló 1875:36. törvény-cikk³ alapján kibocsátott 2722/1875. IME rendelet⁴ megszüntette, ezért Vajna a közigazgatásban folytatta a munkát: Nagyenyeden maradván 1875–1887 között Alsó-Fehér vármegye aljegyzőjeként, később a város tanácsosaként, majd három évig ismét a vármegye szolgálatában, árvaszéki ülnökként tevékenykedett. Közben tovább képezte magát, s 1886-ban Kolozsvárott állam-számvitel-tani végzettséget szerzett. Mint egzisztenciával bíró tisztviselő, 1878-ban Naszódon házasságot kötött a helyi szász Stock Leopoldinnal.

Ebben az évben született az 1878:5. tc.-kel megalkotott büntető törvénykönyv is a büntettekről és vétségekről, amely meghatározta Vajna további életét. A kódex szankciórendszerét a szabadságvesztésre alapozta, hiszen 20. §-a rögzítette, hogy a „büntetések nemei a következők: 1. halálbüntetés, 2. fegyház, 3. államfogház, 4. börtön, 5. fogház, 6. pénzbüntetés”. Ennek megfelelően a magyar kormányzat az 1880. szeptember 1-jén hatályba lépett kódex végrehajtása érdekében hatalmas építési beruházásokat végzett: sorra létesültek, bővültek, korszerűsödtek az országos fegyintézetek, törvényszéki börtönök, járásbíró-sági fogházak, amelyek személyzetének betöltése új lehetőségeket kínált sokak számára.⁵

Vajna Károly

Vajna is váltott, s bekapcsolódott a büntetés-végrehajtás munkájába: 1887–1889-ben a szegedi kerületi börtön, majd 1895-ig a szamosújvári fegyintézet ellenőrének szolgált. E beosztás betöltésének feltétele volt a számvitel-tani vizsga, maga a munkakör pedig az intézet gazdasági vezetését s az igazgató helyettesítését jelentette. 1895-ben magasabbra lépett, s a szamosújvári fegyintézet igazgatója lett, figyelemmel arra is, hogy a beosztás betöltéséhez szükséges jogi végzettséggel és jogtudományi államvizsgával rendelkezett. Innen 1898-ban

újra Szegedre vezetett az útja, s a kerületi börtön igazgatójaként dolgozott. Három év elteltével, 1901. november 14-ével pedig a fővárosba került mint a Budapesti Országos Gyűjtőfogház igazgatója.⁶

Vajna a büntetéseket végrehajtó szervezet tagjává s egyik vezetőjévé válva meggyőződéssel hitt a szabadságvesztés hasznosságában. Mint írta: a korábbi „legiszonyúbb, legkegyetlenebb, legembertelenebb büntetések

nemhogy elriasztották volna az embereket a büntettek elkövetésétől, sőt sok esetben ambicionálták őket arra. És minél gyakoribbak voltak e kegyetlen büntetések, annál többet veszítettek elijesztő voltukból, annál megszokottabbakká váltak... A nyilvános kivégzés is a nagy közönségnek mulatságául és erkölcsének eldurvulására eszközül szolgált”. Amikor viszont az „emberiség rájött arra, hogy a gonoszokat meg kell győzni arról, hogy a büntetés, az avval járó szenvedés igazságos és méltányos, akkor elfogadta a javítás elvét, mert már arra törekedett, hogy a bűnösöket bűneiknek tudatára ébressze, a büntület pedig első feltétele és jele a javulásnak”.⁷

A kor felfogása szerint a munka a „javításnak egyik leghatalmasabb eszköze”, ezért az elítéltek a szabadságvesztés tartama alatt nem tétlenül múltatták az időt, hanem képzettségüknek, egészségi állapotuknak megfelelően részt vettek az intézmény által biztosított foglalkoztatásokban. A Vajna által vezetett fegyintézetekben pl. szövő, cipész, famegmunkáló (kádár, asztalos, esztergályos), lakatos, kovács, szabó, kosár-, kefe-, könyvkötő, gyékényfonó műhelyek, üzemek működtek. Emellett az elítéltek tanultak és vallásuknak megfelelően hitéleti szertartásokon vettek részt.⁸

Vajna szerint a büntetés töltése nemcsak az elítéltet, hanem a hozzátartozóit is sújtja, ezért „enyhíteni kell a rabságban levők ártatlan családjának testi-lelki nyomorán szeretettel, jó tanáccsal, adományokkal”, továbbá szükséges a „szabadulásuk után a fölöttük való gyámkodás és becsületes megélhetésüknek biztosítása”. E célokra jöttek létre azon társadalmi szervezetek, amelyek az „eltévelyedett embereket testvérül fogadják, nekik a börtön kapujánál segítő kezeket” nyújtanak, annak érdekében, hogy „őket a jó útra tereljék, s azon megtartsák, ... gyámolítsák,

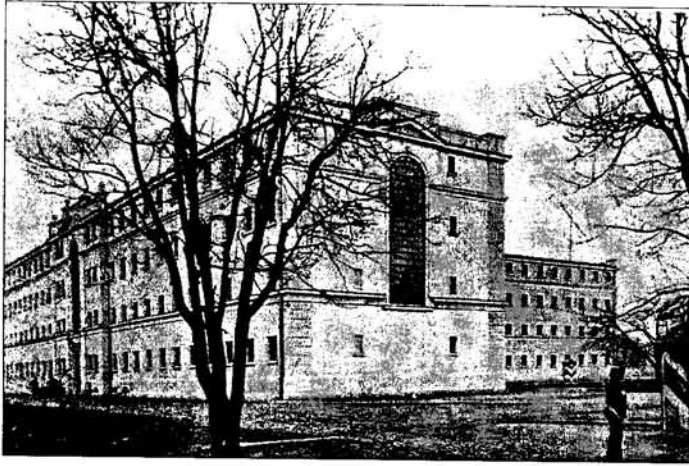
nekik gondjukat viseljék, s őket a hazának és az emberiségnek megmentsék”.⁹

E gondolatoknak megfelelően Vajna „lelkes és jóakarató támogatásban” részesítette a segítséget és utógondozást végző szervezeteket; 1909-ben részt vett az Országos Pro-

testáns Patronage Egyesület létrehozásában, amelynek alelnöke lett, az e szerv által alapított dunaalmási szeretetház tevékenységét figyelemmel kísérte, mint ahogy hozzájárult a gyűjtőfogházban lévő „rabnők lelki nyomorának enyhítésére” törekvő Lorántffy Zsuzsánna Egyesület működéséhez, valamint a Fővárosi Katolikus Patronage Egyesület által szervezett rendezvényekhez.¹⁰

A megítélés szerint Vajna Károly munkájában „kiváló szakavatottsággal és lankadatlan buzgósággal kezelte a fegyházi nehéz és sokoldalú igazgatási teendőket. Első tisztviselője volt a fegyintézetnek nemcsak hivatali állásánál, hanem ügybuzgóságánál fogva is”. Ennek elismeréseként számos alkalommal részesült fizetési osztály- és fokozat-, valamint személyipótlék-emelésben, kitüntetésben: 1905-ben az uralkodótól királyi tanácsosi, 1919 februárjában a Népköztársaság minisztertanácsától miniszteri tanácsosi címet kapott.¹¹

Vajnát hivatásán túl számos más dolog is foglalkoztatta. Tulajdonságai a nyitottság irányába vitték, hiszen mint írták róla, „széles látókörrel bíró mívelt, jó modorú férfiú, ki nélkülözhetetlen tagja volt a mívelt köröknek, de nem vetette meg az egyszerű embert sem. Kötelességét példás pontossággal teljesítette. Érdeklődött minden iránt, ami szép, jó, nemes. Egy perczig sem vesztegelt tétlenül: a munka, mely nemesít, volt életeleme.” Ennek megfelelően foglalkozott művészettel, irodalommal, régészettel, nyelvekkel. Festett és írt, például feldolgozta szolgálati

A nagynyedi M. Kir. Orsz. Fegyintézet

A szamosújvári fegyintézet

A szegei kerületi börtön

helyének, az 1785-től fegyintézeté alakított szamosújvári várnak a történetét, s művelődési rendezvényeket szervezett.¹²

1905 szeptemberében közreműködött a magyar jognak és büntetés-végrehajtásnak rangot jelentő világrendezvény, a VII. Nemzetközi Börtönügyi Kongresszus lebonyolításában. Mint a korszak kimagasló büntetőjogásza, Edvi Illés Károly írta, a rendezés „annak nyílt elismerését jelenti, hogy Magyarország már közösségbe lépett a kultúrállamokkal, s... jogászaink és börtönügyi szakértőink méltó kiegészítői... a művelt világ kitűnőségeiből alkotott nemzetközi kongresszusnak”.¹³

E jeles szakértők egyikeként – a korszak aktuális kérdéseivel (kodifikáció, börtön, bűnmegelőzés, fiatalokrára vonatkozó jogintézmények) foglalkozó, francia nyelvű rendezvénysorozat keretében – Vajna Károly is bemutatta intézményét, a gyűjtőfogházat, amely a „legnagyobb mértékben megnyerte a külföldi vendégek tetszését”.¹⁴

A kongresszus alkalmából adta ki magyar és francia nyelven az Igazságügyi Minisztérium (IM) az oda berendelt Megyery István királyi főügyész helyettes által szerkesztett, a hazai szabadságvesztés-végrehajtás kérdéseit részletesen taglaló, *A magyar börtönügy és az országos le tartóztatási intézetek* című hatalmas művet, amelynek történeti része részint a „börtönügyi irodalom terén működő” Vajna akkor már készülő monográfiája alapján íródott.¹⁵

Az erdélyi többnemzetiségű közeget ismerő, s a fegyintézetekben is különböző etnikumokhoz tartozó elítéltekkel találkozó Vajna figyelmét felkeltették a népélet kérdései is, s így 1905 novemberében a Magyar Néprajzi Társaság tagja lett. Részt vett a társulat életében, s publikált is a büntetések történetéhez kapcsolódóan.¹⁶

Szolgálati idejének végéhez közeledve, a vesztes I. világháborút követő zavaros időkben Vajna Károly belekerült a történelem sodrába, hiszen a gyűjtőfogházban foganatosították 1919 februárjától március 21-ig az állam elleni bűncselekmények gyanújával vizsgálati fogságban lévő kommunista vezetők fogva tartását, majd hatalomra kerülésük után Wekerle Sándor volt miniszterelnök internálását. Az idős ember átélte a tanácsköztársaság

bukása utáni kormányzati káoszt, a román megszállást, majd a kivonulásukat követő újabb hatalomváltást. Mindezek lezárásaként 1919. december 31-én nyugalomba vonult.¹⁷

Nyugdíjasként a Budapesti Református Egyház még 1906-ban megválasztott presbitereként, kőbányai parochiális gondnokként, valamint a szülővárosa és egykori is-

kolája emlékeit ápoló, az elszármazottaknak találkozási lehetőséget biztosító Nagyenyedi Bethlen Kollégium Volt Diákjai Testvéri Egyesületének alapító tagjaként tevékenykedett.¹⁸

Majd nyolcvan évesen, 1931. július 13-án hunyt el, s két nappal később rokonsága és barátai gyásztól kísérve temették el a fővárosban, a Rákoskeresztúri Új Köztemetőben. (Sírját a Nemzeti Emlékhely

és Kegyeleti Bizottság 2011. november 16-án hozott 77. számú határozatával a Nemzeti Sírkert részévé nyilvánította.)¹⁹

Vajna Károly pályafutása Magyarország felvirágzásának, évről-évre való gyarapodásának idejére esett. E korszakban kialakult a tömeges érdeklődés a haza dolgainak meg-

ismerésére, múltjának, jelenének feltárására. Megtörténtek a gyűjtések, rendszerezések, közzétételek, amelyek tudományos és népszerű írásokban (monográfiák, lexikonok) láttak napvilágot.²⁰

A számos megjelent mű közül azonban hiányzott a magyar büntetésügy múltjának feltárása és megörökítése. A korszak szakirodalmá addig alapvetően a helyes megoldások megtalálásával, a működés kérdéseivel foglalkozott.²¹

Vajna Károly hatalmas munkája következtében azonban alapvető változások történtek, melyek eredménye egy monográfia megjelenése és egy múzeum felállítása lett.

Vajnat történeti érdeklődése és hivatása egyaránt ezek létrehozására sarkallta. Ebbéli munkájának motíválójaként írta: „láttam milyen édes keveset törődnek nálunk... a

hazai börtönügy múltjával”. Ennek jelentőségét illetően vallotta, hogy ismerete „mértéket ad kezünkbe a jelen intézményeinek elbírálásához. Ha nem törődünk avval,

A budapesti Gyűjtőfogház

Vajna Károly sírköve a budapesti Új Köztemetőben

hogy mekkora utat, mennyi idő alatt és minő erőfeszítéssel hagytunk hátra – akkor távoli célt elérni soha nem fogunk”. A kutatásban és feldolgozásban „nem az újítás vágya vezérelt, hanem a régiségek iránt való szeretetem ösztönzött munkásságra”. Vallomása szerint nem a dicsőséget kereste, hanem kötelességét végezte. Hogy ennek eredményeként „érdemes vagy bárcsak érdekes-e művem? Nem tudom. Csak annyit tudok, hogy lelkiismeretesen dolgoztam rajta, hogy becsületes munkát végeztem. [...] A kötelesség teljesítése pedig nem lehet hiábavaló munka”.²²

Vajna Károly évekig tartó forrásgyűjtése és -feldolgozása eredményeként – az IM támogatásával – 1906–1907-ben megjelent Budapesten *Hazai régi büntetések* című munkájának két óriási kötete. A szerzői előszó szerint a létrehozás érdekében „ami csak ismeretek gyarapítására szolgálhat”, mindazt összegyűjtötte. Mint írta: „fölkutattam a jelentéktelennek látszó forrásokat is, és ezeket meg az alig szívärgó erecskéket olyan kútfővé törekedtem egyesíteni, amelyből bőven meríthessen, ki a régi adatokra szomjúhozik, akár kriminalista, akár történétíró, akár pedig régiségbűvár legyen is az”.²³

Vajna kitaposatlan úton indult műve létrehozása felé. A magyar történeti irodalomban addig csupán néhány kisebb írás jelent meg a téma kapcsán, ellentétben az általa jól ismert és használt német, osztrák munkákkal, amelyek mintaként szolgálhattak számára.²⁴

A szerző alapvetően elsődleges, levéltári forrásokra alapozta művét. Mint írta, az országos, megyei, városi, községi levéltárak anyagában fellelt „írományokat áttanulmányoztam, a tárgyamra vonatkozással levő könyveket, ahol csak találtam, átolvastam”.²⁵ Vajna az akkoriban nagy számban megjelent vármegyei, városi monográfiákat átnézve számos adalékot nyert forrásként.²⁶ Ugyanígy hasznosította a forrásgyűjteményeket, a jog- és köztörténeti, a néprajzi kiadványokat, az ezen tematikájú folyóiratok, a napi sajtó vonatkozó cikkeit, sőt a szépirodalom és a népköltészet alkotásait is.²⁷

A levéltári és a nyomtatott források mellett ismeretségei, illetve közvetítők révén megkereste a vármegyék, települések, uradalmak tisztségviselőit, a helyi viszonyokat ismerő tanárokat, újságírókat, hogy a környezetükben található büntetési emlékekről adjanak tájékoztatást. Mivel Vajna korában történt a tradicionálisból a modern társadalomba való átmenet, így ennek tanújaként saját és mások emlékeit is fel tudta használni.²⁸

A feltárt anyag rengeteg adalékát a szerző két kötetbe rendezte, amelyekből az első 696, míg a második 581 oldal terjedelmű, s a művet 181 illusztrációval is gazdagította.

A hatalmas monográfiában Vajna a magyarországi polgári jogrendszer előtti, jellemzően a szokásokon nyugvó tradicionális jog anyagát rendezte el. Az igazságszolgáltatás századokon át az emberek személyi állapota, rendi helyzete, lakóhelye szerint volt tagolt. A személyi és területi partikularizmus viszonyai között a bűn, annak megítélése és az azt követő büntetés is egyedi volt, jogegység nem létezett. Mint Vajna hivatkozott gondolatában írta, a büntetés célja a megtorlás és ezen keresztül az elrettentés volt. Ezen a helyzeten a 18. század felvilágosult abszolútizmusa idején kezdődött folyamatok változtattak, amelyek eredményeként hazánkban az 1848-as alkotmányos polgári forradalom betetőzését jelentő dualizmuskori jogalkotás és intézményrendszer létrehozása hozott gyökeresen újat.

Vajna művének felépítésében is jelezte a szankciórendszerben

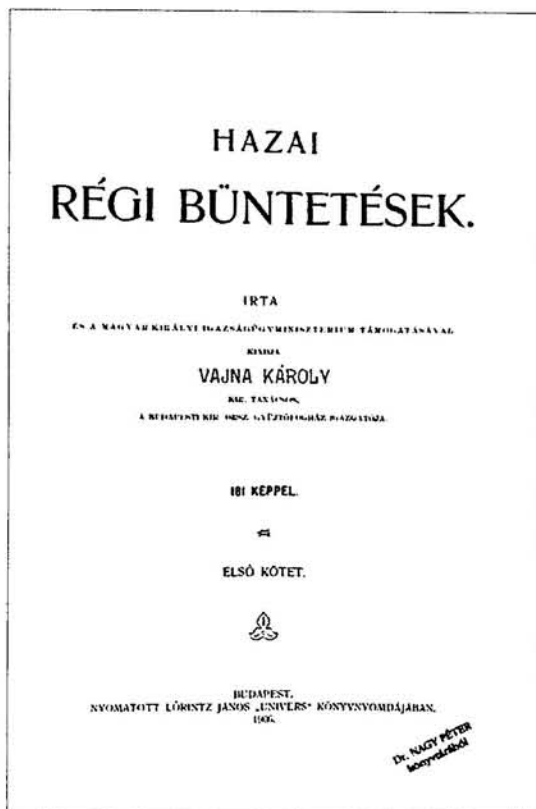
akkor már primátust élvező szabadságvesztés fontosságát: az I. kötet az ezen intézmény hazai előfutárainak tekinthető megoldásokat mutatja be, míg a II. más és más viszonyokban a becsületet és a testet érintő, továbbá az életet elvevő büntetéseket veszi számba. Ennek megfelelően a mű az alábbiak szerint tagolódik:

I. kötet:

- Előzmények
- Szemeczi fenyítőház
- Tallósi fenyítőház
- Szegedi fenyítőház
- Hajóvontatás és csatornaásás
- Politikai foglyok
 - A gályarabok
 - Az olasz foglyok
 - A politikai foglyok a XIX. században

II. kötet

- Katonai büntetések
- A nemzeti hadsereg vonatkozó rendszabályok
- A nemesi fölkelést érdeklő intézkedések
- A császári és a cs. kir. haderő törvényei, intézkedései a büntetésekről
- Iskolai fenyítés
- Megszégyenítő és megbecstelenítő büntetések
- Bevezetés
- Haj- és szakáll-lenyírás
- Megvesszőzés és kiseprűzés, kicsapás

Régi hazai büntetések című könyvének címlapja

Szalmakoszorú

Pacalvetés

Kaloda

Gallér és hegedű alakú nyak- és kézkaloda

Alló nyak- és kézkaloda

Lábkaloda

Láb- és kézkaloda

Pellengér

Nyakló vagy nyakvas

Szégyenkő

Kényszerű séta vagy meghurcolás

Szégyenketrec

Faló és faszamár

Keresztre feszítés

Nyelvlakat

Önmeghazudtolás

Ekléziakövetés

Kuriózumok

Kétféle halálos büntetés

Akasztás

Keréketörés

Az embrevők

Töredékek

A zenggi fonóház

A dalmát szigetekre való deportáció eszméje

A pesti dologház terve

Boszorkánypörök

Okmánytár

A büntetések széles skálát öleltek fel a megszégyenítéstől az élet elvételéig. Ugyanakkor a partikularizmus miatt a tartalomjegyzékben felsoroltak nem jelentettek országosan egységes megoldásokat, hanem csupán a szerző által felállított rendszert. Vajna a források alapján más szankciókat is felidézett művében, azok részletesebb kibontása nélkül.²⁹

Az elítélte többféleképpen is hatott egy büntetés: pl. a pellengérré állítás megszégyenített, sértette a becsületet, a jó hírt, továbbá együtt járhatott testi fenyítéssel. A Vajna által felidézett selmezbányai gyakorlat szerint „vásárok alkalmával és vasárnapokon történt a szégyenfához való kikötés, hogy sok nép láthassa. Sokszor úgy hangzott az ítélet, hogy a bűnösnek magának kellett hangosan kiáltani: 'így jár a ki rágalmaz, vagy így jár a ki lop'. Ha nem kiáltotta, akkor a két városi poroszló vesszözte”.³⁰

A legsúlyosabb büntetés, a halál végrehajtásának két módját írja le részletesen a mű, szövegben és képen felidézve az akasztófa és a kerék megjelenési formáit és alkalmazásuk módját. Az ítélet végrehajtásának – a megtorlandó bűn nagyságához mérve – volt egyszerű és minősített esete. Utóbbinál az elítélt élete elvétele előtt és után is bűnhődött. Erre hozta példának a szerző azt az 1595-ös ítéletet, amely a várat a töröknek feladó parancsnokkal szemben szabott ki: eszerint „jobb keze, mellyel esküjét a keresztyenség kárára könnyelműen megszegte és a kapitulációt aláírta, vágassék le, azután kötéllel az ég és föld között fölakasztassék és addig fojtassék míg lelkét kiadja; a Nap 3 napig süssön rá és csak azután oldják le és temessék el”, továbbá „jobb kezét örök emlékül egy vas rúdra tüzzék ki a bécsi bástyára, jószágait és várait kobozzák el”.³¹

A kialakuló börtönbüntetés során sem csak a szabadság elvesztésére került sor, hanem a test fenyítésére is. Így pl.

az első hazai intézet, Szempc 1772. évi szolgálati utasítása szerint „azokat, kik áhítra vagy munkára és tisztaságra komoly megintés után is dévajásból nem akarnák ráadni magukat, először egy vagy két napig kenyéren és vízen kell tartani, azután pedig fokozatosan 8, 12, 16, 20-tól 24 terjedő korbácsütéssel kell büntetni, és addig kell kenyér és víz mellett fenyíteni, míg igazán töredelem és engedelmesség nem mutatkozik”. A rabság az ítélet szerint is súlyosbodhatott a test büntetésével: erre szolgált pl. a pálcacsapás, korbácsütés, vasra verés, leláncolás, böjtölés, megbélyegzés. (Hazánkban a büntető törvényekre és gyakorlatra vonatkozó némely intézkedésről szóló 1871:52. tc. 1. §-a tiltotta meg a testi fenyíték fő-, mellék-, súlyosító vagy fegyelmi büntetesként való alkalmazását.)³²

A műből kiderül a hajdani intézetek felszereltsége (pl. gyalog árnyékszék a szobákban), a rabok élelmezése, munkáltatása, az elítéltek és a személyzet fegyelmi viszonyai, a szökések, rendkívüli események (pl. rabnő teherbe ejtése).³³

A tradicionális jogban az eljárás során alkalmazott eszközök gyakran azonosak voltak a büntetések végrehajtására vagy azok súlyosbítására szolgálókkal, hiszen a különböző szerszámok, módszerek egyaránt szolgálták a bizonyítást a vallomás kivétele érdekében, mint az elítélés utáni szankcionálást: ilyen volt pl. egy szögekkel kivert henger, a „spékelt nyúl”, amivel a testet a vattatásnál és kivégzésnél egyaránt lehetett gyötörni.³⁴

A kegyetlen eszközök alkalmazása a társadalom szemléletéből fakadt, hiszen mint Vajna felidézte, századokon át a „keresztyén fölfogás a testet minden bűn forrásának, a kárhozat okozójának, a lélek üdve legnagyobb akadályának, tehát megvetendőnek tartotta. A melyet fölötte üdvös dolog gyötörni, elnyomni, hogy föl ne lázadjon”. Az emberek a „szenvedésnek tisztító, erkölcsjavító hatásáról szentül meg voltak győződve. A korponai csonttörő tuskón olvassuk, hogy 'A büntetettek megjavulnak'. Ehhez a szilárd vallási hithez hozzá járult még az az erős meggyőződés is, hogy az elrettentő példaadás a legbiztosabb, sőt egyetlen eszköz a büntetettek elkövetésének megelőzésére”. (A modern európai büntetőjog atyjának, Cesare Beccariának 1764-es, a változást jelentő megfogalmazása szerint viszont a gyötetés, a kivégzés a „nézők nagyobb része számára látványosság, egyesek számára pedig felháborodással vegyes szánakozás tárgya; mindkét érzés erősebben foglalkoztatja a nézők lelkét, mint az az üdvös félelem, amelyet a törvény sugallni kíván”. Mint megállapította, „nem a büntetés erőssége, hanem annak tartama az, ami a legerősebb hatással van az emberi lélekre. [...] Nem valamely gonosztevő halálának borzasztó, de múltó látványa a legerősebb fékje a bűnözésnek, hanem egy szabadságától megfosztott ember hosszantartó szenvedéseinek példája, aki igavonó baromként robotolva fizeti vissza a társadalomnak, amit ellene vétett”.³⁵)

A mű a büntetés végrehajtásával és az eljárással kapcsolatos adatokon túl gazdag tárháza a régi anyagi büntetőjognak is; a közölt ítéletekből, tabellákból kiderül a büntetés kiszabásának oka (pl. rablás, pénzhamisítás, vérfertőzés, barommal való fajtalanlás, istenkáromlás), annak fajtája, mértéke, az alkalmazott más szankciók.

A feltárt adatok mutatják az elítéltek származását, nemét, vallását, foglalkozását, lakhelyét.³⁶

A mű jogtörténeti kuriózumokat is közöl, amelyek közül a legmeghökkenőbb az 1782-ben Hont vármegyében – teljesen megalapozatlanul – emberevés miatt halálra ítélt cigányok elleni per anyaga, amelynek kapcsán a szerző megállapította, hogy az „esetben sem a tárgyi, sem az alanyi tényálladék megállapítva egyáltalán nincsen”, így a majd ötven kivégzés „törvényes gyilkosság, Justiz-Mord” volt.³⁷

Vajna művének talán legfőbb értéke az a hallatlanul gazdag forrásanyag, amelyből felépítette a monográfiát. A szövegben idézett rengeteg eredeti okiraton túl még egy külön okmánytárat is csatolt: ezek a latin, német, magyar nyelvű szabályzatok, utasítások, ítéletek, jegyzőkönyvek, kimutatások hűen megvilágítják a századokon át létezett büntetőjog, eljárás, végrehajtás, s az adott korban élt emberek tevékenységének, gondolkodásának világát. A munka olyan forrásokat is megőrzött, amelyek az elmúlt évtizedekben megsemmisültek, elkallódtak, hozzáférhetetlenné váltak.³⁸

Ugyancsak a munka értékét és alapvető forrás jellegét jelenti bőséges képanyaga, amellyel a szerző kiegészítette műve írásos részét. Az illusztrációk szemléletesen bemutatják a felhasznált eszközöket (pl. furatos, kancsuka, kalodák) és az alkalmazott megoldásokat (pl. lándzsafutás, lefejezés, deresre húzás, keréketörés).³⁹

A monográfia megjelenését a korabeli történeti, jogi és néprajzi sajtó egyaránt tudatta. A méltatások kiemelték Vajna Károly kitarását, mivel „óriási adathalmazt kellett a szerzőnek átkutatni”, s a megírással kapcsolatos nehézségeket, hiszen a „régii büntetési módok ezerféle szeszélyből folyó mozaik-szerűsége hihetetlenül” megnehezítette az „egységesítést és áttekinthetővé tételt”. A létrejött mű viszont „olyan adattömeget nyújt, amelyből bőven meríthet” minden olvasó és felhasználó, mivel az „nemcsak a kriminálístára nézve tanulságos, hanem kultúrtörténeti szempontból is becses”. Az elismerés szerint „lelkiösmeretes munkájának eredményére büszke lehet a szerző”, aki „járatlan rengetegbe vert utat, melyen az utána következőknek sokkal könnyebben fog esni a járás”. Az elvárás szerint a „mű ösztönzőül szolgáljon kutatóinknak az elolvasása nyomán kelő számos, sajnos merőben kiaknázatlan és pompás témára részletes feldolgozására”.⁴⁰

Vajna olyan művet alkotott, amely megjelenése óta hivatkozásként szolgál a történelmi, jogi, néprajzi, nyelvész szerzők számára.⁴¹ A monográfia az elmúlt száz év alatt könyvtárak ritka kincsévé, antikvár árverések olykor fel-

bukkanó becses darabjává vált, így nagy szolgálatot tett a Pytheas Kiadó, amikor 2007-ben reprintben kiadta a magyar kultúrtörténet egyik alapkönyvét.⁴²

Vajna Károly a büntetés múltjának feltárása során az írásos forrásokon túl nagy mennyiségű tárgyi anyag birtokába is jutott, és ez a „körülmény szolgáltatta az eszmét, hogy a még meglévő és megmenthető régi büntető emlékek összegyűjtésére vállalkozzék”.⁴³ E gyűjtés vezette őt arra a gondolatra, hogy megfelelő keretek között a tárgyak bemutatására is sor kerüljön. Így már a hivatalos létrehozása előtt *Országos Börtönügyi Múzeumnak* nevezett intézmény érdekében megkeresésekkel élt a hazai gyűjteményekhez a büntetésekhez kapcsolódó tárgyak átadása érdekében. Ezek „készséggel bocsátották át ilyenmű tárgyaikat”, így „aránylag rövid idő alatt sok becses régi emléket sikerült megmenteni a végpusztulástól”.⁴⁴

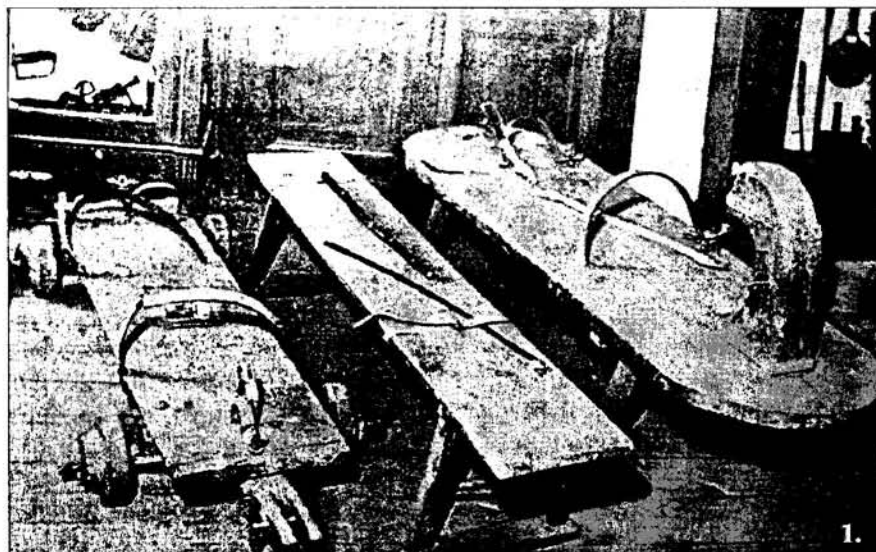
A királyi ügyészségek, fegyrintézetek, települések, magánemberek által adományozott tárgyakból Vajna 1910-ben hozhatta létre az új közgyűjteményt.⁴⁵ Ez év március 10-én adta ki Székely Ferenc igazságügy-miniszter – aki királyi főügyész-helyettesként korábban maga is foglalkozott büntetés-végrehajtási kérdésekkel⁴⁶ – 5900. számú rendeletét, amely alapján a „börtönügy szempontjából tanulságos tárgyak gyűjtésére és megőrzésére Országos Börtönügyi Múzeum” állíttatott fel.⁴⁷

A célkitűzés szerint az intézmény a „fő figyelmet olyan tárgyra fordítja, amelyek a büntetés végrehajtásával, s általában a hatósági represszióval vagy prevencióval állnak összefüggésben”. Ennek megfelelően a gyűjtemény több részre tagolódott, amelyek az eljárás, s a büntetés történetére, a hatályos végrehajtására, továbbá a fogvatartottak néprajzára, lélek- és embertanára vonatkozó tárgyakat mutatták be. Könyv- és levéltár is tartozott a múzeumhoz, amelyet a gyűjtőfogházban helyeztek el.

Az itteni három terem az alapítás évében 2389 db telt foglalt magában: ezek részint a régi eljárásokra (pl. kínzóeszközök, bírói jelképek) és büntetésekre vonatkozó tárgyak (pl. deresek, korbácsok, pallosok, akasztófák), képek (pl. a legendás betyárvezérnek, Rózsa Sándornak és bandájának, valamint az őket elítélő bíróságnak a tagjai), iratok, a fegyrintézeti életre vonatkozó dolgok, rabmunkák (kötelek, lábtörlők) voltak. A múlt bemutatásán túl a múzeum olyan tárgyakat is őrzött, amelyek bűnjelképek voltak valamely perben (pl. hamis pénzöntvények, pecsétnyo-

Székely Ferenc igazságügy-miniszter

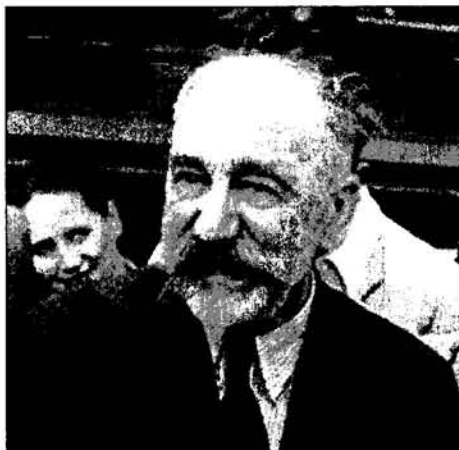
Az egykori Börtönügyi Múzeum tárgyi emlékeiből: 1. deresek, 2. fővesztő szék és hóhérpallos
(Both Ferenc bakó eszközei, akit Haynau hozott magával Magyarországra)

mók), illetve tanulságként szolgálhattak a fegyintézetek személyzete számára, így szökéshez használt (pl. fűrészé alakított kések) vagy becsempészett tárgyak elrejtésére szolgáló dolgok (pl. kefében, cipősarokban, könyvekben bankjegyek).⁴⁸

A gyűjtemény részét alkották a rabok készítményei is, mivel a „bűnöző lelki világának, gondolkodásának megismeréséhez kétségtelenül becses adatokat szolgáltatnak eme tárgyak. Meggyőznek arról, hogy mennyi értékes anyag van sokszor a legselejtesebbnek tartott emberben. Criminalista, pszichiater, ethnografus egyformán talál a maga számára értékesíteni valót”. De értékesek ezek a dolgok a „gyakorlati börtönügyi pályán működők számára” is. Az elítélt művéhez felhasznál „mindent a mi a keze ügyébe kerül... Kenyér, cérna, kis darab rongy vászon, kavics, pléh, fa, papír”. Az ezekből készült alkotások „legtöbbször igen ötletesek. Ízlésről, humorról, számtalanszor nem csekély művész tehetségről tanúskodik egy-egy készítmény”. Így kiállításra kerültek pl. rajzok, üvegfestések, kenyérből gyúrt szobrok, nyakkendőtűk, faragások, lószőrfonások, társasjátékok, kártyák, életnagyságú emberi alak szilvماغból.⁴⁹

A múzeum a 14. § szerint nem volt nyilvános intézmény, az a hivatalos közegek oktatására és tudományos célokra szolgált. A gyűjtőfogház igazgatója vezette, akit az ottani tisztviselők közül kijelölt múzeumi őr segített. Az IM részéről az intézményre egy „szakférfiú” felügyelt, akinek feladata a „múzeum igazgatásának és kezelésének ellenőrzése, tudományos vagy szak szempontból való szükséges irányítása volt”. Vajna mellett néhány évig a kiváló büntetőjogász, Vámbéry Rusztem látta el a feladatot.⁵⁰

Létrehozása után is gyarapodott a gyűjtemény, mivel az IM a múzeum őrét évente egy hónapra kiküldte az „országban még meglévő emlékek felkutatására”, továbbá magánosok és intézmények ajándékaival, letételeivel. A miniszter megkereste a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségét is, közölve, hogy a „börtönügyi tudományos művelése és a tudomány gyakorlati ismeretének előmozdítása érdekében országos börtönügyi múzeum felállítását rendelte el”. Ezért az „állami felügyelet alatt álló vidéki múzeumok a börtönügyi és kriminológiai szempontból érdekes tárgyak esetleges feles darabjainak az említett új múzeum részére való átengedésre felhívtak”.⁵¹

Vámbéry Rusztem 1947-ben

A szervezett gyűjtés eredményeként az igazságügy-miniszter 1913. évi jelentésében megállapította, hogy lényegesen gyarapodott a múzeum anyaga, különösen a levéltaré a városok és vármegyék régi bűnügyi irataival. Szükségessé vált, hogy a „múzeum a

közel jövőben a mainál megfelelőbb elhelyezést nyerjen, a mely a gyűjteménynek áttekinthetőbb és rendszeresebb elhelyezését tenné lehetővé”.⁵²

A gyarapodásra (1914-ben 3758, 1918-ban 3805 darabból állt a gyűjtemény) és a végleges elhelyezés szándékára figyelemmel a múzeum helyiségeit is betervezték az IM építendő palotájába.⁵³ Az 1918 őszére elkészült épületbe azonban már csak Vajna Károly nyugdíjba vonulása után, 1922-ben költözött a múzeum.

Az ez év augusztus 16-án kiadott 27.475. IM rendelet újrászabályozta az intézmény alapszabályait.⁵⁴ Az 1. § szerint a múzeum „célja a börtönügyi és rokontermészetű szaktanulmányok előmozdítása, az ezek-

ből a szempontokból tanulságos tárgyakkal gyűjtése, megőrzése és tudományos búvárkodásra átengedése útján”. A felépítés szerint a gyűjtemény „A) A büntető törvénykezés és a börtönügy szempontjából érdekes... B) A büntetések végrehajtásának jelen állapotát feltűntető... C) A letartóztatottak testi és szellemi sajátosságaira jellegzetes... D) A bűncselekmények megelőzése szempontjából jelentős tárgyak” osztályaira tagolódtak, amelyeket a könyvtár egészített ki.

A budapesti Markó utcai épület öt termében elhelyezett múzeum a nyilvánosság elől továbbra is elzártnak működött. A magyarázat szerint ez „tapintatosság és mások jogos érdekei felett való örökös”, mivel ott „számos rabmunkát őriznek, melyeknek készítői bűnüket a fegyintézetben levezekelve visszatértek a polgári életbe”, és ha „nevük a nyilvánosság elé kerülne, ez őket erkölcsi és anyagi egzisztenciájukban fenyegetné”.⁵⁵

A vajnai korszakhoz képest ekkoriban a múzeum bővülése csekélyebb (1922: 3705, 1929: 3712, 1938: 3820, 1941: 3871 db), s elsősorban az akkori büntetés-végrehajtáshoz kapcsolódó dolgokkal gyarapodott. Az őrszemélyzet okulására sok szökésnél és öngyilkosságnál használt eszközt (pl. különböző anyagokból készült kötelek, hurkok) állítottak ki.⁵⁶ A legtöbb új tárgy az elítéltek alkotása volt, amelyekről „meglepetéssel, csodálkozással tapasztalja a látogató, hogy a szabadságától megfosztott

ember az ő kényszerítettségében, az unalmában mi mindent tud alkotni”. Az ezeket bemutató teremben látottak „inkább iparművészeti kiállításra emlékeztetnek, mint rabmunkák megőrzésére szánt múzeumra”. E készítmények „nagyreszt határozott tehetségről tanúskodnak, sokszor ízlésesek, ötletesek”. Ezek között a legértékesebb, s a legnagyobb munkával létrehozott az a hatalmas, a világ 16 nagyvárosának idejét mutató állóóra volt, amelyet 1915–1918 között, fából készített Vácon egy elítélt kosárfonósgéd.⁵⁷

A gyűjtemény Budapest 1944–1945-ös ostroma idején jelentősen károsodott, a múzeum pedig az új politikai berendezkedés idején megszűnt. Maradékának jelentős része 1949-ben Kiskunfélegyházára, a Kiskun Múzeumba került. Ebből az anyagból rendezte meg 1969-ben a kiváló jogtörténész, Bónis György *A magyar büntetőjog emlékei 1514–1919* című tárlatot, amely némi átalakítással a mai napig látható.⁵⁸

Vajna Károly életét és művét áttekintve megállapítható, hogy a műveltségén, érdeklődésén, hivatásán keresztül a történelem egy sajátos részét feltáró, az azzal kapcsolatos tudást megalapozó embert tisztelhetünk személyében, akinek neve örökre fennmarad a magyar kultúrában.

NÁNÁSI, LÁSZLÓ

Leben und Werk des Schöpfer der ungarischen historischen Kriminalwissenschaft, Károly Vajna (Zusammenfassung)

Der Vortrag bietet einen Überblick über das Leben und Werk von Károly Vajna (1851–1931), den Schöpfer der ungarischen Strafwissenschaft. Vajna diente als Komitatsbeamte, dann an verschiedenen Posten in der Strafvollzugsverwaltung; er war Direktor des Bezirksgefängnisses in Szeged, dann des Landessammelgefängnisses Budapest. Sein hervorragendes Werk ist die zweibändige Monografie *Alte Strafen unseres Landes*, die auf eine gewaltige Sammlung von Quellen basiert; es bietet reiche Angaben zur

Strafvollzug, zum Strafverfahren und zum alten materiellen Strafrecht. Das andere wichtige Ergebnis der Forschungen von Vajna ist die Gründung des Landesgefängnismuseums (1910), das im Jahre 1922 in den Justizpalast in der Markó Straße umzog. Die nach der Verwüstung des zweiten Weltkriegs verbliebenen Gegenstände gelangten 1949 nach Kiskunfélegyháza, ins Kiskun-Museum, das im Jahre 2011 das Andenken von Vajna mit der Einweihung des Vajna-Saales und mit einer wissenschaftlichen Tagung gepflegt hat.

Jegyzetek

* A kiskunfélegyházi Kiskun Múzeum 2011. október 17-iki emlékülésén tartott előadás szerkesztett változata.

¹ Az életrajzi adatok forrásai: A nagyenyedi ev. ref. egyházközség családkönyve Nagyenyedi Gyülekezet, Személyi táblázat 17.; Budapesti Királyi Országos Gyűjtőfogház fegyőrség nyilvántartásai (1881)1896–1944(1950); Budapest Főváros Levéltára (BFL) VI-I.101.j. (Ennek rendelkezésre bocsátását köszönöm Dobrotka Katalinnak). Az apa, Vajna Antal szerepére lásd: *A Bethlen-Kollégium legújabb története* (Nagyenyed, 1896, 187–189. p.)

² *A magyar királyi jogakadémia és joglyceumok története* (Pest, 1873, 231. p.)

³ A hivatkozott törvények forrása a Pomogyi László szerkesztette *Corpus Juris Hungarici – A törvényekbe zárt történelem* (CD-ROM, KJK-Kerszöv, Budapest, 2000. január 1.).

⁴ Magyarországi Rendeletek Tára (RT), 1875, 216. p.

⁵ Az építkezésekre lásd Megyery István (szerk.): *A magyar börtönügy és az országos letartóztatási intézetek* (Budapest, 1905, 254–255., 425–524. p.); Nánási László: *A magyar királyi ügyészség története* (Budapest, 2011, 89–90., 122., 152–153. p.)

⁶ Megyery: i. m., 293. p.

⁷ Vajna Károly: *A pátronázsról, vagyis a rabok és azok családja fölött való gyámkodásról* (Protestáns Egyházi és Iskolai Lap [PEIL], 1903. 35., 549. p.; a továbbiakban Vajna, 1903)

⁸ Megyery: i. m., 297., 487., 511. p.

⁹ Vajna, 1903: i. m., PEIL 1903. 36., 565. p.

¹⁰ *Patronage* (Jász Újság 1910. 3., 3. p.); *Országos Protestáns Patronage Egyesület megalakulása* (PEIL 1909. 6., 92. p.); *A dunaalmási szeretetház felavatása* (Dunántúli Protestáns Lap, 1912. 46., 398. p.); Vajna, 1903: i. m., PEIL 1903. 37., 582. p.; Szabó György:

- Patronage a kir. országos gyűjtőfogházban* (Jogtudományi Közlöny, 1908. 4., 25. p.)
- ¹¹ Hodoreán János: *A szamosújvári kir. országos fegyintézet múltja*. In: Szongott Kristóf–Vajna Károly–Hodoreán János: *A szamosújvári vár* (Szamosújvár, 1898, 57. p.)
- ¹² Sz. K.: Vajna Károly fegyintézeti igazgató. In: Szongott–Vajna–Hodoreán: i. m., 63–64. p.; Vajna Károly: *A szamosújvári vár leírása*. In: Szongott–Vajna–Hodoreán: i. m., 11–39. p.
- ¹³ Edvi Illés Károly: *A börtönügyi kongresszus*. (Budapesti Hírlap [Bp.H.], 1905. 243., 8. p.)
- ¹⁴ *A nemzetközi börtönügyi kongresszus* (Vasárnapi Ujság, 1905, 36., 570. p.); *A börtönügyi kongresszus* (Bp.H. 1905. 249., 7. p.)
- ¹⁵ Megyery: i. m., 489. p.; lásd *Les institutions pénitenciaires de la Hongrie* (Budapest, 1905, 1–634. p.)
- ¹⁶ *Ethnographia*, 1905. 6., 394. p.; *Ethnographia*, 1906. 1., 64. p.; Vajna Károly: *Meglakolt emberi állkapcsok* (Néprajzi Értesítő, 1904. 1–2., 85–91. p.)
- ¹⁷ Budapesti Büntető Törvényszék B.5736/1919. Budapesti Királyi Büntető Törvényszék büntető peres iratai 1919–1950 BFL VII.5.c.; Görög Staub Károly–Patay Géza: *Wekerle Sándor* (Budapest, 2011, 229–231. p.)
- ¹⁸ *Presbiterválasztás Budapesten* (PEIL 1906. 28., 445. p.); *A Budapesti Református Egyház új szervezete* (PEIL 1909. 24., 384. p.); Barabás Endre (szerk.): *Nagyeneydi véndiákok 1908–1926* (Budapest, 1926, 16. p.)
- ¹⁹ *Meghalt a gyűjtőfogház volt igazgatója* (Bp.H. 1931. 159., 11. p.)
- ²⁰ Például: *Az Osztrák–Magyar Monarchia irásban és képen*. 1–21. köt. (Budapest, 1887–1901); Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország városai és vármegyéi*. 1–26. köt. (1896–1914); Márkus Dezső (szerk.): *Magyar jogi lexikon*. 1–6. köt. (Budapest, 1898–1907); Malonyai Dezső: *A magyar nép művészete*. 1–5. köt. (Budapest, 1907–1922.)
- ²¹ Például: Pulszky Ágost–Tauffer Emil: *A börtönügy múltja, elmélete és jelen állása. különös tekintettel Magyarországra* (Pest, 1867); Részó Ensel Sándor: *Fegyhazi reform Magyarországon* (Pest, 1868); Tóth Mór: *Tanulmányok a börtönügy terén* (Eger, 1874); Tauffer Emil: *A szabadságvesztés büntetés különféle neveinek végrehajtása és a pénzbüntetés* (Budapest, 1880); *Börtönügy a magyar királyi országos fegyintézetekben* (Budapest, 1885); Török Kálmán: *Emlékirat a szegedi királyi kerületi börtön és kir. törvényszéki fogházakról* (Szeged, 1886); Uhlyarik Albin–Balkay István: *Elzárás nélküli kényszermunka* (Budapest, 1893); Gruber Lajos: *A rabélemezés* (Budapest, 1901); Finkey Ferenc–Balogh Jenő: *A börtönügy jelen állapota és reformkérdései* (Budapest, 1904)
- ²² Vajna Károly: *Hazai régi büntetések*. I. köt. (Budapest, 1906, 3–5. p.)
- ²³ Uo., 3. p.
- ²⁴ Széll Farkas: *A becstelenség és a bíróság előtti megkövetés a Debreczen városi régi jogban* (Debrecen, 1897); *Testi büntetések a Debreczen városi régi jogban* (Debrecen, 1903); Dombóváry Géza: *Fenyítő eljárás és büntetési rendszer Pest megyében a XIX. század első felében* (Budapest, 1906). A német szakirodalomból lásd pl.: Wrede, Richard: *Die Körperstrafen bei allen Völkern von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. Kulturgeschichtlichen Studien* (Dresden, 1898). Rudolf Quanter több művet jelentetett meg a témában: *Die Folter in der deutschen Rechtspflege sonst und jetzt – Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Strafrechts* (Dresden, 1900); *Die Schand- und Ehrestrafen in der deutschen Rechtspflege – Eine Kriminalistische Studie* (Dresden, 1901); *Die Leibes- und Lebensstrafen bei allen Völkern und zu Zeiten* (Dresden, 1901); *Die Sittlichkeitsverbrechen im Laufe der Jahrhunderte und ihre strafrechtliche Beurteilung*. Richard Brandt-ial (Berlin, 1904); Az osztrák irodalomból lásd pl. von Maasburg, Michael Friedrich: *Die Galeerenstrafe in den deutschen und böhmischen Erbländern Oesterreichs* (Wien, 1885); *Die Strafe des Schiffziehens in Oesterreich (1783–1790) – Nebst einem Rückblick auf das altösterreichische Gefängnißwesen* (Wien, 1890); Leitmaier, Victor: *Oesterreichische Gefängniskunde* (Wien 1890).
- ²⁵ Vajna, 1906: i. m., I. köt. 4. p. Vajna kigyűjtötte pl. a Császári és Királyi Hadi Levéltár, a Magyar Országos Levéltár, Bars, Csongrád, Hont, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyék, Baja, Kecskemét, Körömcébánya, Szeged városok, Jászládány község iratanyagát.
- ²⁶ Például Balla Gergely: *Nagy-Kőrösi krónika* (Kecskemét, 1856); Jakab Elek: *Kolozsvár története oklevéltárral*. 1–3. köt. (Budapest, 1870–1888); Lehoczky Tivadar: *Bereg vármegye monográfiája* (Ungvár, 1881); Szendrei János: *Miskolc város története és egyetemes helyirata*. 1–5. köt. (Miskolc, 1886–1911); Reizner János: *Szeged története*. 1–4. köt. (Szeged, 1899–1900); Szongott Kristóf: *Szamosújvár sz. kir. város monográfiája* (Szamosújvár, 1901); Petri Mór: *Szilágy vármegye monographiája* (Budapest, 1901)
- ²⁷ Például: Wenzel Gusztáv: *Árpádkori új okmánytár*. 1–12. köt. (Pest, 1860–1874); Szilády Áron–Szilágyi Sándor: *Török-magyar kori történelmi emlékek* (Pest, 1863); Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen (szerk.): *A magyar törvény-hatóságok jogszabályainak gyűjteménye*. 1–5. köt. (Budapest, 1885–1902); Takáts Sándor: *Lapok egy kis város múltjából* (Komárom, 1886); Király János: *Pozsony város joga a középkorban* (Budapest, 1894); Timon Ákos: *A magyar alkotmány- és jogtörténet* (Budapest, 1899); Demkó Kálmán: *A felső-magyarországi városok életéről a 15–17. században* (Budapest, 1890); Thaly Kálmán: *Gróf Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyve 1706–1709* (Budapest, 1901); Arany László–Gyulai Pál (szerk.): *Magyar Népköltési Gyűjtemény. I. Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből* (Pest, 1872); Endrődi Sándor: *Magyar népdalok* (Budapest, 1906); *Jogtudományi Közlöny, Budapesti Hírlap, Az Újság, Debreczen, Függetlenség; Gyöngyösi István, Tinódi Lantos Sebestyén, Petőfi Sándor versei*.
- ²⁸ Vajna, 1906: i. m., I. köt. 4. p. A Kiskun Múzeum (KM) adattára több Vajnához intézett levelet őriz a gyűjtésről, pl. 92.22.1. Horváth Árpád Szolnok-Doboka vármegyei főispáni titkár, Dés, 1904. május 31.; 91.21.1. Galsai Kovách Ernő volt lipótvári, illavai, váci fegyházigazgató Vác, 1905. december 23., 2000.208.1. Gróf Esterházy Mihály uradalmi központi hivatala Pozsony, 1906. január 31. Vajna apja saját emlékeit is felidézte a nagyenyedi tanodából való kicsapásról, továbbá ismerőseit, mint a híres ítéletvégrehajtónak, az 1880-as években működött Kozarek Ferenc őzhegyének, vagy a már említett Kovách Ernőnek az akasztás végrehajtásáról, lásd: Vajna, 1906: i. m., II. k. 67., 188–189., 223., 239. p.
- ²⁹ Például rudakkal való megnyomatás, lófarkon meghordozás, zsákba varrás, kocsihúzás, a bűnös házának lerontása, utcatisztítás (uo., II. köt., 121., 151., 162., 164. p.)
- ³⁰ Uo., II. köt., 115. p.
- ³¹ Uo., II. köt., 192–193. p.
- ³² Uo., I. köt., 55., 219., 257., 286–287., 291–309. p.
- ³³ Uo., I. köt., 126., 133–135., 389–390. p.
- ³⁴ Uo., II. köt., 240., 574. p.
- ³⁵ Uo., II. köt., 246–247. p. A magyar gyakorlatra befolyással bírt német megoldásokra lásd: Richard van Dülmen: *A rettenet színháza – Ítélezési gyakorlat és büntetőrituálék a kora újkorban* (Budapest, 1990); Cesare Beccaria: *Büntetés és büntetés* (Budapest, 1967, 88–89. p.)
- ³⁶ Vajna, 1906: i. m., I. köt., 107–108., 112., 117–120., 172–173., 264–275. p.
- ³⁷ Uo., 251–294. p.
- ³⁸ Például az ún. emberevő per iratai elkallódtak a Hont vármegyei levéltárból, lásd: Puskás Péter–Végh József: *Előítélet és vérpád: az „emberevő” cigányok pere* (Vác, 1998, 6. p.), így a 44–72. p. Vajna művét használta. Ilyenek a magánszemélytől származott források, pl. a Pékár József nyugalmazott budapesti rendőrfőkapitány-helyettes birtokában volt, 1739. április 20-án kelt hadi artikulások, huszárendtartás (Vajna, 1906: i. m., II. köt., 28–39. p.)
- ³⁹ Uo., II. köt., 26–27., 74–77., 81., 86., 100–111., 226–230. p.
- ⁴⁰ *Századok*, 1907. 10., 957. p.; *Jogállam*, 1907. 6., 479. p.; *Magyar Jogász-Ujság*, 1907. 15–16., 191. p.; *A Jog*, 1907. 22., 176. p.; Varró István: *Vajna Károly: Hazai régi büntetések* (Ethnographia, 1908. 1., 64. p.)
- ⁴¹ A büntetőjog kimagasló tudósa, Agyal Pál a munkát a „büntető eljárásjog történetét érdeklő jelentős művek” egyikeként használ-

- ta *A magyar büntetőeljárás jog tankönyve* (I. köt. Budapest, 1915, 34. p.) megírásához. Lásd pl. Tolnai Vilmos: *A régi büntetőjog néhány nyelvi maradványa* (Magyar Nyelv, 1913. 5., 6., 7.); Makoldy Sándor: *A káromkodás elterjedése és büntetése hazánkban 1850-ig* (Ethnographia, 1926. 3., 4.); Bónis György: *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686–1708* (Budapest, 1962); O. Nagy Gábor: *Mi fán terem? – Magyar szólásmondások eredete* (Budapest, 1965); Bálint Sándor: *A szögédi nemzet*. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1976–1977* (Szeged, 1977); *Magyar néprajzi lexikon* (Budapest, 1977–1982); Tárkány Szücs Ernő: *Magyar jogi népszokások* (Budapest, 1981); Molnáré Bánki Erzsébet: *Betyárok a Kiskunságban* (Debrecen, 1999); Davidovics Krisztina: *A halálbüntetés végrehajtásának liturgikus elemei – A hóhér*. In: Mezey Barna (szerk.): *Jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok* (Budapest, 2006); Pomogyi László: *Magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyvtár* (Budapest, 2008); Mezey Barna: *Régi idők tömlőei – Büntetések, börtönök, bakók* (Budapest, 2010)
- ⁴² http://axioart.com/?op=live_item&id=340119 (2008. március 28.) 483.; uo.: 457321 (2009. március 7.) 326. tétel. Érdekesség, hogy készült a műből egy kéziratos, 60 színes képpel illusztrált, 606 oldalas összeállítás, lásd: *Kivonat a Vajna Károly kir. tanácsos és bpesti kir. orsz. gyűjtőfogház igazgatójától írt műből – 1906*. Leírta Klir József (1927). In: <http://www.buchfreund.de/results.php?q=Folterinstrumente>, mely szerint az eredeti „gedrucktes Werk scheint selten zu sein, gilt aber als klassische Arbeit und Standardwerk über das Strafrecht in Ungarns Geschichte”.
- ⁴³ Szabó György: *Kalauz az Országos Börtönügyi Múzeumban* (Budapest, 1913, 3. p.)
- ⁴⁴ uo., 3. p.; Jelentés az egyesület 1908. évi működéséről. In: *Az Erdélyi Múzeum Egyesület Évkönyve 1909* (Kolozsvár, 1909, 7. p.)
- ⁴⁵ Szabó György, 1913: i. m., 43–47. p.
- ⁴⁶ Pl. Székely Ferenc: *Börtönügyünk jelen állapota* (Magyar Igazságügy, 1874, I. köt., 101–127. p.)
- ⁴⁷ RT 1910, 308–313. p.
- ⁴⁸ A számadatok forrása: A Magyar Királyi Kormány működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv (Jelentés). (Budapest, sorozat, 1910–1941); Szabó György, 1913: i. m., 8., 16., 19., 21., 23., 26., 32. p. A gyűjteményről közölt képek forrása: Szladek Barna: *A börtönügyi múzeumban* (Csendőrségi Lapok, 1929. I., 2., 3.)
- ⁴⁹ Szabó György, 1913: i. m., 9–11., 17. p.
- ⁵⁰ *Magyarország tiszti cím- és névtára 1912* (Budapest, 1912, 501. p.); uo., 1918 (Budapest, 1918, 506. p.)
- ⁵¹ Szabó György, 1913: i. m., 3. p.; M. K.: *Országos börtönügyi múzeum* (Erdély, 1912. 12., 191. p.)
- ⁵² *Jelentés 1913*, 196. p. Itt nyert elhelyezést pl. a szászvárosi törvényszék 1739–1848 közötti jegyzőkönyveinek 92 kötet, Szombathely jegyzőkönyvei 1716–1752-ből, a nagyenyedi református kollégium iskolatörvényeinek és törvényszékének, a betyárvilág felszámolására 1869-ben Szegedre delegált törvényszéknek a jegyzőkönyvei, az e bíróság mellett működött Pest megyei tiszti ügyészek rabkönyvei, a pápai uradalom rabjegyzékei 1803-ból, In: *Az Országos Börtönügyi Múzeum tárgyainak ismertetése, könyvtárának és irománytárának jegyzéke (1923)* (Budapest, 1923; 62. p.; a továbbiakban: Ismertetés)
- ⁵³ A Magyar Királyi Igazságügyi Minisztérium palotájának költségvetése 1913. május 9. 7. KM 81.9.1.
- ⁵⁴ *Igazságügyi Közlöny*, 1922. 8., 466–469. p.
- ⁵⁵ Szladek: i. m., 1929. I., 7. p.
- ⁵⁶ *Ismertetés 1923*, 34–36. p.
- ⁵⁷ Szladek: i. m. (1929. 2., 44. p. és uo. 1929. 3., 72. p.) Az óra jelenleg a Kiskun Múzeumban van.
- ⁵⁸ Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): *A százéves Kiskun Múzeum* (2002, 56–57. p). Átadás-átvételi elismervény 1951. február 2. KM 2007.44.7. A Kiskun Múzeum, Kiskunfélegyháza állandó kiállításának tématerve 1968. szeptember 23. KM D.A.69.81.; Nánási László: *Hazai büntetés-végrehajtási emlékek a Kiskun Múzeumban* (Börtönügyi Szemle, 2010. I., 79–82. p.)

A hercegprimási címet viselő esztergomi érsek nemcsak a magyar katolikus egyház vezetője volt, hanem egyben közjogi méltóság is, az „első zászlósúr”. Emiatt jogi normákba foglalt vagy szokásjogként élő kiváltságai és azok gyakorlati érvényesülése rámutat állam és egyház viszonyának jellegzetességeire a Horthy-korszakban.

A magát „keresztény-nemzetinek” mondó rendszer számára fontos legitimációs tényezőt jelentettek az egyházak, különösen is a katolikus egyház. Híveinek nagy száma miatti társadalmi befolyása, iskoláin keresztül az oktatásban játszott szerepe, földbirtokai révén gazdasági súlya, valamint a Szentszék mint nemzetközi politikai tényező mind-mind felértékeltek jelentőségét. Ezzel párhuzamosan és kölcsönhatásban a katolikus egyházban ekkor bontakozott ki igazán az a megújulási folyamat, amely az 1894–1895-ös egyházpolitikai törvények körüli konfliktusokra adott válaszok nyomán indult el társadalmi, politikai és hitéleti téren a katolikus vallású magyar állampolgárok közösségeiben.

A magyar hercegprimás jogait két csoportra oszthatjuk aszerint, hogy egyházjogi vagy közjogi jellegű kiváltságokról van-e szó.

MŰHELY

Csíky Balázs

A magyar hercegprimási méltóság jogi helyzete a két világháború között

Az esztergomi érsek metropolitai és primási joghatóságának változásai

Az esztergomi érsek nemcsak egyházmegyéjének volt vezetője, hanem az esztergomi érseki tartományba tartozó egyházmegyék felett is ún. metropolitai joghatóságot gyakorolt. 1922-ben a Szentszék az esztergomi egyházmegye Csehszlovákiához került részéből létrehozta a nagyszom-

bati apostoli adminisztratúrát. Ez azt jelentette, hogy közvetlenül a Szentszéknek alárendelt, tehát az esztergomi érsek joghatósága alól kivont egyházkormányzati egység jött létre, ugyanakkor az esztergomi főegyházmege határai de jure nem változtak meg.

A Szentszék csak 1937-ben rendezte a felvidéki egyházkormányzati problémákat. Ekkor jelent meg az *Ad ecclesiastici regiminis* kezdetű bulla,¹ amelynek Esztergomra vonatkozó rendelkezései a következők voltak: a nagyszombati apostoli adminisztratúrát elválasztja az esztergomi érsekségtől, és amíg másként nem intézkednek, apostoli adminisztratúra marad. A beszercebányai, nyitrai, munkácsi és eperjesi egyházmegyéket kivette az esztergomi egyháztartományból és az esztergomi érsek metropolitai joghatósága alól, s közvetlenül a Szentszéknek rendelte alá. A kassai és roznányi egyházmegyék magyar területre eső részeiből apostoli adminisztratúrákat hozott létre (ezek vezetését a Szentszék egy másik intézkedéssel Serédi Jusztinián esztergomi érsekre bízta).²

Az első bécsi döntés után azoknak a visszakerült területeknek a kormányzását, amelyek korábban az esztergomi főegyházmegehez tartoztak, a Szentszék Serédi hercegprímásra bízta, majd az 1939. július 19-én kelt *Dioecesium fines* kezdetű bullával a pápa ezeket a területeket visszacsatolta az esztergomi főegyházmegehez. Ugyanez a bulla a munkácsi görög katolikus püspököt újra az esztergomi érsek joghatósága alá helyezte.³

A második világháború befejezése után újabb egyházkormányzati változások következtek be. Raffaele Forni, a prágai nunciatura ügyvivője, a Szentszék speciális felhatalmazásával élve, 1945. október 14-én, Prágában kelt dekrétumában megbízta Pavol Jantausch püspököt, a nagyszombati apostoli adminisztrátort a világháború előtt hozzá tartozott és Magyarországtól újra Csehszlovákiához került részek apostoli adminisztratúrával.⁴ Az újonnan kinevezett esztergomi érsek, Mindszenty József december 10-én kelt levelében XII. Piusz pápához fordult, kérve, hogy hatálytalanítsa a prágai nunciatura rendelkezését.⁵ Domenico Tardini helyettes államtitkár válaszában kijelentette, hogy az intézkedésre szükség volt, ugyanakkor leszögezte, hogy Jantausch püspöknek az adott területre szóló apostoli adminisztratori megbízása semmilyen módon nem változtatta meg az egyházmegyei határokat. A pápa pedig figyelemmel kíséri az ügyeket.⁶ A végleges területi rendezést a Szentszék valóban csak harminc évvel később, 1977-ben hajtotta végre.

Az esztergomi érsek primási méltósága a közép-korra nyúlik vissza, és egyszerre járt közjogi és egyház-

kormányzati kiváltságokkal. Először az utóbbiakat és azok változásait tekintjük át. Az esztergomi érsek primási méltósága és a hozzá kapcsolódó jogosítványok a 13–14. században alakultak ki. A primási jog alapján nemzeti zsinatokat hívhatott össze, azokon elnökölhetett, egyházi törvénykezési és kormányzati ügyekben az összes magyarországi püspöktől hozzá kerültek a fellebbezések, és közvetlenül is elintézhette az elé terjesztett egyházi ügyeket. Kanizsai János érsek 1394-től viselte a „primás és az Apostoli Szék követe” címet. A követi megbízatást (legatus) az érsek a pápától különleges ügyekben kapták. Az esztergomi érsek 1452-től pápai kiváltság alapján „legatus natus” volt, ami azzal járt, hogy primási székétől az ügyeket a nuncius megkerülésével küldhette Rómába, és valamennyi magyar egyházmegyét és kolostort (a pannonhalmi apátság kivételével) szabadon vizitálhatta.⁷ A primási jogok közül a 20. századra a következőknek volt jelentősége: a primás nemzeti zsinatot hívhat össze, és azon elnökölhet; elnököl a püspökkari konferencián; a primás képviseli a magyar katoli-

Serédi Jusztinián hercegprímás,
esztergomi érsek

kus egyházat a Szentszék és az állam felé; saját primási bírósága van, amely harmadfokú fellebbezési fórum. A Primási Főszentszék különbözik az esztergomi érsek bíróságától, és harmadfokú rendes bíróság. Másodfokon illetékes az esztergomi és egri érsek bíróságain első fokon lezárt perekben, harmadfokon illetékes ugyanezek a bíróságokon másodfokon eldöntött ügyekben. Illetékessége a Kalocsai Egyháztartományra és a pannonhalmi egyházmegyére nem terjedt ki, bár ez utóbbi a gyakorlatban harmadfokon elfogadta a primás joghatóságát. A nemzetközi hírű egyházjogász, Serédi Jusztinián (akit 1927-ben nevezett ki a pápa esztergomi érsekké) egyik római egyetemi előadásában kitért a magyar primás jogaira is. Az 1917. évi egyházi törvénykönyv⁸ 271. kánonja szerint a pátriárkai vagy a primási cím a tiszteletbeli előjogon és a rangelsőségen kívül nem jár sajátos joghatósággal, kivéve, ha a részleges jog egyesekről másként nem rendelkezik. Serédi Jusztinián ezt a kánont úgy értelmezte, hogy megengedő megjegyzése csak a magyar primásra vonatkozik, mert csak annak van valamilyen joghatósága.⁹

A területi és az ezzel együtt járó egyházkormányzati változások érintették a Primási Főszentszék joghatóságát is. 1938-ban a Szentszék intézkedése folytán a roznányi apostoli adminisztratúra bírósága első fokon az esztergomi érseki bíróság, másodfokon a Primási Főszentszék lett, a kassai apostoli adminisztratúráé pedig másodfokon az esztergomi érseki bíróság és harmadfokon a Primási Főszentszék.¹⁰ Arról a két apostoli adminisztratúráról volt szó, amelyek kormányzását 1937-től a Szentszék az esztergomi érsekre bízta.

A pozsonyi primási palota

A második bécsi döntés után a visszacsatolt területek püspökeit meghívták a magyar püspökkari értekezletre. Az 1940. október 16-iki ülésen megjelent Hossu Gyula (Hosszú Gyula, Iuliu Hossu) püspök három román szertartású, görög rítusú katolikus püspök nevében kifejtette, hogy egyházmegyéik a gyulafehérvári és fogarasi érsekség suffraganeusai, amely a Szentszéknek közvetlenül van alárendelve. Serédi hercegprímás erre reagálva kifejtette, hogy a primási joghatóság egész Magyarországra kiterjed, és nincs ellentétben a Szentszéknek való közvetlen alárendeltséggel, amely csupán a metropolita joghatósága alól vesz ki valamely egyházmegyét. A primás mint pápai legátus ott is gyakorolja primási joghatóságát, ahol nincs érseki joghatóság, hanem a Szentszéknek való közvetlen alárendeltség (pl. a pannonhalmi főapát és apostoli adminisztrátorok esetében). Tehát a primási joghatóság és a Szentszék joghatósága között nincs ellentét.¹¹ A kérdés az 1941. október 8-i püspöki konferencián újból előkerült, ahol a román szertartású püspökök hosszas vitát folytattak Serédivel. Hossu püspök szerint a román szertartású püspökök ugyanolyan szervezettel, ugyanolyan viszonyban kívánnak lenni a primással és a magyar egyházzal, mint 1918 előtt voltak. Serédi válaszában a Szentszéknek való közvetlen alárendeltség meglétét is kétségbe vonta, mivel szerinte az nem az érsekségek kiváltsága, hanem olyan püspökségeké, amelyek nincsenek metropolitai joghatóság alatt. A primási joghatóság pápai legátusi joghatóság, amelynek a joghatósági területen minden ordinárius alá van vetve. Alexandru Rusu püspök erre kijelentette, hogy a román szertartású, görög rítusú egyházmegyék kánonjogilag nem voltak a primási joghatóság alatt. Erre Serédi hosszas történeti érveléssel bement, hogy amikor 1853-ban a pápa a fogarasi érsekséget és az annak alárendelt lugosi és szamosújvári püspökségeket kivette az esztergomi érsek metropolitai joghatósága alól, nem rendelte azokat közvetlenül a Szentszék alá, és nem oldotta fel a primási joghatóság alól sem. Amikor 1851-ben az esztergomi érsek lemondott metropolitai jogairól, a primási joghatóságot fenntartotta, a pápa pedig ezt hallgatásával elismerte. Akkoriban a román szertartású püspökök elismerték a primási joghatóságot. Rusu püspök szerint a különállást az 1900. évi egyháztartományi zsinat mondta ki, amelynek határozatait a Szentszék jóváhagyta. Serédi erre azt válaszolta, hogy sok függ a felterjesztés módjától. Egyéb-

Az esztergomi primási palota

ként pedig az ilyen ügyek mindig külön pápai aktussal (pl. bulla) történő elintézését kívánnak.¹² Az 1917-es egyházi törvénykönyv szerkesztésében annak idején személyesen közreműködő Serédi Jusztinián hercegprímás álláspontja szerint tehát a primási joghatóság mindig Magyarország államterületére terjed ki, de ott minden ordináriusra vonatkozik, nincs alóla kivétel még a Szentszéknek közvetlenül alárendelt ordináriusok esetében sem.¹³

A hercegprímás közjogi szerepe

A magyar primás közjogi jogosítványai a középkorra nyúlnak vissza. Legősibb joga a magyar király megkoronázása és felesketése volt. Ő számított az ország első zászlósurának, a középkorban II. András szentföldi hadjárata és Luxemburgi Zsigmond hosszabb külföldi tartózkodása idején (1414–19) ténylegesen helyettesítette a királyt. A király fő- és titkos kancellárja volt, ezen tisztségénél fogva az ország rendes bíróinak egyike. Ezt a jogát a hét-személyes táblán személyesen gyakorolta, a királyi táblához pedig két ülnököt nevezett ki. A pénzverés főfelügyelői tisztségét is betöltötte. Ő volt a királyi kettős pecsét őre. Tagja volt a helytartótanácsnak. Részt vett az országgyűléseken. Az országgyűlés II. Lipót trónra lépésekor újból megerősítette a primás-érsek jogait és kiváltságait. 1270 óta Esztergom vármegye örökös főispánja volt. Mária Terézia óta a Szent István Rend főpapja. Kiváltságai közé tartozott, hogy nem kellett személyesen esküdni, hanem azt tisztje által is megtehetette. A 19. századig nemesei voltak. A német-római birodalmi hercegi címet 1714-től, III. Károly adományozása folytán viselték az esztergomi érsek. A püspöki székek betöltésekor a magyar udvari kancellária megkérdezte a primást is, kik a jelöltjei.¹⁴ A 20. századra ezeknek a kiváltságoknak csak egy része bírt jelentőséggel. Kevés volt törvénybe foglalva, legtöbbjük szokásjogként élt.

Amikor az első világháború után újból felállították az országgyűlés második kamaráját, a Felsőházat, annak méltósága alapján, tagja lett a hercegprímás is.¹⁵ A felsőházi törvény szerint ugyan a törvénykezdeményezés joga a Felsőházat is megillette,¹⁶ bár a törvény nem konkrétizálta, hogy ez a jog pontosan kiket illet meg (a felsőházi tagokat, a Felsőház bizottságait, magát a testületet stb.).

A Felsőház házszabályai szerint a felsőházi tagok tehettek önálló indítványt, amelybe a törvényjavaslatokat is bele lehet érteni.¹⁷ A Felsőházat az egykori Főrendiház mintájára hozták létre. A Főrendiházat is megillette a törvénykezdeményezés joga, de azzal egyetlen esetben sem élt. A Felsőházban egy ízben történt törvénykezdeményezés, amikor a felsőházi törvény módosításáról és kiegészítéséről szóló 1942:21. tc. törvényjavaslatát a miniszter először a Felsőházhoz terjesztette be.

Amikor a területi visszacsatolások miatt szükségessé vált újból törvényt alkotni a keresztény vallásfelekezetek eljáróinak felsőházi tagságáról, a hercegprímás tagsági jogát megerősítették.¹⁸ Serédi Jusztiniánt hercegprímási kinevezése után, 1928-ban a Felsőház közoktatásügyi, külügyi és pénzügyi bizottságainak tagjává választották – ezeket a bizottsági tagságait a következő törvényhozási ciklusokban is megtartotta. 1936-ban a földművelésügyi bizottság tagjának is megválasztották. 1943-ban a Felsőház elnöke azt kérte a hercegprímástól, hogy nyilatkozzon, mely bizottsági helyeiről tudna lemondani, mivel a Felsőház tagjainak száma annyira megemelkedett, hogy az új tagokat nehéz volt a bizottságokban elhelyezni. Serédi pénzügyi bizottsági tagságáról lemondott, de megtartotta tagságát a közoktatási, közjogi, földművelésügyi és külügyi bizottságokban, arra hivatkozva, hogy különleges helyzeténél fogva azokról nem mondhat le.¹⁹ A közoktatásügyi bizottság elnöki tisztét – a széküresedés időszakát leszámítva – mindig az esztergomi érsek töltötte be. Serédi Jusztinián (1927–1945 között esztergomi érsek) a Felsőház bizottsági munkájában aktívan részt vett, azonban a plenáris üléseken 16 év alatt mindössze tízszer szólalt fel, ebből is többször ünnepi alkalmakkor. A következő törvények vitájában mondott beszédet: öregségi és betegségi biztosításról szóló törvény, 1933-as költségvetési törvény, középiskolai törvény, a visszacsatolt felvidéki területekről szóló törvény, kishaszonbérletekről szóló törvény, második és harmadik zsidótörvény. Ennek valószínűleg az lehetett az oka, hogy a hercegprímás azzal is növelni akarta felszólalásainak jelentőségét, hogy csak kivételes esetekben fejtette ki álláspontját, amely nem személyes véleménye volt, hiszen a hercegprímás az egész magyar katolikus egyház nevében beszélt.

A katolikus egyházi vezetők megkülönböztetett közjogi helyzete a Felsőház ülésrendjében is kifejeződött. Ők az elnöki pulpitus jobb oldalán lévő rész első négy sorában ültek. A protestáns vezetők és a görögkeleti püspök a pulpitustól balra ültek, de nem az első sorban, mert abban a zászlósurak foglaltak helyet.²⁰ 1942. február 19-én, az országgyűlés kupolacsarnokában, Horthy István kormányzóhelyettes eskütételi ceremóniáján, amely a parlament két házának együttes ülésén történt, szintén kiemelt helyet kaptak a katolikus egyházi vezetők. Az eskütétel alatt a kormányzó az elnöki pulpitussal szemben felállított emelvényen foglalt helyet, előtte jobbról a hercegprímás és a főpapok, balról a miniszterelnök és a kormány tagjai helyezkedtek el.²¹ A kormányzóhelyettes halála után a gyászbeszédet a parlamentben Serédi Jusztinián tartotta.²²

Szokás volt, hogy amikor a választások után a kormányzó egybehívta az új országgyűlést, a miniszterelnök

felkérésére a hercegprímás ünnepélyes szentmisét celebrált a budavári Mátyás-templomban.²³ Amikor 1934 végétől Simontsits Elemér vezetésével mozgalom indult, hogy a kormánytól felsőházi reformot kényszerítsen ki és a törvényhozás két háza jogilag egyenrangúvá váljon, a mozgalomban részt vettek a Felsőház meghatározó személyiségei, így Serédi Jusztinián hercegprímás is.²⁴

Az 1937:19. törvénycikk 3. §-a felállította az Országgyűlés tanácsintézményét, amely a kormányzói tiszt megüresedése esetén, az új kormányzó eskütételéig gyakorolta – bizonyos megszorításokkal – az államfői jogkört. Tagjai voltak: a miniszterelnök, az országgyűlés két házának elnöke, a hercegprímás, a Kúria elnöke, a közigazgatási bíróság elnöke és a honvédség főparancsnoka. A hercegprímás közjogi szerepét emelte ki, hogy ebben az ideiglenes államfői testületben is helyet kapott. A törvénynek gyakorlati jelentősége 1944. október 15., Horthy Miklós kormányzó kikényszerített lemondása után lett. Az Országgyűlés két alkalommal ült össze, október 27-én és november 2-án. Az üléseken Serédi Jusztinián hercegprímás a törvényesség betartására figyelmeztetett, és rámutatott Szálasi Ferenc nyilas vezető hatalmának törvénytelen ségére.²⁵

A királykoronázás ősi jogának Horthy Miklós kormányzó utódlásának problémájával kapcsolatban lett jelentősége. Előtte csak formális szerepe volt pl. annak, hogy 1928-ban Bethlen István miniszterelnök „a régi szokásnak megfelelően” meghívta a hercegprímást az új koronaőr kormányzó általi ünnepélyes beiktatására.²⁶ Miután Horthy István kormányzóhelyettes repülőbalesetben elhunyt, bizonyos körök kiskorú fiának megkoronázását vetették fel. Serédi Jusztinián Kállay Miklós miniszterelnök előtt kijelentette, hogy abszurdumnak tekinti egy gyermek megkoronázását, és ő csak katolikus embert lenne hajlandó megkoronázni (a kis István református volt). Mivel a hercegprímás álláspontját sejteni lehetett, olyan hírek terjedtek el, hogy a koronázásra a pannonhalmi főapátot vagy a székesfehérvári püspököt fogják felkérni.²⁷ Végül ebből nem lett semmi, sőt a viták miatt a kormányzóhelyettesi posztot sem töltötték be újból.

Szokásjog volt, hogy a miniszterelnökök és a miniszterek a hercegprímást értesítették kinevezésükről, és bemutatkozó látogatást tettek nála.²⁸ A primásnak joga volt a kormány nélkül is érintkezni az államfővel, és ezt a jogot a Horthy-korszakban is igyekeztek fenntartani.²⁹ A kormányzó válságos helyzetekben kikérte a hercegprímás véleményét. Így történt ez többek között az 1932-es kormányválság idején. Serédi ekkor személyek és nevek említése nélkül fejtette ki azokat az elveket, amelyeket szerinte a kormány összeállításánál és a kormányzás módjánál és irányánál követni kellene.³⁰

Szokásjog volt, hogy az egyházat érintő törvényjavaslatokról előzetesen egyeztet a kormány a hercegprímással. Serédi 1931-ben, az Önkormányzati testületek háztartásának rendezéséről szóló, az egyházi adó kérdéséről szóló törvényjavaslat kapcsán egy miniszterközi megbeszélésen kérte a kormányt, hogy az egyházat és az egyházi kérdéseket érintő törvényjavaslatokat még a parlamenti bizottsági tárgyalások előtt közöljék az érdekelt egyházakkal,

hogyan azokhoz megfelelő időben hozzá tudjanak szólni. A megbeszélésen más felekezetek képviselői is részt vettek, valószínűleg ezért beszélt Serédi általánosságban, és nem a primást megillető jogról.³¹ 1938 végén több olyan törvényjavaslat készült el (második zsidótörvény, kishaszonbérletekről szóló törvény, honvédelmi törvény javaslata), amely a hercegprimás szerint „súlyos katolikus szempontokat” is érintett, ezért 1939. január 13-ára rendkívüli püspökkari értekezletet hívott egybe. Ez volt az egyetlen rendkívüli ülés a korszakban. Ezen Serédi Jusztinián elmondta, hogy minden miniszterelnök előtt kifejtette kérelmét, hogy a készülő törvényjavaslatokat idejében közöljék vele, hogy észrevételeit megtehesse, és ha szükségesnek látja, a javaslatokat a püspöki kar tagjaival is megtárgyalhassa. A legutóbbi fontos törvényjavaslatokról kapott ugyan némi előzetes tájékoztatást – mondta Serédi –, de a kormánnyal való eredményes tárgyalásokat megnehezíti, hogy a kormánytagok még a parlamenti bizottsági és plenáris üléseken való tárgyalás előtt a javaslatok részleteit elmondják a sajtónak, vagy pártüléseken ismertetik. Így az érdemi módosítások elé, a presztízstre hivatkozva, később akadályokat gördíthetnek.³² A hercegprimás arra utalt, hogy ha már a sajtónak kiszivárogtatták egy törvényjavaslat részleteit, a kormány arra hivatkozva utasíthatja el a kért módosításokat, hogy a változtatással tekintélyen esne csorba. Egy év múlva egyszerűen figyelmen kívül hagyta a kormány a szokásjogot, mert érdekei úgy kívánták.

1940-ben, a második bécsi döntés után törvényjavaslat készült a keresztény vallásfelekezetek egyháznagyjainak és képviselőinek felsőházi tagságáról, módosítandó a korábbi szabályozást, tekintettel az ország területének változásaira. A törvényjavaslatot nem közölték bizalmasan Serédivel, azt csak 1-2 nappal a felsőházi tárgyalás előtt kapta kézhez. Ezt sérelmezte a kormánynál: „A m[agyar] kir[ályi] kormány és az ország primása közötti régi megállapodás, hogy a kormány az egyházat érintő törvényjavaslat-tervezeteket még azok parlamenti bizottsági tárgyalása előtt bizalmasan közli a primással abból a célból, hogy esetleges észrevételeit és módosító javaslatait még akkor a kormány tudomására hozhassa, mikor a törvényjavaslatnak még nincs publicitása, úgyhogy az esetleges módosítás elfogadása még senkire nézve nem lehet kényelmetlen; viszont a primás nem kénytelen esetleg nyilvánosan is a felsőház bizottsága vagy plénuma előtt szembe helyezkedni a törvényjavaslattal, ami sem őreá, sem a kormányra nézve nem kellemes.” A bizalmas közlés tehát nem történt meg, de Teleki Pál miniszterelnök iránti „különös tiszteletből” Serédi nem ment el a törvényjavaslat tárgyalására, hogy ne kelljen nyilvánosan szembehelyezkednie a javaslattal és Telekivel. Mindezt azonban kötelességének érezte a miniszterelnök tudomására hozni.³³ A kormány és a hercegprimás között a máramarosi görög katolikus püspökség ügyében volt nézeteltérés. A román uralom idején felállított püspökséget Budapest nem ismerte el, így a püspöknek, Alexandru Rusunak sem akartak felsőházi tagságot biztosítani. Teleki válaszlevelében le is írta, miért sértette meg a kormány a szokásjogot a hercegprimást illetően: „Érzem, hogy hiba történt abban,

hogyan Eminenciádat nem vontuk be az előzetes tárgyalásba a kultuszminiszter úrral. Ennek két okát tudom adni: az egyik a sietség, amely a visszacsatolási aktusra vonatkozóan fennállott. A másik ok pedig az volt, hogy voltak az elhatározásnak részei, amelyek egyházi szempontból kifogás alá eshetnek, nevezetesen az, hogy a Nagybányán székelő máramarosi görög katolikus püspököt nem foglaltuk be a törvényjavaslatba. Ezt azonban politikai okból tettük, mert ez a püspökség nem létezett magyar időben, és így nem akartuk (...) törvényben regisztrálni. Valahogy – lehet, hogy hibásan – de az az érzésünk volt, hogy jobb, ha erről Eminenciád előre nem tud, mert különben kénytelen lett volna e tekintetben fellépni. (...) Magam is érzem, hogy itt hiba történt, hogy Eminenciádat nem informáltuk. (...) Őszintén sajnálom, hogy az előkészítésben tényleg hiba történt részben részemről is, és köszönöm Eminenciádnak, hogy eljárásában megértő volt s megértette a mi nehézségeinket is.”³⁴ Ez volt az első eset, hogy nem egyeztettek a hercegprimással, addig egyetlen kormány sem merte ezt megtenni. Egy év múlva, az ún. harmadik zsidótörvény tárgyalásakor Serédi már nem volt tekintettel a kormányra – amelynek élén ekkor már nem Teleki, hanem Bárdossy László állt – és a Felsőház plenáris ülésén tette szóvá a sérelmet: „hogyan sem római katolikus híveim, sem mások, sem a történelem engem kötelességmulasztással ne vádolhassanak, elsősorban is minden ellenkező híreszteléssel szemben itt a nyilvánosság előtt megállapítom, hogy ez a súlyos törvényjavaslat (...) úgy készült, hogy megalkotásába az indoklás szerint orvosszakértők ugyan bevonattak, de nem vonattak be egyházbiztosok (...) sőt maga az ország primása, aki pedig minálunk az egész magyar katolicizmust törvényszerűen képviseli, szintén nem nyert módot arra, hogy idevonatkozó észrevételeit és módosító javaslatait idejekorán megtehesse. Pedig én az ország primásának arról a jogos igényéről, hogy a római katolikus Egyházat bármilyen módon érintő törvényjavaslatokhoz idejekorán hozzászólhasson, nem mondok le soha. Mivel tehát bizalmasan nem szólhattam hozzá a törvényjavaslathoz, azért most nyilvánosan kell elmondanom azt, amit különben az illetékes tényezőknek bizalmasan mondtam volna meg. Szavaimat ne úgy méltóztassanak magyarázni, mintha én a nyilvánosság előtt nem merném az igazságot megmondani (...), hanem úgy méltóztassanak érteni, hogy meggyőződésem szerint a bizalmas megbeszélés mind a két oldalról kevesebb kellemetlenséggel járt volna, és mégis jobban előmozdította volna a kérdés helyes megoldását” – kezdte beszédét Serédi, mielőtt rátért volna érdemi észrevételeire a törvényjavaslattal kapcsolatban.³⁵ A hercegprimás egyház és állam különleges viszonyára tekintettel akart bizalmas módon tárgyalni, azonban ez a viszony lassan átalakulóban volt, ahogy a magyar politika iránya egyre jobban eltért a keresztény értékektől. Ugyanakkor Serédi Jusztinián hercegprimás személyiségéhez is a bizalmas tárgyalások, és nem a nyilvánosság előtti konfrontáció állt közelebb.

1942-ben, Horthy utódlásával kapcsolatban újra bebizonyosodott, hogy a kormány, ha nem látja érdekében állónak, kikerüli a hercegprimást bizonyos törvények előkészítésekor. Miután Horthy István kormányzóhelyettes

meghalt, 1942 őszén a kormány törvényjavaslatot készített emlékének megörökítéséről. A javaslat egyértelmű utalásokat tartalmazott a Horthy-dinasztiára és a kormányzó-helyettes kiskorú fiának politikai szerepére vonatkozóan. Kállay Miklós miniszterelnök előzetesen nem kérte ki Serédi véleményét, mert ismerte elutasító álláspontját a kisfiú királlyá koronázásával kapcsolatban. A hercegprímás azonban más úton szerzett értesüléseket, és azután október 6-án kihallgatást kért a kormányzótól, akinek szóvá tette, hogy a miniszterelnök már a sajtónak is beszélt a készülő törvényjavaslatról, de arról őt, az ország primását, első közjogi méltóságát és az alkotmány egyik őrét nem tájékoztatta. Ekkor is elmondta, hogy még akkor szereti megtenni módosító észrevételeit egy javaslatához, amikor arról még nem tud a nyilvánosság, de ha erre nincs mód, vagy nem veszik figyelembe észrevételeit, nyilvánosan is szembeszáll a javaslatral, amit többször kénytelen volt már megtenni, és az nem használt a kormánynak.³⁶ Az év őszén még egy eset kapcsán előtérbe került a hercegprímás jogának megsértése. A kultuszminisztérium 1942. május 1-jén rendeletet adott ki, amely érintette az iskolai vallásos egyesületeket, eltiltva azok vezetésétől a tanítói, lelkesítő és hitoktatói oklevéllel nem rendelkező személyeket. Czapik Gyula veszprémi püspök az őszi püspökkari konferencián felhozta a kérdést, rámutatva, hogy amikor a tanítók a levanteegyesületekkel, a KALOT vezetésével és más teendővel vannak elfoglalva, a vallásos egyesületek vezetésében szükség van segéd-erőkre. Ráadásul a foglalkozások megtartásához az előírt képesítésre nincs szükség. A püspök megemlítette: az is sérelmes, hogy a kultuszminisztérium a rendelet kibocsátása előtt nem kérte ki a hercegprímás véleményét.³⁷ A kormány tehát csak akkor kérdezte meg a készülő törvényekről vagy rendeletekről Serédi Jusztiniánt, ha érdekében állt. Amennyiben viszont sejtette, hogy a hercegprímás a javaslatok ellen foglalna állást, egyszerűen kikerülték őt.

Szokásjog volt az is, hogy a püspöki székek betöltése előtt a jelöltekről mind a nuncius, mind pedig a kormány egyeztetett a hercegprímással. Ezt a jogot védelmezte és kísérelte meg írásba is foglalni Csernoch János (hercegprímás 1912–1927 között), amikor 1927-ben a magyar kormány és a Szentszék megállapodott a püspöki székek betöltésének módjával kapcsolatban. A két világháború között Magyarország államformája királyság volt, azonban a trón nem volt betöltve. Emiatt problémaként merült fel a magyar király főkegyúri jogának gyakorlása, ugyanis eltérő álláspontok álltak szemben egymással főként a legfontosabb főkegyúri joggal, a püspökök kinevezésével kapcsolatban. A magyar kormánynak ez utóbbiba való beleszólásával kapcsolatban Klebelsberg Kunó kultuszminiszter és Pietro Gasparri bíboros államtitkár 1927. március 24-i megbeszélésük alkalmával állapodott meg. Gasparri a szentszéki magyar követhoz intézett május 10-i jegyzékében pontokba foglalva rögzítette ezt a megállapodást, amelyet ő egyszerű megegyezésnek (intesa semplice) nevezett. Mielőtt a kormány válaszolt volna a bíboros államtitkár jegyzékére, kikérte Csernoch János hercegprímás véleményét. Ő többek között a primási jog érdekében is kiegészítést javasolt. Kifejtette, hogy a király mindig kikérte a püspökjelöltekről a primás véleményét. Mivel a

Szentszék nem nyújtott garanciát arra, hogy a primást is meghallgatja, Csernoch azt javasolta, hogy a kormány jelentse ki az egyezményben, hogy saját jelöltjeit a magyar hercegprímással történt egyeztetés után közli bizalmasan a Szentszék követével. A külügyminiszter válaszjegyzékébe azonban ezt nem vették bele. De ha belevették volna, akkor sem lett volna jelentősége, mivel Gasparri bíboros válaszában kijelentette, hogy az ő május 10-i jegyzékének szövegén már nem lehet változtatni. Hangsúlyozta, hogy a megállapodást nem tekinti egyezménynek, hanem csak egyszerű megegyezésnek (intesa semplice). Tehát nem született kétoldalú egyezmény, csak a Szentszék engedményeit közlő jegyzék, amit a magyar kormány köszönettel tudomásul vett. Még abban az évben két püspöki szék, a székesfehérvári és az esztergomi betöltése is aktuálisá vált Prohászka Ottokár és Csernoch János halála miatt. Mindkét esetben a Szentszék keresztülvitte akarátát, és a magyar kormány jelöltjeivel szemben a pápa a saját jelöltjeit nevezte ki.³⁸

A püspökök kinevezése mellett már 1929-ben felmerült a tanítórendek felsőházi tagságot élvező, tehát közjogi szerepet játszó főnökeinek, a csornai prépostnak, a zirci apátnak és a piarista tartományfőnöknek a kinevezésével kapcsolatban a kormány politikai vétőjogának kérdése. Konkrétan a csornai prépost megválasztása vetette fel a kérdést 1929-ben, majd utódjának megválasztása 1935-ben. Ez utóbbi alkalommal annyit sikerült elérnie a magyar kormánynak, hogy a Szentszék ígéretet tett, miszerint a kinevezés közzététele előtt értesíteni fogja a magyar kormányt, anélkül azonban, hogy az kifogást emelhetne a jelölt személyével szemben. Valószínűleg ekkor, a helyzet összefoglalásaként született a Külügyminisztériumban az az irat, amely áttekintette a magyar kormány előzetes megkérdezésének gyakorlatát az érsekek, megyés püspökök, egyházi javadalmak és szerzetesrendi főnökök kinevezésével kapcsolatban. A dokumentumban szó esik egy, a magyar katolikus püspöki kar és a kultuszminisztérium közötti, belső, a Szentszék által nem is ismert megállapodásról, amely szerint az érsekek, mielőtt jelöltjeiket felterjesztik a Szentszékhez, megkérdezik a vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy a jelölt ellen nincs-e politikai kifogás.³⁹

A szokásjog, hogy a hercegprímást megkérdezik a püspöki székek betöltése előtt, nem jelentette azt, hogy véleményét figyelembe is veszik. A kormány, a nuncius és a hercegprímás jelöltjei nem feltétlenül voltak ugyanazok. Például 1933-ban a kormány nem Serédi Jusztinián jelöltjeit nevezte meg a megüresedett győri püspöki székre. A Szentszék azonban – a hercegprímás kérésére – Breyer István esztergomi segédpüspököt ajánlotta, akinek személyét a kormány sem kifogásolhatta, hiszen 1928-ig a kultuszminisztérium I. ügyosztályának főnöke volt. Ebben az esetben Serédi akarata érvényesült, és világossá vált a kormány számára, hogy a hercegprímás ellenében nem tud püspököt kineveztetni. 1939-ben a kormány a hercegprímással való megállapodás után terjesztette elő jelöltjeit a veszprémi, a győri, a rozsnói és a kassai megyés püspöki székre, s a Szentszék mind a négy esetben az első helyen jelöltekot nevezte ki. Amikor 1942-ben megüresedett a váci püspöki szék, Horthy Miklós kormányzó megkérte

Serédit, hogy közvetítse a pápához személyes kívánságát, Luttor Ferenc kinevezése iránti kérelmét. Serédi ezt meg is tette Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz írt levelében, de a Szentszék nem tett eleget a kérésnek. Angelo Rotta nuncius első helyen Petro (Pétery) József egri prépost-kanonokot, második helyen Géfin Gyula szombat-

helyi szemináriumi rektort, harmadik helyen Ibrányi Ferencet, a Pázmány Péter Tudományegyetem erkölcs-tanárát nevezte meg jelöltjeként a váci püspöki székre. Serédi az első két személyt kevésbé ismerte, ezért tájékozódott felőlük, és a kormánnyal is egyeztetett. Mindhárom jelöltet alkalmasnak találta, de mégis Ibrányit emelte ki, akit a kormány is szívesen látott volna Vácon. A Szentszék a nuncius véleményét vette figyelembe, és Pétery Józsefet nevezte ki. Ugyancsak 1942-ben a kalocsai érseki szék is megüresedett. A hercegprímás és a kultuszminiszter jelöltlistája nem mindenben egyezett, de első helyen mindketten Glattfelder Gyulát jelölték, akit a Szentszék ki is nevezett. Hónapokon át húzódott három, 1943-ban megürült püspöki szék, a csanádi, a veszprémi és a szombat-

Csernoch János hercegprímás, esztergomi érsek
(Hatvany Ferenc festménye)

helyi betöltése. Végül Rotta nuncius információt kért a hercegprímástól Mihalovics Zsigmond és Mindszenty József személyére vonatkozóan. Serédi egyikőjüket sem javasolta püspöknek. A Szentszék azonban 1944-ben mégis Mindszentyt nevezte ki Veszprémbe. Ez volt az első és egyetlen eset, amikor a Szentszék a hercegprímás ellenvéleményét figyelmen kívül hagyta.⁴⁰

A „magyar katolikus vallás- és tanulmányi alapokra felügyelő és azok kezelését ellenőrző ideiglenes bizottság” 1880-ban királyi leirattal jóváhagyott ügyrendje szerint a bizottság társelnöke a mindenkori hercegprímás volt. Miután 1923-ban Forster Gyula lemondott társelnöki posztjáról, az elnöki teendőket Csernoch János hercegprímás látta el. A kultuszminiszter 1928 januárjában felkérte az új hercegprímást, Serédi Jusztiniánt, hogy egyedül lassa el az elnöki teendőket, ameddig a világi elnöki posztot betöltik. A püspöki kar, amelynek Serédi beszámolt az ügyről, nem tartotta indokoltnak és időszerűnek, hogy a világi elnök kinevezését előhosszák.⁴¹ Az egész korszakban a hercegprímás egyedül látta el az elnöki feladatokat. Ennek az volt a jelentősége, hogy az alapok állami kezelésben voltak, de jövedelmeikből katolikus egyházi célokat támogattak. A bizottság 1928. május 23-i ülésén azt a határozatot hozta, hogy amíg a főkegyúri jog gyakorlása szünetel, a főkegyúr helyett a püspöki karnak tesz jelentést minden évben a működéséről, hogy az egyház-jog álláspontját az átmeneti időszakban is megközelítse.⁴² Ugyanabban az évben vita bontakozott ki a magyar katolikus alapok kezelésével kapcsolatban. A kezelést a kultuszminisztérium végezte a magyar király mint főkegyúr meg-

bízásából, akinek felelősséggel tartozott. Mivel a trón nem volt betöltve, a főkegyúri jog gyakorlása szünetelt, és a hercegprímás szerint a kultuszminiszter de facto senkinek sem tartozott felelősséggel. (Hozzátehetjük, hogy mint a kormány tagja, a parlamentnek felelősséggel tartozott egész tevékenységéért.) Serédi álláspontja szerint a kul-

tuszminiszter de jure annak tartozott felelősséggel, akire a főkegyúri jog visszaszállt, azaz a Szentszéknek, illetve a Szentszék megbízásából a püspöki karnak. A Felsőház egyes tagjainak az volt a javaslata, hogy küldjenek ki a hercegprímás elnöklele alatt egy bizottságot, amely törvényjavaslatot dolgozna ki az ellenőrzés ügyében. Serédi azonban a miniszterelnökhöz és a kultuszminiszterhez írt levelében azt írta, hogy a parlamentet nem tartja illetékesnek arra, hogy a katolikus alapok kezeléséről vagy ellenőrzéséről tárgyaljon és döntsön. Megismételte azt az álláspontját, hogy a főkegyúri jog gyakorlásának szünetelése idején a kultuszminiszter annak tartozik felelősséggel, akire a főkegyúri jog ideiglenesen visszaszállt, azaz a magyar katolikus püspöki karnak vagy az általa megbízott ellenőr-

ző szervnek. Serédi a Szentszékkel is kapcsolatba lépett, ahonnan az a válasz érkezett, hogy a Szentszék a püspöki kart bízta meg a magyar katolikus alapok kezelésével. Ezzel a kérdés egyházzogilag rendeződött, azonban a magyar közjog szempontjából nem.⁴³

A hercegprímás kiemelt szerepe a protokollban is megmutatkozott. Az ünnepeken a rangsornak megfelelően elől ült. Amikor 1938-ban a Máltai Lovagrend nagymestere Magyarországra érkezett, a külügyminiszter reggelit adott a tiszteletére. Az ültetési renddel azonban nehézségek támadtak. A római protokoll szerint Serédié lett volna az elsőség, de a kormányzói szertartási irodából kiadott rangsor szerint József királyi herceg előrébb ült volna. A külügyminiszter kabinetfőnöke megkérte a főherceget, hogy engedje át helyét, mint az 1938-as budapesti eucharisztikus kongresszuson történt, de ő kijelentette, hogy az kivételes alkalom volt, és nem hajlandó helyét átadni. A probléma abból adódott, hogy József királyi herceget, aki a Máltai Lovagok Magyarországi Szövetségének elnöke volt, mindenképpen meg kellett hívni, a hercegprímás megjelenésére pedig a külügyminiszter helyezett nagy hangsúlyt. Serédi válaszában megírta, hogy egyéb elfoglaltságai miatt nem tud elmenni, azonban a Várban adott kerti teán részt vett. Így megoldotta a problémát, ugyanakkor elkerülte annak látszatát, hogy meghátrált volna a kérdésben, és lemondott volna a bíborosi méltóságot viselő magyar hercegprímás kiváltságáról. A rangsor kérdésében azt írta, hogy könnyebb lenne a helyzet, ha csak az ő személyéről lenne szó. „Azonban itt egyfelől a szent kollégium tagjainak [azaz a bíborosoknak – Cs. B.] nemzetközileg elismert, másfelől az

ország primásának alkotmányunkban gyökerező kiváltságáról van szó, amelyről a szent kollégium, illetőleg utódaim kárára lemondanom nem szabad (Codex, can. 72, § 2, 3). Ezért olyan gyűlésre, stb. nem mehetek, ahol más ül az én helyemre, mert én akkor kénytelen volnék más helyére ülni. Ezt pedig érthető okokból nem tehetem” – írta Serédi,⁴⁴ arra utalva, hogy más magas méltóság helyét kellene elfoglalnia (miniszterelnök, kormányzó). 1939 őszén új állami protokollrangsorot készítettek. A szigorúan bizalmas anyagot a hercegprimás protokollfőnökének, Esty Miklósnak sikerült megszereznie. Szerinte az több szempontból is hátrányos volt az egyháziakra nézve. Kifogásolta azt is, hogy a katolikus főpapok rangját a protestáns püspökök rangjára kívánja „leszorítani”, mert csak egyfajta „püspököt” nevezett meg a rangsor.⁴⁵

Az esztergomi érsek, méltóságánál fogva, Esztergom vármegye örökös főispánja volt. Ez a jog a 20. században is tovább élt. Komárom-Esztergom Vármegye Törvényhatósági Népművelési Bizottsága 1928. május 5-i közgyűlésén Serédit díszelnökévé választotta.⁴⁶

Érdekes adalék a témához, hogy 1945 januárjában a nyilas kormány Apor Vilmos győri püspöknek Mindszenty József veszprémi püspök szabadon bocsátása érdekében tett lépését – közbenjárását az akkor éppen a Győr-

höz közeli Héderváron tartózkodó Edmund Veesenmayer német követnél – úgy értelmezte, hogy Apor a hercegprimás jogköreit gyakorló egyházi vezetőként lépett fel. Szálasi megbízásából Rajniss Ferenc fel is kereste Győrben a püspököt, hogy megkérdezze, valóban átvette-e Serédi Jusztinián jogköreit. A győri püspök nemleges választ adott, és Mindszenty érdekében tett lépését azzal magyarázta, hogy a katonai események miatt sem Rotta nuncius, sem Serédi hercegprimás nem tudott személyesen beszélni Veesenmayerrel, ezért tette meg ezt ő mint rangidős dunántúli püspök.⁴⁷

Mindezek a példák szemléltetik, hogy a hercegprimás közjogi jogosítványai a Horthy-korszakban tovább éltek, de a korszak nagyobb részében a méltóságot viselő Serédi Jusztinián hercegprimásnak többször is küzdenie kellett azért, hogy a szokásjogot betartsák. Egy más szemléletű hercegprimás valószínűleg más módon járt volna el. Serédi közjogi méltóságából eredő vezető szerepet nem kívánt magának, bár neve 1944-ben ideiglenes államfőként számításba jött.⁴⁸ Utódja, Mindszenty József azonban a kommunista diktatúra idején hangoztatta különleges jogait. Ez is azt mutatja, hogy a személyiségek különbözőségének mekkora szerepe volt a jogok és kiváltságok értelmezésében és érvényesítésében.⁴⁹

CsIKY, BALÁZS

Die Rechtstellung des Amtes des ungarischen Fürstprimas in der Zwischenkriegszeit (Zusammenfassung)

Der Aufsatz thematisiert die Grundelemente und wesentliche Änderungen der Jurisdiktion des Erzbischofs und Fürstprimas, als Metropolit und Primas sowie als Oberhaupt der ungarischen katholischen Kirche. Erwähnt werden die Vorrechte des Fürstprimas im Kirchenrecht und im öffentlichen Recht, die Wandlungen der örtlichen Zuständigkeit, die öffentlich-rechtliche Rolle des Primas

(Krönung, Oberpatronatsrecht, Begutachtung der Gesetzsvorschläge etc.), und die Diskussionen diesbezüglich während der so genannten Horthy-Regime. Die öffentlich-rechtlichen Befugnisse des Fürstprimas lebten weiter, Jusztinián Serédi, der im überwiegenden Teil dieser Zeit das Amt trug, musste aber des Öfteren für die Einhaltung des Gewohnheitsrechts kämpfen.

Jegyzetek

¹ Megjelent a Szentszék hivatalos közlönyében: *Acta Apostolicae Sedis* (Vol. 29, 1937, 366–369. p.)

² *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*. 1–2. köt. Összeáll., bev.: Beke Margit (München–Budapest, Aurora, 1992, 2. köt., 146. p.; a továbbiakban: Püspökkari jegyzőkönyvek)

³ Püspökkari jegyzőkönyvek, 2. köt., 217. p. Az 1939-es bulla a Szentszék hivatalos közlönyében nem jelent meg. Ennek hátterét és okait a későbbi kutatásoknak kell majd megvilágítaniuk.

⁴ Megjelent: *Ordinariatus Tyrnaviensis Litterae Circulares*, 1945. Nr. 9.

⁵ Primási Levéltár, Esztergom (EPL) 4040/1945. (1491/1946. alapszám) Mindszenty József hercegprimás levele XII. Piusz pápához, Esztergom, 1945. december 10.

⁶ EPL 1491/1946. Domenico Tardini levele Mindszenty Józsefnek. Vatikán, 1946. január 27.

⁷ Csizmadia Andor: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966, 313. p.); Gergely Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945* (Budapest, Pannonica Kiadó, 1999, 33–34. p.).

⁸ *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus (Acta Apostolicae Sedis. Vol. 9, Pars II, 1917).*

⁹ Erdő Péter: *Egyházjog* (Budapest, Szent István Társulat, é. n., 262–263., 561–562. p.); Erdő Péter: *Szerédi egyházjogi szemlélete*. In: *Ministerio*. Nemzetközi történész konferencia előadásai 1995. május 24–26. Szerk.: Bárdos István, Beke Margit (Esztergom, 1998, 55–56. p.).

¹⁰ Püspökkari jegyzőkönyv, 2. köt. 177–178. p.

¹¹ Püspökkari jegyzőkönyv, 2. köt. 247. p.

¹² Püspökkari jegyzőkönyv, 2. köt., 293–294. p. A román püspökök a konferencia jegyzőkönyvéhez fűzött „kiegészítő hozzászólásukban” hosszasan fejtegették álláspontjukat. Közli Gergely Jenő: *Az észak-erdélyi görög katolikus román egyházmegyék jogállása és sérelmeik 1940–1944* (Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 5. évf., 1993. 3–4. sz., 83–94. p.).

¹³ Serédi Jusztinián életének rövid, egyházjogi tevékenységére fókuszáló összefoglalása: Erdő Péter: *Szerédi Jusztinián*. In: *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szerk.: Beke Margit (Budapest, Szent István Társulat, 2003, 389–395. p.).

- ¹⁴ Gergely, 1999: i. m., 33–34. p.; Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Szerk.: Mezey Barna (Budapest, Osiris, 2000, 70., 79., 83., 109., 167., 248–249., 270–271. p.); Cszimadia, 1966: i. m., 391. p.; 1439:10. tc., 1557:15. tc., 1563: 72. tc., 1715:111. tc., 1741:10. tc., 1790/91:24. tc.
- ¹⁵ 1926: XXII. tc. 4. § B) 1.; Serédi felsőházi tagságát az 1928. febr. 18-iki ülésen igazolták (EPL, Cat. C, 4047/1929.).
- ¹⁶ 1926:22. tc. 30.§
- ¹⁷ *A Felsőház házszabályai* (Budapest, 1936, 49–50. p. 84–85. §§)
- ¹⁸ 1940:27. tc. 1. § 1.
- ¹⁹ EPL Cat. C, 4449/1928., 315/1933., 1454/1935., 1091/1936; 1629/1943.
- ²⁰ Püski Levente: *A magyar felsőház története 1927–1945* (Budapest, Napvilág Kiadó, 2000, 176–178. p.)
- ²¹ Olasz Lajos: *A kormányzóhelyettesi intézmény története (1941–1944)* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 2007, 196. p.)
- ²² Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának naplója, 3. kötet (Budapest, 1943, 172. p.)
- ²³ EPL Cat. C, 1964/1931.; Cat. D/c, 1183/1935.
- ²⁴ Püski, 2000: i. m., 77. p.
- ²⁵ *Szerédi Jusztinián hercegprímás feljegyzései 1941–1944*. Sajtó alá rend., előszó, bev., jegyz.: Orbán Sándor, Vida István (Budapest, Zrínyi Kiadó, 1990, 121–127., 172–175. p.); Gergely, 1999: i. m., 119. p.; László T. László: *Egyház és állam Magyarországon 1919–1945*. Ford. Molnár Piroska és a szerző (Budapest, Szent István Társulat, 2005, 320–322. p.)
- ²⁶ EPL Cat. D/c, 91/1929.
- ²⁷ Serédi, 1990: i. m., 78–79. p.
- ²⁸ Pl. EPL Cat. D/c, 1165/1938. Darányi Kálmán levele Serédi Jusztiniánnak, Budapest, 1938. március 11.; 2233/1938. Imrédy Béla levele Serédi Jusztiniánnak, Budapest, 1938. május 14.; 2234/1938. Darányi Kálmán levele Serédi Jusztiniánnak, Budapest, 1938. május 14.; 2269/1938. Keresztes-Fischer Ferenc levele Serédi Jusztiniánnak, Budapest, 1938. május 17.; 4101/1938. Imrédy Béla levele Serédi Jusztiniánnak, Budapest, 1938. szeptember 22.; 1439/1939. Teleki Pál levele Serédi Jusztiniánnak, Budapest, 1939. február 17.; Püspökkari jegyzőkönyv, 1. köt., 441–442. p.
- ²⁹ Esty Miklós irathagyatéka, a Szent István Társulat őrizetében, napló-jegyzetek, 1943. március 7.
- ³⁰ Püspökkari jegyzőkönyv, 1. köt., 441. p.

- ³¹ Püspökkari jegyzőkönyv, 1. köt., 375–376. p.
- ³² Püspökkari jegyzőkönyv, 2. köt., 198–199. p.
- ³³ EPL Cat. D/c, 7839/1940. Serédi Jusztinián levele Teleki Pálnak, Esztergom, 1940. október 9.
- ³⁴ EPL Cat. D/c, 7839/1940. Teleki Pál levele Serédi Jusztiniánnak, Budapest, 1940. október 22. Tehát a miniszterelnök csak két hét múlva válaszolt a hercegprímásnak!
- ³⁵ Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Felsőház. Napló. 2. köt. (Budapest, 1939, 282. p.)
- ³⁶ Serédi, 1990: i. m., 85–89. p.
- ³⁷ Püspökkari jegyzőkönyv, 2. köt., 356. p.
- ³⁸ Salacz Gábor: *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon* (Budapest, Argumentum, 2002, 111–115., 186–192. p.); Csiky Balázs: *Szerédi Jusztinián esztergomi érseki kinevezése* (Kút, 9. évf., 2010. 2. sz., 32–49. p.)
- ³⁹ Gergely, 1999: i. m., 72–74. p.
- ⁴⁰ Salacz, 2002: i. m., 162., 165–166., 169–170., 176., 182–185. p.
- ⁴¹ EPL Cat. 32. 246/1928.; Püspökkari jegyzőkönyv, 1. köt., 216. p.
- ⁴² Püspökkari jegyzőkönyv, 1. köt., 344. p.
- ⁴³ Püspökkari jegyzőkönyv, 1. köt., 248–249. p.
- ⁴⁴ EPL Cat. C, 5860/1938. Csáky István bizalmas levele Serédi Jusztiniánnak, Budapest, 1938. június 4., Serédi Jusztinián levele Csáky Istvánnak, Esztergom, 1938. június 7.
- ⁴⁵ Esty Miklós irathagyatéka, Esty Miklós levele Serédi Jusztiniánnak, Budapest, 1940. január 15. A kormányzóhelyettes rangsorbeli helyével kapcsolatos problémákról lásd: Esty Miklós naplójegyzetei, 1942. március 7.
- ⁴⁶ EPL Cat. C, 1723/1928.
- ⁴⁷ Soós Viktor Attila: *Apor Vilmos és Mindszenty József kapcsolata*. In: *In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből*. Szerk.: Nemes Gábor, Vajk Ádám (Győr, 2011, 383. p.). Angelo Rotta Budapesten, Serédi Jusztinián pedig Esztergomban tartózkodott, ahol akkoriban harcok folytak.
- ⁴⁸ Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945* (Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1988, 380., 427. p.)
- ⁴⁹ Mindszenty József felfogásáról a hercegprímás közjogi szerepét illetően lásd: Somorjai Ádám: *Mindszenty József és a Magyarország hercegprímása cím*. In: Uő.: *Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása 1971–1975*. Tanulmányok és szövegközlések (kézirat gyanánt. Róma, 2007, 53–71. p.)

„**M**i felvettünk hat olyan képviselőt is, aki nem szerepel a régi főrendek sorában, a hazai két premontrei rend főnökét, a zirci apátot, a kegyes tanítórend főnökét és a székesfőkáptalanok nagyprepostjait. Ezek mind nem szerepeltek a régi főrendiházban.”¹ Bethlen István a nemzetgyűlés 1926. november 9-iki, 596. ülésén így zárta le összegzésképpen az országgyűlés felsőházáról szóló törvényjavaslat² 4. § (B) 1. bekezdéséről folyó vitát. A bekiabálók elnémitására, a még többet akarók meggyőzésére szánt miniszterelnöki érvelésbe azonban apró hiba csúszott.³ De magyarázatra sem a felsőház hivatalos (1927. január 28-iki), sem másnap, kupolacsarnoki ünnepélyes megnyitóján⁴ nem adódott lehetőség. Hiába a kijelölt üléstermi helyre felrakott névtábla, a felsőházi patkó szélső jobb oldalának 12. széke⁵ 11 évig gazdátlan maradt.

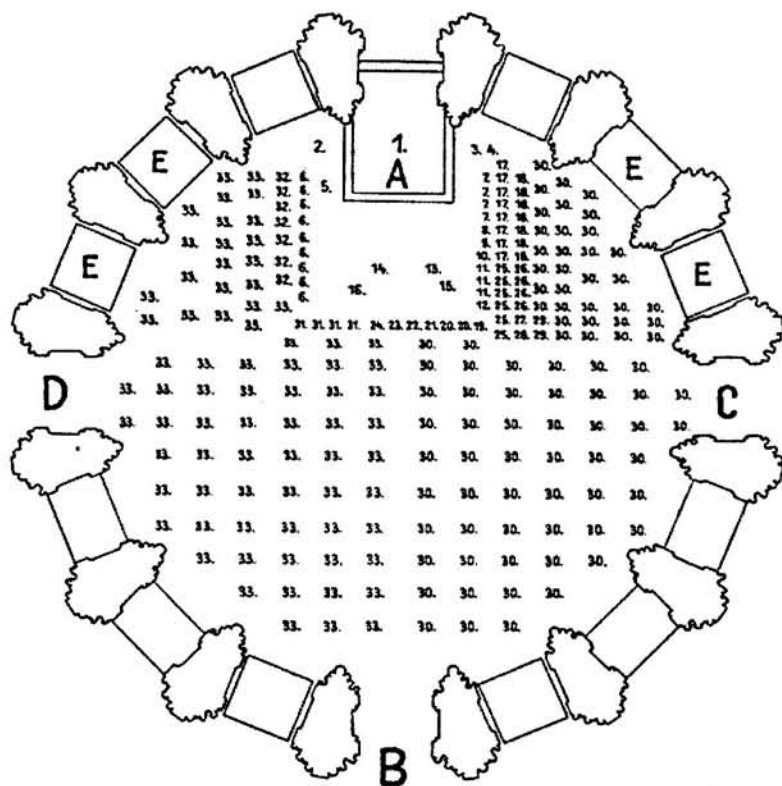
A törvény adta jogokkal nem él(het)ő jászóvári premontreiek a második kamara egy különleges kis csoportjához, a szerzetes tanító rendek közé tartoztak. Vezetőik a

Kara Anna

Szerzetes tanító rendek a magyar parlamentben 1867–1944

parlamentben igen visszafogottan viselkedtek: bár a plenáris üléseken megjelentek, s általában a klérus többi tagjával megegyezően szavaztak *igemmel* vagy *nemmel*, távol tartották magukat az állam (kormány[párt]ok) és a katolikus egyház képviselői, illetve a katolikus és egyéb felekezeti egyházfők között gyakran kialakult politikai lövészárok-hadviseléstől, látványos szócsatáktól.

HELYRAJZ.

Magyarázat.

- A. Az emelvény.
 B. Főbejárat a kupolacsarnokba.
 C. Bejárat a kupolacsarnokba a felsőház társalgóterméből.
 D. Bejárat a kupolacsarnokba a képviselőház társalgóterméből.
 E. Az idegen diplomáciai képviselők vezetői részére fentartott emelvények.

1. A kormányzó Ur Ő Főméltósága.	19. A m. kir. Curia elnöke és másodeinöke.
2. A kormányzói kabinetiroda főnöke.	20. A m. kir. közigazgatási hivatal elnöke és másodeinöke.
3. A kormányzói katonai iroda főnöke.	21. A budapesti kir. ítélőtábla elnöke.
4. A szolgálattevő szárnysegéd.	22. A koronaügyész.
5. A miniszterelnök.	23. A magyar királyi honvédség főparancsnoka.
6. A miniszterek.	24. A Magyar Nemzeti Bank elnöke.
7. A Habsburg-Lotharingiai család felsőházi tagjai.	25. A református hitvallású egyháznak hivatalban legidősebb 3 püspöke és 3 főgondnoka.
8. A hercegprímás.	26. Az ágostai hitvallású evangélikus egyháznak hivatalban legidősebb 2 püspöke, egyetemes felügyelője és hivatalban legidősebb kerületi felügyelője.
9. Az egri érsek.	27. Az unitárius egyháznak hivatalban legidősebb egyik elnöke.
10. A kalocsai érsek.	28. A budai görögkeleti püspök.
11. Az ország zászlósa.	29. Az izraelita vallásfelekezet képviselőjére életfogytiglan választott két lelkész.
12. A koronaőr.	30. Felsőházi tagok.
13. A felsőház korelnöke.	31. Volt nemzetgyűlések elnökei és alelnökei.
14. A képviselőház korelnöke.	32. Politikai államtitkárok.
15. A felsőház háznagya.	33. Képviselőház tagjai.
16. A képviselőház háznagya.	
17. A latin és görög szertartású római katolikus egyháznagyok kinevezetésük sorrendje szerint.	
18. A pannonhalmi főapát, a hazai két premontrei-rend főnöke, a zirci apát, a kegyes tanító-rend magyar főnöke és a székesfőkáptalanok nagyprepostjai.	

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
K. SZÉKÉKŐ

Jelen tanulmány célja bemutatni az 1867–1918 és 1927–1944 közötti időszakra vonatkozóan a tanító rendek közül a bencés, a jászóvári és csornai premontrei, a ciszterci, valamint a piarista (kegyes)rend törvényhozásban való részvételének történetét.

I. Közjogi keretek

A magyar katolikus egyházi (ezen belül is a szerzetes tanító rendi) vezetők törvényhozásban való részvételének törvényi szabályozása történetileg az országgyűlés (adott táblájának, házának) szervezeti felépítésére, a képviselők választására és összeférhetlenségére vonatkozólag jelenik meg.

Utóbbi kérdéskör minél teljesebb, behatóbb vizsgálatához és az objektív döntés-előkészítéshez az 1860-as évek közepétől az 1940-es évekig dolgozatok, cikkek, vitaanyagok tucatjai születtek,⁶ a hazai helyzetet leírótól öt kontinens államainak e témakörre kiterjedő, tételes joganyagának bemutatásáig. Ezek közül néhány részleteiben a Zsitvay Tibor igazságügy-miniszter 1932. március 1-jén benyújtott, az *országgyűlés tagjainak összeférhetlenségéről* szóló törvényjavaslatának⁷ általános indoklásába⁸ is bekerült.

Mindezek segítségével megállapítható, hogy Európában szerzeteseket az 1920-as években a román törvényhozás mindkét házába,⁹ Nagy-Britanniában a képviselőházba nem lehetett megválasztani. Utóbbi államban nem lehettek képviselők az anglikán, a skót és a római katolikus egyház papjai sem.¹⁰ Bulgáriában egyházi személy nemzetgyűlési képviselőnek nem volt választható.¹¹ A svájci szövetségi parlament két kamarájának egyikébe sem kerülhettek egyházi férfiak.¹² Luxemburgban az állami támogatásban részesült lelkészeket zárták ki e körből.¹³ Franciaországban az érsekek, püspökök és érseki helytartók a közhivatalukról való lemondás mellett is csak hat hónap eltelte után voltak választhatók szenátorra.¹⁴ Belgiumban a törvényhozás tagjai mandátumuk ideje alatt nem lehettek az állam által támogatott felekezet papjai.¹⁵ Olaszországban a helyhez kötött lelképásztorkodást végző egyházi személyek voltak e téren nemkívánatosak.¹⁶

Magyarországon a pannonhalmi főapátok mint a püspöki joghatóságtól mentes »quasi episcopalis« jogokat gyakorló prelátusok „mindenkor tagjai voltak az országgyűlésnek”.¹⁷ Írásos adatok erről 1603-tól maradtak fenn. 1608-tól a felsőtáblán foglal(hat)tak helyet.¹⁸

Az 1608. évi k. u. i. tc. nemcsak a két tábla elkülönítését rögzítette először törvényi szinten, hanem – a pálos rend esetében – egy szerzetesrendet nevesített is (7. §). A jászóvári premontreieknek az 1715:73. tc. biztosított helyet és szavazatot a felsőtáblán (először Wallner Vince apátnak).¹⁹ Ugyanezen törvénycikk a jezsuiták országgyűlési részvételét meghatározott feltételekhez szabta (1. §). A ciszterciek esetében 1741. szeptember 9-én visszautasították azon kérelmüket, hogy helyüket a főrendek között jelöljék ki.²⁰

Az alsótáblát kizárólag népképviselői alapra helyeződ 1848:5. tc. következtében megszűnt a szerzetesek külön

országgyűlési képvisellete, a főrendi táblán viszont továbbra is helyén maradt a pannonhalmi főapát és a jászóvári prépost.

Bobory Károly *inkompatibilitást* (összeférhetetlenséget) szabályzó együttes (1866) és önálló törvényjavaslata (1868) nem tért ki egyházi személyekre. A képviselő indítványát utóbb visszavette, s Nyáry Pál módosított inkompatibilitási törvényjavaslatát támogatta. Ennek 1868. december 7-én, a 336. ülésen zajló vitáján Deák Ferenc²¹ és Pulszky Ferenc²² a papság képviselőházból való kizárása ellen, a református lelkész Szilády Áron mellett szólalt fel.²³ Végül a törvényjavaslatot (név szerinti szavazással) elvetették.

Tóth Vilmos belügyminiszter 1872. március 6-án beterveztette, a *képviselői megbízás és a közhivatal összeférhetlenségéről* szóló törvényjavaslatából²⁴ is kimaradtak az egyházi férfiak. A képviselőház VIII. osztálya az 1. és 2. §-ra különvéleményt jelentett be, az 1. §-ra új szerkezetet dolgozott ki. Ennek értelmében „a képviselői állással összeférhetetlennek tekintendők: [...] f) a lelkészek és segédlelkészek, minden vallásfelekezeti különbség nélkül”.²⁵

A Gorove István vezette ideiglenes szakszabványbizottság 1874. május 30-iki jelentése²⁶ alapján szerkesztett *összeférhetlenségi* törvényjavaslat²⁷ 3. § (b) bekezdése kizárta a képviselőségből a szerzetesrendek tagjait, mivel őket „föltétlen fogadalom köti; [...] e kötött állapot esetleg akadályul szolgálhat a képviselői kötelesség hű teljesítésében”.²⁸ Képviselőházi tárgyalásán elfogadták a bizottság álláspontját, s bekerült a törvényjavaslat végszövegébe.²⁹ Az 1874. június 26-iki, 258. ülésen felszólaló Deák Lajos a szerzetesrendek mellé az „autonómikus szervezettel nem bíró egyházak papjait is”³⁰ bevette volna. Szilády Áron megerősítette: azt az indítványt támogatná, amely az összes vallásfelekezet papjainak képviselőségét állásukkal összeférhetetlennek mondja ki.³¹

A főrendiház Szögyény-Marich László vezette Közjogi és Törvénykezésügyi Bizottságának augusztus 9-iki jelentésében³² egyet nem értését fejezte ki a 3. § (b) bekezdésében foglaltakkal, mondván: „hazánkban több szerzetes-rend tagjai, a mint a történet is bizonyítja, gyakorta a föltétlen fogadalom dacára is számosan teljes függetlenséggel úgy a közművelődés előmozdításában, mint minden egyéb hason közérdek fejlesztésében igen jelentékeny és fontos részt vettek; és miután a szerzetek közt, melyek nagyobbára tanítással foglalkoznak, de egyuttal földbirtokosok is, különbséget tenni nem akart a bizottság, azért is a b) pontnak egészben kihagyását” indítványozza.³³ Az ehhez különvéleményt³⁴ benyújtott Keglevich Béla és Majthényi László bizottsági tagok szerint a premontreiek, ciszterciek, bencések és piaristák oly kiválóan szerepeltek a magyar állam és a magyar nemzet fejlődésében, oly buzgón közreműködtek a nemzet szellemi tőkájének gyarapodásában, hogy valóban a magyar nemzet és a magyar nyelv érdeke ellen való dolog lenne „kizárásuk által apasztani a magyarság szellemi munkaerejét, és kizárni oly tényezőket, a kik terjedelmes fekvő birtokuknál fogva is szoros érdekegységben vannak a magyar nemzettel és a magyar állammal”. Ezért azt indítványozták: hagyják meg az eredeti (b) bekezdést, de szövegét a négy tanító renddel

egészítsék ki. A törvényjavaslat főrendiházi tárgyalásán (6. ülés, augusztus 13.) Rhédey Lajos a Keglevich–Majthényi-indítványban szereplők mellett az irlalmas rend felvételét kérte (nem támogatták).³⁵ Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapát a teljes (b) pont törlését tartotta volna méltányosnak.³⁶ A Keglevich–Majthényi-különvéleményt Szogyény-Marich László és a többség is elfogadta.³⁷ A 3. § (b) bekezdést módosító főrendiházi javaslatot a képviselőház (az ad hoc központi bizottság indítványára) november 5-iki, 297. ülésén elutasította, s az eredeti szöveg megtartásához ragaszkodott.³⁸ Csak hogy a főrendiház sem engedett álláspontjából. Végül a képviselőház központi bizottsága november 19-iki ülésén meghajolt utóbbi érvei előtt, s hozzájárult³⁹ az idézett toldalék törvényszövegbe vételéhez, amit a ház – 91:86 (!) arányban – elfogadott.⁴⁰ Az *összeférhetlenségről* szóló 1875:1. tc.-et a képviselőházban 1875. január 14-én, a főrendekében 16-án hirdették ki.

Tisza Kálmán miniszterelnök 1884. október 20-án benyújtott, *A főrendiháznak, mint felsőháznak szervezéséről* című törvényjavaslatának⁴¹ 4. § (B) a) bekezdése értelmében hivataluknál fogva, egyházi tisztük tartama alatt tagja a felsőháznak a pannonhalmi főapát és a jászói prépost.⁴² 1885. március 18-án a főrendiház hármass bizottsága (elnöke: Szláv József) ezt a *méltóságuknál fogva* meghatározással egészítette ki. Ugyanakkor az egyháznagyok felsorolásakor a „nándorfejevári és tinnin-i (knin-i)” felszentelt püspököket a pannonhalmi főapát és a jászói prépost közé tette.⁴³ Ezt a szócserét helytelenítette Schlauch Lőrinc szatmári püspök a főrendiház március 26-iki, 28. ülésén,⁴⁴ s mindkét ház elfogadta észrevételét.⁴⁵

Megjegyzendő: tíz évvel ezelőtt a ház kiállt a bencéseken és a jászói premontreiken kívül a ciszterciek, piaristák és (sikertelenül) az irlalmasok képviselőházi tagságának lehetősége mellett, most, a címzetes püspökök kiesésével, a „vallásegyenlőségi követelmények” és a javaslatban meghatározott felekezeti arányokhoz való szigorú ragaszkodás okán, fel sem vetődött esetleges főrendiházi részvételük, mert az említett arány „minden legkisebb megváltoztatása könnyen igen messze menő és kényes természetű bonyodalmakra adhat okot”.⁴⁶

A méltóság alapján főrendiházi tag (4. § [B] a) bencés és jászóvári egyháznagyok többek között méltóságukról való önkéntes lemondásuk⁴⁷ (10. § a), illetve állampolgár-

ságuk elvesztése esetén (10. § d) mondhattak búcsút főrendiházi tagságuknak.

*Az összeférhetlenségről*⁴⁸ szóló 1901:24. tc.⁴⁹ 4. § 2. bekezdése ugyanaz maradt, mint elődje (1875:1. tc. 3. § b). A 29. § értelmében a főrendiház tagjaira nézve az összeférhetlenséget külön törvénnyel kell szabályozni.

Széll Kálmán ez utóbbi paragrafusnak megfelelni akaró, s 1902. december 31-én benyújtott tervezetét⁵⁰ a képviselőház nem tárgyalta.

Az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1918:17. tc.⁵¹ 5. § 2. és az ugyanazon című 1925:26. tc.⁵² 4. § (2.) 2. bekezdése alapján bármilyen rövid ideig tartó helyben lakással is választójoga van a bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezet hivatalos alkalmazásban lévő lelkészének. A Friedrich István által 1919. november 17-én szignált, az összeférhetlenségnek a nemzetgyűlési tagokra vonatkozó 5986/1919 ME sz. rendeletében viszont megmaradt a szerzetesi összeférhetlenség, a négytanító rend kivételével egyetemben.⁵³

Az alkotmány helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről című 1920:1. tc. kihirdetését (1920. február 29.) követően a kormány azonnal, már márciusban megindította – Szász Béla államtitkár vezetésével – a főrendiház reformjára irányuló törvény-előkészítő munkálatokat. Ezt a jogi szakirodalomban ismét élénk vita kísérte, többek között a leendő második kamara összetételének kérdését tekintve.

Rassay Gyula, például, nem tartotta helyesnek, ha az „új felsőházban is egyes egyházi méltóságok más államoknál fogva lennének tagok, mivel hiányozna úgy a közvéleménnyel való kapcsolat és a függőség”. Azonkívül ez szerinte a következő két hátránnyal is járna: 1. a felsőházi tagsággal egybekötött egyházi állások betöltése politikai szempontok érvényesülésére adnának lehetőséget; 2. de az sem biztosított, hogy az egyházi méltóságok közül a politikai tevékenységre hajlandó egyének lesznek a felsőház tagjai. Az egyházak felsőházi képviseletének demokratikus átalakítására tett javaslatai: 1. a felsőházi tagokat a híveket képviselő legfelsőbb autonóm testület válassza; 2. az alsó- és felsőház, illetve ezek közös bizottsága választhasson minden egyház főméltóságai közül bizonyos számú felsőházi tagot.⁵⁴

Tomcsányi Vilmos Pál igazságügy-miniszter 1921. július 20-án benyújtott törvényjavaslata⁵⁵ (*Az ország-*

A pannonhalmi bencés főapátság

A csornai premontrei prépostság

gyűlés felsőházáról) a szerzetes tanító rendek képviselője szempontjából nem tartalmazott változást (méltóságuk és hivataluk alapján s annak tartama alatt tagjai a felsőháznak: „a pannonhalmi főapát és a jászói prépost [!]” [3. § B 1.]).⁵⁶

A törvényjavaslat részletes indoklásában a miniszter hangsúlyozta: a javaslat „a méltóságon és hivatalon alapuló felsőházi tagság tekintetében lényegileg az 1885: VII. t.-c. 4. §-ának rendelkezését fogadja el s azon csupán anynyi változtatást tesz, amennyit az ország területének megcsonkítása és az ország népességének számában és egyéb viszonyaiban beállott változás szükségessé tesz.⁵⁷ [...] Az egyháznagyok csoportjában (B) a vallásfelekezeteknek ez idő szerint jogosult egyházi méltóságai és főtisztviselői közül a javaslat csupán azoknak ad felsőházi tagságot, akiknek székhelye Magyarország meg nem szállott területén van, és akik valóságos egyházi joghatóságot gyakorolnak.⁵⁸ Ehhez képest: 1. a latin és görög szertartású róm. kath. egyháznagyok közül kimaradnak azok a megyés püspökök, akiknek székhelye az elszakított területeken van, továbbá a pusztán címzetes nándorfehérvári és tinnini felszentelt püspökök, valamint az aurániai perjel. A javaslat szerint a felsőházban megmaradó róm. kath. egyháznagyok együttes száma 12 lesz (esztergomi, egri és kalocsai érsek, szombathelyi, veszprémi, székesfehérvári, győri, pécsi, váci róm. kath. püspökök, hajdudorogi gör. kath. püspök, a pannonhalmi főapát és jászói prépost [kiemelés a szerzőtől]).⁵⁹ E törvényjavaslatnak – a nemzetgyűlés Közjogi Bizottságában elhangzott észrevételek figyelembevételével – Egyed István által átdolgozott változatában⁶⁰ (3. § [B] 1. pont) a pannonhalmi főapát és a jászói prépost mellett már megjelent a zirci apát és a magyar kegyes tanító rend főnöke is.⁶¹

A püspöki kar 1922. október 11-iki, a budai hercegprímási palotában tartott értekezletén hangzott el Fischer-Colbrie Ágost kassai megyés püspök alábbi üzenete: „a főrendiház reformját el kellene halasztani, mert az elszakított részekben lakó püspökökre kényes, ha tagjai a magyar országgyűlésnek. A főrendiház reformjáról szóló javaslat szerint minden magyarországi katolikus püspök tagja a felsőháznak. Az elszakított részen lakók nem tagjai, de azzá lesznek, ha székhelyük visszakérül Magyarországhoz. Nem ajánlatos, hogy a püspöki kar a felsőházi reform ügyébe nyíltan beavatkozzék. A javaslat előzetes tárgyalásánál a katoliku-

sok igazságos képviselőjét kell szorgalmazni, ami a hercegprímás részéről meg is történt.”⁶²

Egyed István úgy vélte: „Ha már a szerzeteknek a törvényhozásra a közvetlen befolyás azelőtt intézményesen is biztosítva volt, nem lenne helyes ma még a lehetőségét is a személyes törvényhozói működésnek kizárni és a szerzetesek politikai jogait más állampolgárokkal szemben korlátozni. Hogy a szerzetesi fegyelem a törvényhozói működés függetlenségét mennyiben érinti, azt mint lelkiismereti kérdést nem kívánjuk vizsgálat tárgyává tenni.”⁶³

A felsőházi törvényjavaslatot⁶⁴ Bethlen István miniszterelnök és Pesthy Pál igazságügy-miniszter közösen nyújtotta be 1925. március 6-án. A 4. § (B) 1. bekezdése szerint felsőházi helyre jogosult: „a pannonhalmi főapát, a zirci apát, a hazai két premontrei rend és a kegyes tanítórend főnöke”.⁶⁵ E törvényjavaslat részletes indoklása is megemlítette a római katolikus egyház nagyjai közül azokat, akik a „területi megcsonkítás folytán »elesnek«” a felsőházi tagságtól; s közéjük sorolta a jászói prépostot.⁶⁶ S mindehhez hozzáfűzte: „Tekintettel a katolikus egyháznagyok számának jelentékeny csökkenésére és a csonkaország népességének felekezeti megoszlására, szükségesnek mutatkozik egyrészt a katolikus egyház képviselőinek aránylagos kiegészítése, másrészt az ágostai hitvallású evangélikus egyház képviselőinek mérsékelt csökkentése. [...] A katolikus autonómia megszervezéséig és a csonka püspöki megyék kérdésének rendezéséig leghelyesebbnek mutatkozik felsőházi képviselőhöz juttatni a pannonhalmi főapát által már képviselt bencés rend mellett a magyar közoktatásügy szempontjából nagy érdemeket szerzett és köztisztelőnek örvendő másik három magyar tanítórendet, a premontreit, ciszterci és piaristát is.”⁶⁷ A Közjogi és Igazságügyi Bizottság jelentése a tervezetről április 29-én készült el.⁶⁸ A nemzetgyűlés 17 napon keresztül tárgyalta (1926. október 20–23., 25–30., november 3–6., 8–10.; 581–597. ülés).⁶⁹ 1926. november 9-iki, 596. ülésén Petrovác Gyula (Keresztény Egység Tábor, KET) és Haller István (Keresztény Ellenzék) a ferences rend, valamint a Jézus Társaság (jezsuita rend) szövegbe emelését kérte.⁷⁰ Strausz István (pártonkívüli) hozzászólásában⁷¹ a szerzetesrendek főnökeinek az adott (B) részben való felsorolását elhibáztottnak tartotta, mert – az egyházjog szerint – e rendek főnökei nem tartoznak a katolikus hierarchiába. Ezenkívül ő is kiállt a jezsuiták felsőházi tagsági felvétele

A Jászóvári Premontrei Kanonokrend székháza és temploma

A Jászóvári Premontrei Kanonokrend gödöllői rendháza és gimnáziuma

mellett. Kiss Menyhért (Keresztény Kisgazda-, Földműves és Polgári Párt) megjegyzésében⁷² burkoltan elutasította a jezsuiták pártolását. Hebelt Ede (Magyarországi Szociáldemokrata Párt, MSZDP) a szerzetesrendek esetében felvetette a külföldi (vatikáni) befolyásolás lehetőségét.⁷³ Várnai Dániel (MSZDP) az egyház és a kormány képviselőit hasonló kérdéssel provokálta:⁷⁴ hogyan akarja a kormány összhangba hozni a tanító rendek felsőházi működését azzal a módosító javaslattal, mely szerint „mandátumfosztással, a felsőházi tagság megszüntetésével jár az, ha valaki a Házon kívül álló külső tényezőtől fogad el utasítást”. Bethlen István miniszterelnök válaszában⁷⁵ egyik javaslatot sem támogatta, mondván: „Mi a római katolikus egyház képviselői közül olyanokat is felvesszünk, akik eddig nem voltak tagjai a főrendiháznak és pedig éppen azért, hogy azt a számarányt, amely a protestánsokkal szemben a katolikusok javára adódik, bizonyos fokig javítsuk a csonka magyarországi viszonyok között is.” S ezt követően hangzott el a bevezetésben leírt elszólás. Petrovác Gyulának, Haller Istvánnak és Strausz Istvánnak a jezsuitákra és a ferencesek felvételére vonatkozó indítványát a ház is elutasította.⁷⁶ Wolff Károly (KET) az 5. § közjogi fontosságát elismerve, kérte annak törvénymagyarázati szempontból való kiegészítését (az egyházi méltóság meghatározás vonatkozásában: területtel összekötöttről van szó, vagy sem).⁷⁷

Zsitvay Tibor igazságügy-miniszter 1932. március 1-jén benyújtott törvényjavaslata (*Az országgyűlés tagjainak összeférhetetlenségéről*)⁷⁸ mindkét ház tagjaira kiterjedt, s nem korlátozta a szerzetesrendek törvényhozói részvételét.

Egyed István a papi képviselők összeférhetetlenségét vizsgálva a lelki(ismereti) függőség veszélyének lehetőségét emelte ki;⁷⁹ saját lelkiismeretükön kívül mástól nem fogadhatnak el utasítást. A *vallás szabad gyakorlata*ról szóló 1895:43. tc.⁸⁰ 4. §-a szerint egyházi fenyték sem alkalmazható ellenük, mert polgári jogukat szabadon gyakorolják.⁸¹ A papképviselek összeférhetetlenségi helyzetbe jutnak, ha a Szentszéktől nem egyházi ügyekre vonatkozó utasításokat is elfogadnak (1925:26. tc. 180. § [1.], 1926:22. tc. 28. § [2.]).

A zirci ciszterci apátság

A Teleki Pál miniszterelnök jegyezte, a *keresztény vallásfelekezetek egyháznagyjainak és képviselőinek felsőházi tagságáról* szóló, 1940. október 2-án benyújtott⁸² törvényjavaslat⁸³ 1. § 1. bekezdése alapján a felsőház tagja többek között „a pannonhalmi főapát, a jászóvári és a csornai prépost, a zirci apát, a Kegyes Tanítórend magyarországi főnöke”. Ezt egészítette ki *Az országgyűlés felsőházáról szóló 1926:XXII. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről, valamint a visszacsatolt területekkel kapcsolatban a felsőház szervezetére vonatkozóan szükséges átmeneti rendelkezésekről* című, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter által 1942. október 21-én benyújtott⁸⁴ törvényjavaslat.⁸⁵

II. A jászóvári premontreiek felsőházi szilenciuma

A jászóvári premontreiek központja de facto 1918. október 30-ával, de jure 1920. június 4-ével Magyarország határán kívülre, Csehszlovákiába került. A rendfőnök, Takács Menyhért prépost-prelátus még 1929-ben is magyar állampolgár maradt, útlevelet különböző (általában igen rövid) időtartamra és nagy nehezen kapott. A csehszlovák hatalom képviselői⁸⁶ 1919-től a rendnek a köztársaság területéről történő örök kitiltásával fenyegetőztek.⁸⁷

1922. június 7-én az Apostoli Szentszék⁸⁸ a jászóvári prépostságot – 10 plébániával – a (teljes egyház)politikai függetlenséget jelentő megyés apátság rangjára emelte.⁸⁹ Az Apostoli Constitutio rendelkezésének de facto végrehajtását azonban megakadályozta a „nagypolitika”: az egyházmegyei közigazgatási határok trianoni módosulását követni nem akaró esztergomi érsekség (háttérben a magyar kormány támogatásával) és a főkegyúri jogot magának (mint jogutódnak) követelő csehszlovák állam közötti konfliktus,⁹⁰ amely a hágai nemzetközi bíróságon 1937-ig elhúzódó egyházi birtokperekben fejeződött ki.⁹¹

Az 1924. augusztus 20–23. között a csehszlovákiai Teplicében tartott generális káptalanon megszüntették a Jászóvári Premontrei Kanonokrend függetlenségét, s a(z) 1921-

A budapesti piarista rendház és gimnázium (lebontása előtt, 1931; a mai Március 15. tér helyén)

től önálló) csehszlovákiai cirkáriához (rendkerülethez) csatolták.⁹² Engedélyezték ugyanakkor a Magyarországra menekült rendtagoknak egy új rendház létesítését Gödöllőn. A régi magyarországi cirkária megmaradt egyetlen prépostsága (Csorna) és a jászóvári prépostság romániai tagozatából 1926-ban alakult új priorátus a generális apát (Gummarus Crets) közvetlen főhatósága alá került, addig, amíg egy újabb magyarországi prépostság kialakulásával újra önálló magyar cirkária fejlődhet(ett) ki.

Ilyen politikai miliőben szólt *jelen idejű* premontrei felsőházi részvételről az 1926:22. tc. 4. § (B) 1. bekezdése, míg az 5. § (az ugyancsak külföldi székhelyű megyés püspökökre utalva) *jövőbeli* bekerülésről beszélt.

Takács Menyhért prépost-prelátus 1933. évi lemondásáig „a trianoni határok megvonása után is minden állami és egyházi hatóságtól elismerten Csonkamagyarországon is képviselte a jászó-premontrei rendet, amelynek jog szerint és ténylegesen feje volt. Az ő névalírása szerepelt rendünk összes fontosabb ügyiratain (a gödöllői építkezésre felvett kölcsönök, kinevezések stb.) és ennek hitelességét senki kétségbe nem vonta”.⁹³

Halálát (1933) követően a rend további sorsa még mindig a magyar-csehszlovák-vatikáni állami és egyházpolitikai hármass diplomáciai egyeztetések (játshmák), perek függvénye volt. Az ebben kialakult pathhelyzet, illetve Trianon következményeként a préposti szék betöltetlen maradt. A magyarországi (Gödöllő), csehszlovákiai (Jászó) és romániai (Nagyvárad) tagozat élére az Apostoli Szentszék apostoli kormányzói minőségben Hubertus Noots apátot, a premontrei kanonokrend generális prokurátorát rendelte ki, akit ezenkívül apostoli visitatori küldetéssel is felruházott. Feladatához tartozott az is, hogy a tagozatokat véglegesen függetlenítse. Gödöllő önálló perjelséggé alakítása azonban (az egyházmegyei határok ügyének megoldatlansága miatt) még 1936 közepén sem állt a magyar kormány érdekében.⁹⁴ Végül a perjelség 1937. június 26-án létrejött, s vezetőjévé Gerinczy Pált nevezték ki.⁹⁵

Sebes Ferenc piarista rendfőnök november 29-iki levelében⁹⁶ arról értesítette a perjelt, hogy az igazoló bizottsági ülésen *ismét* felsőházba való kinevezésének ügyével foglalkoztak. Sebes javaslata: a perjel maga kezdeményezze törvény adta jogának érvényesítését. Gerinczy, miután a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) illetékese hivatalosan is igazolta⁹⁷ perjellé való kinevezését, levelet írt Serédi Jusztinián hercegprímásnak,⁹⁸ majd Széchenyi Bertalanak, a felsőház elnökének.⁹⁹ Az ebben az ügyben a VKM és az Igazságügyi Minisztérium között folyt levélváltásból némi fény derül az 1926:22. tc. 4. § (B) 1. bekezdés szövegének politikai értelmére. Az adott „szóhasználatá-

ban a törvény – tekintve, hogy abban a jászói prépostnak megnevezésétől a Nagyméltóságod által helyesen megjelölt okból¹⁰⁰ tartózkodni kellett – világosan kifejezésre juttatja, hogy méltósága alapján mindkét hazai premontrei rend főnöke részére tagsági jogot biztosít a felsőházban. Kérdéses akkor csak az lehetett, hogy sikerül-e az akkori gödöllői rendház ideiglenes helyzetét kánonjogilag oly módon rendezni, hogy a gödöllői rendházból és az ideiglenes vezetésével megbízott vikáriusból önálló rendház, illetve teljesjogú főnök lesz”.¹⁰¹ Gerinczy Pált a felsőház 1938. évi június 28-iki, 72. ülésén vették fel az igazolt felsőházi tagok névjegyzékébe.¹⁰²

III. Egyházjogi keretek¹⁰³

A katolikus egyház papjainak országgyűlési összeférhetlenségét a XV. Benedek pápa által 1917. május 27-én szentesített és kihirdetett¹⁰⁴ Codex Iuris Canonici (CIC) 139. kánonjának 4. §-a szabályozta. Ennek értelmében Magyarországon, ahol nem állt fenn pápai tilalom a papok törvényhozói tevékenységével kapcsolatban, az alsópap-ságnak képviselő-választáson való indulása előtt közvet-

len felettesétől, valamint a választás helye szerint illetékes egyházi hatóságtól (rendszerint a püspöktől) kellett engedélyt kérnie. A CIC értelmező bizottságának kötelező határozata¹⁰⁵ alapján azok a bíborosok, érsekek, püspökök, akik alkotmányban rögzített joguk és méltóságuk alapján ültek a felsőházban, a több évszázados gyakorlat nyomán minden külön engedély nélkül láthatták el továbbra is törvényhozói tisztüket. Választott tagság esetén azonban pápai engedélyre volt szükségük.

A szent kongregációs tanács határozata¹⁰⁶ következtében a püspökök kötelesek lettek a politikai élettől eltítani azt az egyházi férfit, aki ilyen irányú tevékenysége közben figyelmen kívül hagyta a Szentszék utasításait, illetve kötelesek és jogosultak voltak megbüntetni, amennyiben megszegte a Szentszék parancsát. Egyed István összefoglalásában¹⁰⁷ egyházi szemszögből a

következő érvek szólnak a papok országgyűlési részvétele ellen: 1. nem lehet egyszerre, egy időben teljesen megfelelni a törvényhozói és a papi hivatásból eredő kötelezettségeknek; 2. a politikai szereplés hosszú távon a papi spirituális tekintély kárára válna a gyülekezetben; 3. „a politikai áramlatokat, a sokszor kicsinyes politikai vitákat a törvényhozói minőség az egyházi életbe könnyen beleviheti”.¹⁰⁸

Mindezen szempontok alapján a parlamenti jelenlétet a magyar katolikus egyházjog a klerikusok kötelesegein belül a negatív kötelezettségekhez, pontosabban a

Takács Menyhért jászói prépost-prelátus

papi teendőkre hátrányos foglalkozások közé sorolta.¹⁰⁹ Egyed István álláspontja¹¹⁰ szerint „ha az állam a papok törvényhozói működésére módot ad és ha a társadalom a törvényhozó tisztet hajlandó papokra bízni, [...] az egyháznak nem szabad ezt a lehetőséget kiaknázatlanul hagyni és a papok törvényhozói működését nem szabad belső jogszabályaival túlságosan megnehezíteni. Hanem [...] elő kell mozdítani azt, hogy az arra alkalmas papi személyek a törvényhozás házába bejuthassanak. Ebből a szempontból [...] a kongregációi határozatot csakis megszorítólag szabadna alkalmazni.”

IV. A szerzetes tanárok részvétele a törvényhozásban

Főrendi, illetve felsőházi tagságuk egyháznaggyá választásuk, majd kinevezésük főkegyúri jogának – a politikai vétőjog – tekintetében számított, hogy ezt a király, illetve később a kormány (állam) vagy a Vatikán gyakorolja. E kérdés Gergye Ipoly (1929), majd utódja, Steiner Miklós csornai préposttá választásakor (1935) vált a magyar kormány és Róma között némi diplomáciai feszültség forrásává.¹¹¹

1928. június 13-án a felsőház Igazoló Bizottsága Szölgyémy János (a piarista rend helyettes vezetője) tartományi rendfőnöki (*vicarius provincialis*) státusának érvényességével, s így felsőházi tagságának jogosultságával foglalkozott.¹¹² A bizottság az 1926:22. tc. 37. §-ában foglalt „más vitás eset”-re hivatkozva az ügyet a ház igazoló bíróságának hatáskörébe utalta. A testület nevében Bethlen Pál a felsőház 1928. július 11-iki, 44. ülésén közölte, hogy Szölgyémy tagságát igazoltnak látták.¹¹³

A szerzetes tanító rendek parlamenti tagjainak száma 1867–1918 között 10, 1927–1944 között 13 (de jure 16), összesen 23 (26) volt. Az első időszakban a 10 személyből egy, Kunc Adolf csornai prépost a Szabadelvű Párt szombathelyi kerületi képviselőjeként ült az országgyűlésben. A főrendiházban ekkor nyolc fő méltósága, míg Vajda Ödön, ciszterci apát, élet-hossziglani kinevezése révén foglalt helyet.

A tanító rendi egyháznagykok parlamenti tevékenységét összegezve (lásd a *táblázatot*) megállapítható: a bizottsági (21,7%-uk) és/vagy a plenáris tárgyalásokon (34,8%-uk) általában az oktatásügy témakörében szóltak fel. Aktívitásuk érdeképviselet szempontjából három csoportra osztható: 1. az elsősorban rendi (Kruesz Krizosztom), 2. a szűkebb szakmai, oktatáspolitikai (Sebes Ferenc, Endrédy Vencel) és 3. a rendi (katolikus), szakmai és össz-

társadalmi érdekeket egyaránt figyelembe vevőre (Takács Menyhért).

Kruesz Krizosztom érte el a legnagyobb és leglátványosabb sikert. A főrendiház 1883. május 1-jei, 68. ülésén *A középiskolákról és azok tanárainak képzéséről* szóló törvényjavaslat¹¹⁴ 61. § 2. bekezdésének plenáris vitája során jórészt felszólalásának¹¹⁵ köszönhetően ismertette el¹¹⁶ Trefort Ágost miniszterrel a szövegben szereplő „más felsőbb iskolai tanfolyam”-ot az 1870-től létező pannonhalmi Tanárképző Intézetével. Ezzel megszerezte növendékeinek azt a kiváltságot, amely szerint a törvényben előírt kötelező négyéves (ez később kettő [bölcsészek], illetve három [reál szakosok] évre csökkent) egyetemre járás helyett helyben végezheték főiskolai tanulmányaikat, s csak vizsgázni kellett megjelenüik a budapesti vagy a kolozsvári egyetemen felállított vizsgabizottság¹¹⁷ előtt. Kaczinovics Viktor premontrai apát betegsége miatt épp hiányzott az ülésről, így a jászóváriak – a csornai premontraiakkal, a ciszterciekkel és piaristákkal egyetemben – évtizedekre (a rend feloszlatásáig, 1950-ig) kiterjedő anyagi (a budapesti Paedagogium [1894], majd utódja, a Norbertinum felállításával [1902], fenntartásával) és erkölcsi (rendből való kilépések) kárt szenvedtek.

A piarista Sebes Ferenc és a ciszterci Endrédy Vendel jelentős mértékben vett részt a korabeli magyar oktatáspolitikai törvényi szabályozásának munkálataiban.

Takács Menyhért prépost-prelátus sokrétűen lobbizott a főrendiházban. A kassai régió tudományos-kulturális fejlesztése érdekében (sikertelenül) harcolt (1900–1914) a város egyetemének visszaállításáért. Felszólalt a kisdudóvói, a nép-, a polgári, a középiskolai, a felsőoktatási intézmények, tantervük (pl. latin), tankönyvük megújításáért, tanszemélyzetük jogaiért (pl. fizetésemelés a tanítóknak, vasúti menetjegykedvezmény a nem közalkalmazottaknak). Kiállt a tanulók pedagógusok általi nagyobb

tiszteletéért, terheik csökkentéséért (kevesebb óraszám), tanórán kívüli sokirányú foglalkoztatásukért (szakkörök). A tanító- és tanárképzés, illetve a tanfelügyelet témakörében elhangzott felszólalásaiért az érintett közalkalmazottak levélben mondtak köszönetet. De hangsúlyozta érveit az üléseken még a katolikus autonómia, a joggyakorlások ingyenes foglalkoztatásának megszüntetése, vagy a katonák vallásos-erkölcsi nevelése ügyében (a szép magyar beszéd érvényesüléséért).

Mindezek alapján elmondható, hogy a szerzetes tanító rendek képviselőinek egykori parlamenti jelenléte nem öncélú „díszpozíció”, és sem állami, sem egyházi szempontból nem volt érdektelen.

Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapát

A bencés, jászóvári és csornai premontrei, ciszterci és piarista rendi egyháznagyok országgyűlési szereplésének összefoglalása

Jelmagyarázat: **A** – életrajzi adatok (* nincs róla önálló szócikk a Magyar Katolikus Lexikonban [MKL], ** Az MKL nem tüntette fel parlamenti tagságát), **B** – a rendfőnökség tartama (***) a megválasztás dátuma), **C** – országgyűlési tagság ideje (a névjegyzékbe való felvétel plenáris elfogadásától; **** királyi meghívólevél dátuma), **FmB** – Földművelésügyi Bizottság, **IB** – Igazoló Bizottság, **k** – kötet, **KKB** – Kereskedelemügyi és Közlekedési Bizottság, **KoB** – Közoktatásügyi Bizottság, **KTB** – Közjogi és Törvénykezési Bizottság, **KüB** – Külügyi Bizottság, **MTI** – Magyar Távirati Iroda „könyvatos” Hírek, **NB** – Naplőhitelesítési, illetve -bíró Bizottság, **NMB** – Népjelölti és Munkaügyi Bizottság, **PB** – Pénzügyi Bizottság, **TpB** – Társadalompolitikai Bizottság, **ü** – ülés

Név	<i>Bizottság: tagság Felszólaláskor a törvény címe [száma] (Az ülés ideje, forrás)</i>	<i>Plenáris ülésen felszólaláskor a törvény címe [száma] (Az ülés ideje, száma, forrás)</i>
BENCÉS REND		
Kruesz Krizosztom A 1819. jan. 19.–1885. jan. 11. B 1865. nov. 3.–1885. jan. 11. C 1865. dec. 16.–1885. jan. 11.	–	<i>A népiskolai közoktatás tárgyában</i> [1868. évi XXXVIII. tc.] (1868. dec. 1., 126. ü., FN-1865. I. k. 544–549. p.; dec. 2., 127. ü., FN-1865. I. k. 567. p.) <i>Az összeférhetetlenségről</i> [1875. évi I. tc.] (1874. aug. 13., 106. ü., FN-1872. II. k. 354. p.) <i>A középiskolákról és azok tanárainak képeztetéséről</i> [1883. évi XXX. tc.] (1883. máj. 1., 68. ü., FN-1881. I. k. 424–432. p.; 1883. máj. 2., 69. ü., FN-1881. I. k. 467., 468. p.; 1883. máj. 4., 70. ü., FN-1881. I. k. 475. p.)
Vaszary Kolos** A 1832. febr. 12.–1915. szept. 3. B 1885. ápr. 28.–1891. okt. 27. C 1885. szept. 26.–1891. okt. 27. (mint főpát)	NB: 1885. szept. 28.–1891. okt. 27.	<i>Az 1886. évi állami költségvetésről</i> [1886. évi VI. tc.] (1886. márc. 9., 26. ü., FN-1884. II. k. 133–135. p.)
Fehér Ipoly** A 1842. ápr. 11.–1909. okt. 27. B 1892. márc. 18.–1909. okt. 27. C 1892. ápr. 14. ****–1909. okt. 27.	NB: 1900. nov. 20.–1909. okt. 27. KTB: 1908. ápr. 29.–1909. okt. 27.	–
Hajdu Tibor** A 1858. okt. 22.–1918. okt. 21. B 1910. jan. 11.–1918. okt. 21. C 1910. márc. 21.–1918. okt. 21.	NB: 1912. jún. 19.–1918. okt. 21. PB: 1917. júl. 4.–1918. okt. 21.	–
Bárdos Remig A 1868. febr. 28.–1932. máj. 12. B 1920. máj. 19.–1932. máj. 12. C 1927. jan. 31.–1932. máj. 12.	PB: 1927. febr. 10.–1929. jún. 28. KoB: 1927. febr. 10.–1932. máj. 12. NMB: 1927. febr. 10.–1932. máj. 12.	–
Kelemen Krizosztom** A 1884. jan. 10.–1950. nov. 7. B 1933. márc. 16.–1950. nov. 7. C 1933. máj. 31.–1944. nov. 8.	KoB: 1934. ápr. 5.–1944. nov. 8. <i>A középiskoláról</i> [1934. évi XI. tc.] (1934. ápr. 25., MTI. 33. p.) <i>Az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról</i> [1940. évi XX. tc.] (1939. jún. 21.) NMB, ill. TpB: 1935. máj. 2.–1944. nov. 8. KüB: 1944. jan. 18.–1944. nov. 8.	<i>A középiskoláról</i> [1934. évi XI. tc.] (1934. máj. 3., 58. ü., FN-1931. III. k. 231–235. p.)

Név	<i>Bizottság: tagság</i> <i>Felzólaláskor a törvény címe</i> <i>[száma]</i> <i>(Az ülés ideje, forrás)</i>	<i>Plenáris ülésen felszólaláskor</i> <i>a törvény címe</i> <i>[száma]</i> <i>(Az ülés ideje, száma, forrás)</i>
JÁSZÓVÁRI PREMONTREI KANONOKKREND		
Répássy József* A 1812. júl. 20.–1867. febr. 5. B 1854. jan. 20.–1867. febr. 5. C 1861. ápr. 12.–1867. febr. 5.	<u>NB</u> : 1865. dec. 16.–1867. febr. 5.	Észrevételek (1861. jún. 25., 12. ü., FN-1861. I. k. 145., 151. p.; 1866. febr. 13., 6. ü., FN-1865. I. k. 8. p.)
Kaczvinszky Viktor A 1817. okt. 20.–1893. febr. 5. B 1867. okt. 20.–1893. febr. 5. C 1868–1893. febr. 5.	<u>NB</u> : 1869. ápr. 29.–1893. febr. 5.	–
Benedek Ferenc* A 1826. nov. 19.–1900. júl. 2. B 1893. jún. 20.–1900. ápr. 15. C 1893. nov. 8.–1900. ápr. 15.	–	–
Takács Menyhért A 1861. szept. 3.–1933. nov. 29. B 1900. ápr. 15.–1933. jún. C 1901. ápr. 30.–1918. nov. 16.	<u>NB</u> : 1906. máj. 23.–1918. nov. 16. <u>PB</u> : 1908. ápr. 29.–1918. nov. 16. <i>Az 1914/15. évi állami költségvetésről</i> [1914. évi XXVII. tc.] (Hivatkozása erre: 1914. máj. 22., 58. ü., FN-1910. IV. k. 20. p.)	<i>Az 1902. évi állami költségvetésről</i> [1902. évi XII. tc.] (1902. máj. 28., 12. ü., FN-1901. I. k. 141–147. p.) <i>Az 1908. évi állami költségvetésről</i> [1908. évi XXVII. tc.] (1908. jún. 10., 35. ü., FN-1906. III. k. 12–15. p.) <i>Az 1909. évi állami költségvetésről</i> [1908. évi L. tc.] (1908. dec. 21., 40. ü., FN-1906. III. k. 81–84. p.) <i>A debreczeni és a pozsonyi magyar királyi tudományegyetem felállításáról</i> [1912. évi XXXVI. tc.] (1912. jún. 17., 26. ü. FN-1910. I. k. 238–240. p.) <i>Az 1914/15. évi állami költségvetésről</i> [1914. évi XXVII. tc.] (1914. máj. 22., 58. ü., FN-1910. IV. k. 20–22. p.)
Gerincezy Pál A 1906. máj. 8.–1965. nov. 11. B 1937. jún. 26.–1946 C 1938. jún. 28.–1944. nov. 8.	<u>KoB</u> : 1938. jún. 28.–1944. nov. 8.	–
CSORNAI PREMONTREI KANONOKKREND		
Kunc Adolf A 1841. dec. 18.–1905. szept. 10. B 1884. jún. 14.–1905. szept. 10. C 1884. szept. 30.–1887. máj. 25.	<u>KoB</u> : 1884. okt. 7.–1887. máj. 25.	<i>Az országgyűlés tartamának meghosszabbításáról</i> [1886. évi I. tc.] (1885. dec. 9., 147. ü., KN-1884. VII. k. 169., 170., 172. p.; 1885. dec. 11., 149. ü., KN-1884. VII. k. 226., 227. p.)
Burány Gergely A 1852. febr. 6.–1929. aug. 16. B 1906. júl. 26.–1929. aug. 16. C 1927. jan. 31.–1929. aug. 16.	<u>KoB</u> : 1927. febr. 10.–1929. aug. 16.	–
Gergye Ipoly** A 1883. dec. 17.–1958. máj. 6. B 1929. okt. 21.***–1935. márc. 25. C 1930. máj. 12.–1935. márc. 25.	<u>KoB</u> : 1930. febr. 12.–1935. márc. 25.	–

Név	Bizottság: tagság Felszólaláskor a törvény címe [száma] (Az ülés ideje, forrás)	Plenáris ülésen felszólaláskor a törvény címe [száma] (Az ülés ideje, száma, forrás)
Steiner Miklós A 1872. márc. 12.–1942. máj. 6. B 1935. jún. 1.–1942. máj. 6. C 1935. dec. 3.–1942. máj. 6.	KoB: 1935. dec. 3.–1942. máj. 6. A gyakorlati irányú középiskoláról + A tanító- képzésről [1938. évi XIII., XIV. tc.] (1938. ápr. 2., MTL 24., 25. p.) TpB: 1936. okt. 21.–1942. máj. 6.	A gyakorlati irányú középiskoláról + A tanítóképzésről [1938. évi XIII., XIV. tc.] (1938. ápr. 8., 61. ü., FN-1935. III. k. 147–149. p.)
Simonffy Jenő A 1885. szept. 7.–1954. szept. 13. B 1943. ápr. 28.–1950. szept. 7. C 1943. okt. 22.–1944. nov. 8.	KoB: 1944. jan. 18.–1944. nov. 8.	–
CISZTERCI REND		
Vajda Ödön** A 1834. jan. 29.–1911. júl. 9. B 1891. ápr. 2.**–1911. júl. 9. C 1908. márc. 1.–1911. júl. 9.	PB: 1908. ápr. 29.–1911. júl. 9.	–
Werner Adolf A 1867. máj. 14.–1939. febr. 5. B 1924. jún. 25.**–1939. febr. 5. C 1927. jan. 31.–1939. febr. 5.	KoB: 1927. febr. 10.–1939. febr. 5.	–
Endrédy Vendel** A 1895. jan. 19.–1981. dec. 29. B 1939. márc. 18.**–1950. szept. 7. C 1939. ápr. 28.–1944. nov. 8.	KKB: 1939. jún. 16.–1944. nov. 8. KoB: előadója is: 1939. jún. 16.–1944. nov. 8. Az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról [1940. évi XX. tc.] (1939. jún. 21.) Az egyetemi és főiskolai hallgatók felvételének szabályozásáról [1940. évi XXXIX. tc.] (1940. dec. 17., MTL 36. p.) A szellemi együttműködés tárgyában Szó- fiában 1941. évi február 18. napján kelt ma- gyar–bolgár egyezmény becikkelyezéséről + A közoktatásügyi igazgatás egyszerűsítéséről [1941. évi XVI., XII. tc.] (1941. júl. 11., MTL 19. p.) PB: 1939. jún. 16.–1944. nov. 8.. A Wintershall Aktiengesellschaft berlini cég által alapítandó magyar részvénytársaság részére biztosított adó- és illetékkezdmények tárgyában [1941. évi VI. tc.] (1941. ápr. 21., MTL 28. p.)	–
PIARISTA REND		
Hám Antal A 1865. júl. 10.–1927. jún. 20. B 1923. szept. 1.**–1927. jún. 20. C 1927. jan. 31.–1927. jún. 20.	KoB: 1927. febr. 10.–1927. jún. 20.	–
Szölgvémy János A 1852. okt. 21.–1929. okt. 15. B 1927. jún. 20.** (helyettes)–1928. júl. 18. ¹ C 1928. júl. 11.–1928. júl. 18.	–	–

Név	Bizottság: tagság Felszólaláskor a törvény címe [száma] (Az ülés ideje, forrás)	Plenáris ülésen felszólaláskor a törvény címe [száma] (Az ülés ideje, száma, forrás)
<p>Sebes Ferenc* A 1883. ápr. 8.–1941. jún. 26. B 1928. júl. 18.***–1940. júl. 6. C 1928. dec. 18.–1940. okt. 15.</p>	<p>NMB, illetve TpB: 1928. dec. 20.–1940. okt. 15. KoB: 1928. dec. 20.–1940. okt. 15. <i>A középiskoláról szóló törvényjavaslat</i> [1934. évi XI. tc.] előadója (1934. ápr. 25., MTI. 32. p.) <i>A közoktatásügyi igazgatásról szóló törvényjavaslat.</i> [1935. évi VI. tc.] előadója (1935. máj. 14., MTI. 23., 24. p.) <i>A kisdedovársról szóló 1891. évi XV. tc. némely rendelkezéseinek módosításáról + A m. kir. József nádor műszaki és gazdaságtudományi egyetem szervezéséről alkotott 1934. X. t.-c. némely rendelkezéseinek módosításáról szóló törvényjavaslat</i> [1936. évi XXIII., XIV. tc.] előadója (1936. jún. 22., MTI. 20., 21. p.) <i>A szellemi és kulturális együttműködés tárgyában Berlinben 1936. évi május 28. napján kelt magyar–német egyezmény becikkelyezéséről szóló törvényjavaslat</i> [1937. évi V. tc.] előadója (a KüB-gal közös ülés; 1937. jan. 20., MTI. 10. p.) <i>A gyakorlati irányú középiskoláról + A tanítóképzésről szóló törvényjavaslat</i> [1938. évi XIII., XIV. tc.] előadója (1938. ápr. 2., MTI. 22. p.) IB: 1931. júl. 21.–1940. okt. 15. FmB: 1936. ápr. 2.–1940. okt. 15.</p>	<p><i>A középiskoláról szóló törvényjavaslat</i> [1934. évi XI. tc.] bizottsági előadója (1934. máj. 3., 58. ü., FN-1931. III. k. 219–224. p.) <i>A közoktatásügyi igazgatásról szóló törvényjavaslat</i> [1935. évi VI. tc.] bizottsági választott előadója (1935. máj. 22., 5. ü., FN-1935. I. k. 33–36. p.) <i>A gyakorlati irányú középiskoláról + A tanítóképzésről szóló törvényjavaslat</i> [1938. évi XIII., XIV. tc.] bizottsági választott előadója (1938. ápr. 7., 60. ü., FN-1935. III. k. 130–132. p.)</p>
<p>Zimányi Gyula** A 1879. ápr. 10.–1953. dec. 10. B 1940. jún. 6.–1946. aug. 10.,² 1946. aug. 12.–1947. szept. 3. C 1940. okt. 15.–1944. nov. 8.</p>	<p>KoB: 1940. okt. 21.–1944. nov. 8. FmB: 1942. márc. 10.–1944. nov. 8. TpB: 1943. ápr. 13.–1944. nov. 8.</p>	<p><i>A közoktatásügyi igazgatás egyszerűsítéséről</i> [1941. évi XII. tc.] (1941. júl. 18., 49. ü., FN-1939. II. k. 277. p.)</p>

¹ Rendfőnökké választották, de nem fogadta el.

² Lemondott.

KARA, ANNA

Lehrende Ordensgemeinschaften im ungarischen Parlament, 1867–1944

(Zusammenfassung)

Ziel des Aufsatzes ist, die Mitwirkung der lehrenden Ordensgemeinschaften, also die Mitgliedschaft der Ordensbrüder der Benediktiner, der Zisterziensern, der Prämonstratensern von Jászóvár und Csorna, sowie der Piaristen im ungarischen Parlament in den Zeitspannen 1867–1918 sowie 1927–1944 aufzuzeigen, samt deren Voraussetzungen im öffentlichen Recht und Kirchenrecht, Geschichte und gesetzliche Regelung. Die Präsenz der Vertreter von lehrenden Ordensgemeinschaften im damaligen Parlament

kann nicht als Selbstzweck betrachtet werden, es war weder aus Sicht der Kirche, noch aus Sicht des Staates unbedeutend. Die Ordensbrüder der lehrenden Ordensgemeinschaften, die als Parlamentarier tätig waren (in der Zeitraum 1867–1918 10, zwischen 1927–1944 13 [de jure 16], insgesamt 23 [26]) meldeten sich bei der Plenarsitzungen und Ausschussberatungen meistens in bildungspolitischen Fragen zum Wort.

Jegyzetek

- ¹ *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója*. XLVI. kötet (Budapest, 1926, 263., 264. p.; a továbbiakban: NN).
- ² 1926:22. tc. Kihirdetése: 1926. november 15.
- ³ Bethlen István megállapítása a Jászóvári Premontrei Kanonokrend esetében nem volt helytálló.
- ⁴ Az esemény „protokolltérképén” (lásd az ábrát) is feltüntették „a hazai két premontrei-rend” főnökét. MOL K 6. Felsőház. Elnöki és általános iratok. 1927–1940. I. 1. 248. f.
- ⁵ B. S.: *Tizenhat bársonyszék a felsőház üléstermében* (Az Est, 1927, 22. sz., január 28., 4. p.).
- ⁶ Lásd: Várnai Sándor: *A képviselői összeférhetetlenség* (1875: I. t.-cz.) *elvei és gyakorlata* (Budapest, 1897); Blaskovich Sándor: *Érdek-összeférhetetlenség* (Budapest, 1901; a továbbiakban: Blaskovich, 1901); Fabricius: *Az összeférhetetlenség* (Budapest, é. n.); Oppler Emil: *A törvényhozás tagjainak összeférhetetlenségéről. Inkompatibilitás* (Budapest, 1918); Egyed István: *A felsőházi tagok összeférhetetlensége* (Ügyvédek Lapja, 1922, 22. sz., november 15., 3., 4. p.); Zeller Arpád: *Az országgyűlési képviselők összeférhetetlenségéről. Az 1901. évi XXIV. t.-c. keletkezése, magyarázata az eljárási szabályok és az eddigi gyakorlat alapján* (Budapest, 1930); Hegedüs Kálmán: *A törvényhozó összeférhetlensége*. Különnyomat (Budapest, 1932); Pálosi Ervin: *Az összeférhetlenségi kérdés Magyarországon. Társadalmi selejtezés és emelkedés* (Budapest, 1932, 156–165. p.); Techert Gyula: *Törvényhozói összeférhetetlenség az európai államokban* (Budapest, 1932; a továbbiakban: Techert, 1932); Polner Ödön: *Az összeférhetlenségi törvényjavaslat* (Miskolc, 1933); Egyed István: *Országgyűlési összeférhetetlenség* (Budapest, 1937; a továbbiakban: Egyed, 1937); Bölöny József: *Összeférhetlenségi és mentelmi jog*. Különnyomat (Budapest, 1938); Mikó Imre: *A törvényhozói összeférhetetlenség* (Kolozsvár, 1942); valamint kiad. Nagy Ernő: *Magyarország közjoga (Államjog)* (6., átdolg. kiad. Budapest, 1907, 291–300. p.); Dudás Ferenc–Hazafi Zoltán: *Összeférhetlenségi kalauz* (Hely és év nélkül [1997], 44. p.).
- ⁷ *Az 1931. évi július hó 18-ára összehívott országgyűlés képviselőházának irományai*. II. kötet (Budapest, 1932, 185. sz., 221–234. p.; a továbbiakban: KI).
- ⁸ Uo., 235–306. p.
- ⁹ Techert, 1932, 51. p.
- ¹⁰ Uo., 42. p.
- ¹¹ Uo., 22. p.
- ¹² Uo., 55. p.
- ¹³ Uo., 40. p.
- ¹⁴ Uo., 29. p.
- ¹⁵ Uo., 21. p.
- ¹⁶ Uo., 48. p.
- ¹⁷ Molnár Szulpicz: *A főpátság közjogi helyzete*. In: *A Pannoni Főpátság története*. IV. kötet (Budapest, 1906, 209. p.).
- ¹⁸ Szijártó M. István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés. 1708–1792* (2., jav. kiad., Keszthely, 2010, 416., 417. p.; a továbbiakban: Szijártó, 2010).
- ¹⁹ Szijártó, 2010, 418., 419., 422. p.
- ²⁰ Uo., 423. p.
- ²¹ *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. XI. kötet (Pest, 1868, 401. p.; a továbbiakban: KN). Vö. ezt Deáknak a képviselőház 1873. június 28-iki, 159. ülésén elhangzott álláspontjával: „Magyarországon [...] a katolikus és a keleti egyház főpapjai hivataluknál fogva tagjai a felsőháznak. Ez a többi vallásukra nézve nincs így. Ha akarunk jogegyenlőséget a vallásokra nézve [...] vagy a többi vallásoknak is [meg kell adni] e privilegiumot, vagy, mindenkitől elvenni. [...] Senki nem vehet részt a törvényhozásban mint törvényhozó csupán hivatalánál fogva.” (KN-1872. VII. köt. 365. p.).
- ²² KN-1865. XI. köt. 405. p.
- ²³ Uo., 421. p.
- ²⁴ KI-1869. XV. köt. 1387. sz. 117., 118. p.
- ²⁵ Uo., 1421. sz. 2. melléklete. 289. p.
- ²⁶ KI-1872. XVII. köt. 743. sz. 316., 317. p.
- ²⁷ Uo., 318–320. p.
- ²⁸ Uo., 319. p.
- ²⁹ KI-1872. XVIII. köt. 788. sz. 88. p.
- ³⁰ KN-1872. XI. köt. 123. p.
- ³¹ Uo., 126. p.
- ³² *Az 1872-ik évi szeptember hó 1-jére kihirdetett országgyűlés főrendi házának irományai*. V. kötet (H. n., 1874, 272/3. sz., 317–321. p.; a továbbiakban: FI).
- ³³ Uo., 320. p.
- ³⁴ Uo., 322. p.
- ³⁵ *Az 1872-dik évi szeptember hó 1-jére kihirdetett országgyűlés főrendi házának naplója*. II. kötet (H. n., 1873, 353. p.; a továbbiakban: FN).
- ³⁶ Uo., 354. p.
- ³⁷ Ua.
- ³⁸ KN-1872. XIII. köt. 174. p.
- ³⁹ KI-1872. XX. köt. 865. sz. 398. p.
- ⁴⁰ KN-1872. XIII. köt. 235. p.
- ⁴¹ KI-1884. I. köt. 25. sz. 134–139. p.
- ⁴² Uo., 135. p.
- ⁴³ FI-1884. II. köt. 106. sz. 4. p.
- ⁴⁴ FN-1884. I. köt. 220. p.
- ⁴⁵ 1885:7. tc. Kihirdetése: 1885. április 26.
- ⁴⁶ KI-1884. IV. köt. 65. sz. 40. p.
- ⁴⁷ Vö.: 1926:22. tc. 27. § 1. Ez történt például az 1935. március 25-én lemondott Gergye Ipoly, csornai prépost esetében.
- ⁴⁸ A témáról lásd még: Blaskovich, 1901, 6., 109., 119. p.; Egyed István: *A felsőházi tagok összeférhetlensége* (Ügyvédek Lapja, 1922, 23. sz., december 1., 3–4. p.).
- ⁴⁹ Kihirdetése: 1901. augusztus 10.
- ⁵⁰ KI-1901. XXI. köt. 290. sz. 81–87. p. Szövege nem tartalmazott egyházi személyeket érintő korlátozást.
- ⁵¹ Kihirdetése: 1918. szeptember 20.
- ⁵² Kihirdetése: 1925. augusztus 23.
- ⁵³ 2. § 3. bekezdés.
- ⁵⁴ Rassay Gyula: *A főrendiház reformja* (Magyar Helikon, 1920, 15. sz., 721. p.).
- ⁵⁵ *Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott nemzetgyűlés irományai*. XI. kötet (Budapest, 1921, 339. sz., 227–238. p.; a továbbiakban: NI).
- ⁵⁶ Uo., 228. p.
- ⁵⁷ Uo., 247. p.
- ⁵⁸ A Jászóvári Premontrei Kanonokrendnek ezzel kapcsolatos helyzetét lásd a következő fejezetben.
- ⁵⁹ NI-1920. XI. köt. 239. sz. 247. p.
- ⁶⁰ 1922. június. MOL K 26 ME-1922-III-1183. 21. f.
- ⁶¹ Azonban 1922. június 16-ától az új igazságügy-miniszter Daruváry Géza lett, aki ellenezte az egyházi képviselet további bővítését. Magának a törvényjavaslatnak nemzetgyűlési tárgyalását (a módosítók nagy száma miatt) kezdeményezésére a Minisztertanács 1922. július 1-jei határozatával elhalasztották (Püski Levente: *Az 1926. évi felsőházi törvény és politikai előzményei*. In: *Iparosodás és modernizáció. Tanulmányok Ránki György emlékének*. Szerk. Mazsu János. Debrecen, 1991, 158. p.).
- ⁶² Beke Margit (összeáll.): *A magyar katolikus püspöki tanácsok története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*. I. kötet (Budapest, 1992, 100. p.; a továbbiakban: Beke, 1992).
- ⁶³ Egyed István: *A felsőházi tagok összeférhetlensége* (Ügyvédek Lapja, 1922, 23. sz., december 1., 4. p.). Lásd még: Dezső Gyula: *A két kamara rendszer kérdése, különös tekintettel a felsőház hivatására és szervezésére* (Nagy-körös, 1878, 26., 27. p.); Bokor József: *A felsőház* (Magyar Philosophiai Szemle, 1885, 2. sz., 112–123. p.); Benedek Sándor: *A főrendiház szervezeti kérdései* (Jogállam, 1920, 10. sz., 405–431. p.); Concha Győző: *A főrendiházi reformjavaslat* (Jogállam, 1921, 7. sz., 241–255. p.); Egyed István: *A főrendiház re-*

formja (Katholikus Szemle, 1922, 1. sz., 27–32. p.); Erkey István: *A magyar felsőház* (Budapest, 1925); Zsedényi Béla: *A felsőházi javaslat* (Miskolc, 1925); Térffy Gyula: *Az országgyűlés felsőháza* (Budapest, 1926); Zsedényi Béla: *A magyar honi ág, hitv. evangélikus egyház főtisztviselőinek részvétele az Országgyűlés felsőházában* (Miskolc, 1926, 8–33. p.); Benedek Sándor: *A felsőház* (Jogállam, 1927, 2–3. sz., 65–80. p.); Püski Levente: *A magyar felsőház története. 1927–1945* (Budapest, 2000); Latorcai Csaba: *Katolikus főpapok az országgyűlés felsőházában. 1927–1944*. PhD-dolgozat (Budapest, 2006, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kar Könyvtára); Boros Zsuzsanna–Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon. 1867–1944. Parlament, pártok, választások* (2., átdolg. és bőv. kiad. Budapest, 2008).

⁶⁴ NI-1922. XIII. köt. 751. sz. 394–404. p.

⁶⁵ Uo., 395. p.

⁶⁶ Uo., 415. p.

⁶⁷ Ua.

⁶⁸ NI-1922. XIV. köt. 818. sz. 327–336. p.

⁶⁹ *Az 1922. június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója*. XLV. kötet (Budapest, 1926, 297–432. p.); a továbbiakban: NN), XLVI. köt. 1–338. p.

⁷⁰ Uo., 254., 259. p.

⁷¹ Uo., 255. p.

⁷² Uo., 258. p.

⁷³ Uo., 261. p.

⁷⁴ Uo., 262. p.

⁷⁵ Uo., 263., 264. p.

⁷⁶ Uo., 265. p.

⁷⁷ Uo., 266., 267. p.

⁷⁸ Lásd a 7. jegyzetet!

⁷⁹ Egyed, 1937, 142., 147. p. Ezzel kapcsolatban korábbi véleményét lásd a 63. lábjegyzetben.

⁸⁰ Kihirdetése: 1895. november 26.

⁸¹ Egyed, 1937, 142. p.

⁸² KI-1939. V. köt. 350. sz. 30. p.

⁸³ 1940:27. tc. Kihirdetése: 1940. október 11.

⁸⁴ KI-1939. IX. köt. 723. sz. 7–12. p.

⁸⁵ 1942:21. tc. Kihirdetése: 1942. november 28.

⁸⁶ Többek között Karol Medveczky, Vavro Šrobár, Szlovákia teljhatalmú miniszterének egyházi referense.

⁸⁷ Slovenský národný archív (Pozsony) fond Premonštrátska prepozitúra Jasov 191. doboz 435. főlő (a továbbiakban: SNA PrJ d f). Takács Menyhért levele Teleki Pálhoz, 1929.

⁸⁸ 1921-ben Takács Menyhért prépost-prelátus maga fordult a vatikáni testülethez, hogy prépostságát az *abbatia nullius* rangjára emeltesse, kijelölve az alája tartozó területek határait. Célja az esetleges csehszlovák állami birtokfoglalás megakadályozása volt. SNA PrJ 201. d 586. f. Gerinczy Pál jászóvári prépost-prelátus levele Madarász István kassai megyés püspöknek. Jászóvár, 1940. június 1.

⁸⁹ *Acta Apostolicae Sedis*, 1922, 16. sz., november 15., 582–584. p. (a továbbiakban: AAS).

⁹⁰ Részletesebben lásd: Salacz Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt* (München, 1975, 13–54. p.); Beke, 1992; Szuromi Szabolcs Anzelm O.Praem: *A Kassai Egyházmegye közigazgatásának változásai 1918 és 1982 között* (Magyar Sion, 2011, 1. sz., 99., 100. p.).

⁹¹ Vö. a modus vivendi végrehajtásáról szóló bullát (AAS, 1937, 11. sz., szeptember 6., 366–369. p.), illetve Rác Kálmán: *Esztergomi érsekség kontra csehszlovák állam – egyházi birtokok a hágai bíróság előtt. 1–2.* (Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2004, 3. sz., 35–52. p.; 4. sz., 67–95. p.).

⁹² SNA PrJ 187. d 649. f.

⁹³ SNA PrJ 195. d 420. f. Kovács Lajos vikárius levele Hovhannesian Eghia ügyvédnek. Gödöllő, 1934. november 2.

⁹⁴ MOL K 305 4. d 2. f. Apor Gábor napi jelentése Kánya Kálmán külügyminiszternek, Noots apát látogatásáról. Budapest, 1936. június 3.

⁹⁵ A gödöllői perjeliséget XI. Pius pápa 1938. november 15-iki (Prot. No. 8471/1938) rendelkezésével megszüntette, s visszaállította a régi magyar Jászóvári Premontrei Kanonokrendet, élén Gerinczy Pállal (november 15.: adminisztrátor, 1939. február 10.: prépost), aki 1940. szeptember 27-étől várადhegyfoki prépost is.

⁹⁶ SNA PrJ 198. d 381. f.

⁹⁷ Uo., 313. f. Budapest, 1937. november 3.

⁹⁸ Uo., 324. f. Gödöllő, 1937. november 9.

⁹⁹ Uo., 383. f. Gödöllő, 1937. december 8.

¹⁰⁰ Erre nézve egyelőre nem található irat.

¹⁰¹ SNA PrJ 199. d 174–176. f. Lázár Andor levele Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszternek. Budapest, 1938. február 25.

¹⁰² Uo., 178. f. Széchenyi Bertalan levele Gerinczy Pálnak. Budapest, 1938. június 28.

¹⁰³ E kérdéskört legalaposabban Egyed István vizsgálta (Egyed, 1937, 139–151. p.). Ezenkívül lásd még: Schermann Egyed: *A magyar szerzetesek jogi helyzete és a mostani magyar szerzetesek rövid ismertetése* (Pannonhalma, 1943, 8., 9. p.); Erdő Péter: *Egyházjog* (4., jav. kiad. Budapest, 2005, 246. p.).

¹⁰⁴ Hatálybalépés: 1918. május 19.

¹⁰⁵ Róma, 1922. április 25. AAS, 1922, 9. sz., május 8., 313. p.

¹⁰⁶ 1927. február 26. AAS, 1927, 4. sz., április 1., 138. p.

¹⁰⁷ Egyed, 1937, 141. p.

¹⁰⁸ Vö. a jászóvári konventi subprior Gasparik János battányi esperesnek címzett levelét, Mécs László premontrei szerzetespap (költő) csetleges országgyűlési képviselő-jelöltségének tárgyában (1940. március 7.): „Prelátus urunk Ómoltósága [...] a mai viszonyok között nem látja célszerűnek, hogy Mécs László a napi politika nyilvános küzdőterére kiálljon. Úgy véli, hogy a politikai szereplés nem válnék előnyére az ő ma már világszerte elismert hírnevének és azoknak a nagy erkölcsi értékeknek, melyek a krisztusi eszmék hirdetése révén költészetéhez fűződnek. A politika nem mindég lovasias viaskodásai közben könnyelműen fröccsenhetnek sarat a legtisztább és legnemesebb egyéniségek köntösére is a gyűlölködő lelkek. Hagyjuk meg Mécs Lászlót azon az eszményi magaslaton, ahova őt kifogástalan papi élete, szeretetre méltó tulajdonságai és szépségeiben gazdag költészete emelte. Onnan szélesebb körben hódíthatja meg a lelkeket, mintha a még oly helyes irányú politikai törekvések vonnának akadályokat közte és a közönség között.” SNA PrJ 201. d 144. f.

¹⁰⁹ Többek között: Sipos István: *Katolikus egyházjog* (Pécs, 1943. 39. p.).

¹¹⁰ Egyed, 1937, 141. p.

¹¹¹ Részletesebben lásd: Salacz Gábor: *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon* (Budapest, 2002, 186–192. p.).

¹¹² *Az 1927. évi január hó 25-ére összehívott országgyűlés felsőházának irományai*. V. köt. (Budapest, 1929, 170. sz. 229. p.).

¹¹³ *Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója*. III. köt. (Budapest, 1929, 24. p.).

¹¹⁴ 1883:30. tc. Kihirdetése: 1883. május 27.

¹¹⁵ FN-1881. I. köt. 424–432. p.

¹¹⁶ Uo., 432. p.

¹¹⁷ Ez szervezetiileg nem az egyetemnek, hanem közvetlenül a szakminiszternek volt alárendelve.

Az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezést rendező osztrák és magyar törvények a külügyeket (is) elterően szabályozták. Az 1867:12. törvény 8. §-a értelmében a külügyek azon része közös, „melyek az Ő Felsége uralkodása alatt álló összes országokat együtt illetik”.¹ Az osztrák törvény viszont a külpolitika egészét közös ügynek minősítette: „Die auswärtigen Angelegenheiten mit Einschluß der diplomatischen und commerciellen Vertretung dem Auslande gegenüber, sowie die in Betreff der internationalen Verträge etwa nothwendigen Verfügungen”.²

A magyar törvény tehát a külügyek közösségét csak a közös védelemhez szükséges mértékben ismerte el. Az így meghatározott közös külügyek tartalmát azonban nem alapította meg, helyette megszabta a közös külügyminiszter teendőit: „a birodalom diplomaticai és kereskedelmi képviseltetése a külföld irányában és a nemzetközi szerződések tekintetében fölmerülhető intézkedések”. Vagyis, amit az osztrák törvény a külügyekhez, mint közös ügyszorolt, azt a magyar törvény a közös külügyminiszter teendőiként határozta meg. Az osztrák törvény a külügyek tekintetében semmilyen befolyásolást vagy beleszólást nem tett lehetővé az osztrák kormány számára, ellenben a magyar törvény 8. §-a biztosította a magyar és az osztrák kormány befolyását is a közös külügyek intézésére, mivel előírta, hogy a közös külügyminiszter a közös külpolitikát a két fél kormányával egyetértésben és beleegyezése mellett folytassa.

Mivel az 1867:12. törvény csak a Pragmatica Sanctióból folyó közös és együttes védelemhez szükséges külpolitikát tette közössé, ezért a magyar közjogi felfogás szerint a közös külügyszor nem tartozó külügyekben Magyarország teljesen önállóan léphetett fel, vagyis Magyarország rendelkezett nemzetközi jogalanyisággal.³ Ezt nem befolyásolta, hogy ilyen esetekben is a közös külügyminiszter képviselte Magyarországot a nemzetközi kapcsolatokban.⁴ Ilyenkor ugyanis a nemzetközi szerződés tartalmának meghatározása nem a közös külügyminiszter, hanem a két kormány hatásköre volt. Plósz Sándor szerint „A nemzetközi szerződések körüli intézkedésekben nem különböztet a törvény szerződések között, de ha oly ügyet illet ez a szerződés, mely nem közös, ott az akaratelhatározás az iránt, hogy szerződés köttessék-e s hogyan, a mienk”.⁵ A nem közös külügyekben tehát akár az is előfordulhatott, hogy adott ügyről Ausztria és Magyarország eltérően rendelkezett.⁶

A közös miniszterek jogállására vonatkozóan, törvényi szabályozás hiányában, a magyar közjog azt az álláspontot képviselte, hogy ők „a két állam organumai, kik a két állam akaratának végrehajtására, illetve a két állam által a hatáskörükbe áttett kormányzati teendők végzésére hivatottak”.⁷ A külügyminiszterrel kapcsolatban Thallóczy Lajos kifejtette: „ami viszont a külpolitika irányát illeti, azt sem a közös miniszterek határozták meg, hiszen arra mindkét ország miniszterelnöke befolyást gyakorolt”.⁸ Apponyi Albert szerint a közös szervek csupán a cselekvés eszközei. Az akaratképzés helye, vagyis ahol az állami akarat elhatározódik, az a két állam.⁹ Vagyis a magyar közjog a közös minisztereket pusztán a két állam akaratára végrehajtó szerveinek tekintette.¹⁰

Szabó Szilárd

Magyarország nemzetközi jogalanyiségának kérdése az 1907. évi gazdasági kiegyezés kapcsán

Vizsgáljuk meg, vajon mennyiben felelt meg a kiegyezést követő évtizedek gyakorlata a nemzetközi szerződések kötése tekintetében a hiányos és ellentmondásos szabályoknak. Vajon igazolja-e a gyakorlat a magyar közjogi felfogást Magyarország nemzetközi jogalanyiséga vonatkozásában? A kiegyezést követő gyakorlat a nemzetközi szerződések aláírása tekintetében meglehetősen eltérő volt. Egyáltalán nem lehet azt állítani, hogy a nemzetközi szerződéseket a közös külügyminiszter, valamelyik másik közös miniszter, illetve a közös minisztertanács vagy egy közös miniszter meghatalmazottja általában rendszeresen aláírta volna. Még csak azt sem lehet állítani, hogy ez a kiegyezést követő években így lett volna. Már az 1868. július 15-iki postaegyezményt is csak osztrák és magyar meghatalmazottak írták alá. Sőt az 1872. május 21-iki vasútegyezményt csak két osztrák meghatalmazott, az 1873-ban és 1877-ben megkötött vasútegyezményt pedig a közös meghatalmazott mellett szintén csak osztrák meghatalmazott írta alá. Az 1871. október 5-iki távírda-egyezményt szintén csak osztrák és magyar meghatalmazottak írták alá. Az 1878. december 27-én Olaszországgal és az 1888. november 23-án Svájjal kötött kereskedelmi szerződéseket a közös külügyminiszter és a közös meghatalmazott, az 1884-ben Franciaországgal kötött kereskedelmi és hajózási szerződést pedig az osztrák–magyar követ és egy közös meghatalmazott írta alá.¹¹

Viszont ismeretes olyan nemzetközi szerződés is, amelyet a közös meghatalmazott mellett mindkét ország meghatalmazottja is aláírt (az 1881. november 3-iki nemzetközi filoxéraszerződés), és van olyan is, amit csak közös meghatalmazott írt alá (az 1878. május 25-iki postaegyezmény).¹² Még csak azt sem lehet mondani, hogy a nemzetközi szerződéseket a közös, közös érdekű, illetve önállóan intézett ügyek típusának megfelelően írták volna alá, hiszen a postaegyezmények között van, amit csak osztrák, van, amit osztrák és magyar, és van, amit csak közös meghatalmazott írt alá.¹³ A Herrenhaus bizottsága fel is rótt a közös külügyminisztériumnak, hogy megengedte, hogy a számára törvényben biztosított jogkört figyelmen kívül hagyva a nemzetközi szerződések vonatkozásában eltérő joggyakorlat alakuljon ki, ami – legalábbis a bizottság jelentése szerint – ellentétes volt a kiegyezési törvényekben lefektetett normákkal.¹⁴

Hasonló volt a helyzet a szerződő fél megnevezése körül is. Az 1890. október 14-iki vasútegyezményt Ausztria–Magyarország nevében írták alá („für Österreich–Un-

garn"). Az ehhez kapcsolódó pótegyezményt Ausztria és Magyarország nevében („*pour l'Autriche et la Hongrie*”), az 1902. március 5-iki brüsszeli cukoregyezményt külön-külön Ausztria és Magyarország nevében („*pour l'Autriche*”, „*pour l'Hongrie*”), ahol pedig csak az egyik ország meghatalmazottja írta alá a szerződést, ott csak az adott ország megnevezése szerepelt részes államként.¹⁵

Nézzük meg, hogyan igyekezett szabályozni ezt a kuzsa helyzetet az 1907.

évi gazdasági kiegyezéshez tartozó megállapodás. Az 1907. október 9-én Bécsben, Alois Lexa Freiherr von Aehrenthal közös külügyminiszter elnökletével és a két miniszterelnök (Wekerle Sándor és Max Wladimir Freiherr von Beck) részvételével tartott megbeszélés célja a „*nemzetközi szerződések megkötésénél felmerülő közjogi kérdésekre nézve egyetértőleg megállapított alapelvek*” meghatározása volt.¹⁶

Aehrenthal nem tartotta szükségesnek a meghatalmazottak esetén külön kihangsúlyozni, hogy melyik kormány meghatalmazottai, mivel szerinte a hivatali minőségük megfelelően jelöli, hogy ők két szuverén állam küldöttei. Másrészt úgy vélte, hogy a hatáskör messzemenő túllépését és az eddig követett gyakorlattal történő teljes szembehelyezkedést jelentené, ha a közös érdekű ügyekben kötendő nemzetközi szerződések esetén az osztrák és a magyar meghatalmazott is aláírta a szerződést. Szerinte ezzel mindkét állam szuverenitása kifejezésre kerülne.¹⁷ Beck támogatta Aehrenthal véleményét, szerinte ugyanis anomáliához vezethet, ha az uralkodó meghatalmazottait egyszerre tekintenék az osztrák és a magyar kormány meghatalmazottainak. Wekerle nem tárgyalt, majd Szerényi József magyar kereskedelmi államtitkár áthidaló javaslatot tett, nevezetesen: tegyék a kormányra való utalást zárójelbe.¹⁸

Hasonló vita zajlott arról, hogy Ausztria és Magyarország önálló ügyeiben, amennyiben nem az uralkodó van megnevezve szerződéskötő félként, mi legyen a szerződéskötő fél megjelölése. A közös külügyminiszter szerint a nemzetközi jogban érvényesülő alapelvnek megfelelően két vagy több állam szövetsége kifelé, a külfölddel szemben egységes nemzetközi jogalanyiság formájában jelentkezik. Álláspontja szerint tehát ezekben az ügyekben is – függetlenül attól, hogy az ilyen ügyben kötött nemzetközi szerződés a Monarchia egyik vagy mindkét államában hatályba lép-e –, ha nem az államfő a szerződéskötő fél, az Ausztria-Magyarország megnevezés szerepeljen. Véle-

ményét azzal igyekezett alátámasztani, hogy a Monarchia államai a Pragmatica Sanctio révén egymással szövetségben állnak, így a külföld felé az Ausztria-Magyarország megjelölés alakjában egységes nemzetközi jogalanyként kell megjelennie. A szerződések bevezetőjében lehet majd arra utalni, hogy az melyik államra nézve hatályos.¹⁹ Még az „*Ausztria; Magyarország*” formához sem járult hozzá, mivel az szerinte a külföld szemében olyan érzést keltene,

Darányi Ignác magyar és Auersperg osztrák mezőgazdasági miniszter gazdasági kiegyezési tárgyalása, mögöttük Wekerle Sándor (1907)

mintha megváltozott volna a Monarchia alkotmányjogi berendezkedése. A magyar fél természetesen aggodalmait fejezte ki Aehrenthal nézeteivel szemben, és Beck sem állt egyértelműen a közös külügyminiszter mellé, sőt hangoztatta, hogy az ilyen jellegű szerződésekben korábban nem volt egyöntetű joggyakorlat.²⁰

Az október 13-iki ülésre már sikerült tisztázni a problémákat. Ezen a minisztertanácson csak a korábban felmerült

problémák megoldásait ismertették, vitára nem került sor. Ebből arra lehet következtetni, hogy a két tanácskozás között komoly egyeztetések folyhattak a kormányok és a külügyminisztérium között.²¹ A létrehozott megállapodás hivatalos magyar szövegű verziója szerint „*kiindulva abból, hogy azoknak az ügyeknek a szabályozása, a melyek az 1867. évi XII. törvényzikk és az 1867. évi december 21-iki osztrák törvény (R. G. Bl. 146. sz.) határozmányai értelmében a közös minisztérium teendői közé tartoznak és egyúttal a két kormány hatáskörét érintik, az összes illetékes tényezők előzetes megegyezését feltételezi, a külügyminiszter és a két kormány, nehogy idegen államokkal való szerződések kötésénél úgy, amint az az utóbbi években történt, formai nehézségek által akadályozva legyenek, jogi álláspontjaik fenntartása mellett megállapodtak abban, hogy az ezen szerződések megkötésénél követendő eljárás tekintetében a mellékelt jegyzőkönyvi megállapodásokat létesítik*”. A megállapodás a nemzetközi szerződések kötésére vonatkozó eljárást a közös, a közös érdekű és az önállóan intézett ügyek kategóriái szerint szabályozta.

A közös ügyek tárgyában kötött nemzetközi szerződéseket lehetőség szerint államszerződések formájában kell kötni, vagyis a szerződéskötő fél az uralkodó, aki ilyen esetekben az „*Ausztriai császár, Csehország királya, stb. és Magyarország apostoli királya*” megnevezést viseli. Amennyiben nem az uralkodó köti a szerződést, akkor „*Ausztria-Magyarország közös kormánya, vagy: az osztrák-magyar Monarchia közös kormánya, vagy: cs. és kir.*

közös kormány” megnevezés utal a szerződésalkötő félre. Ilyen szerződés kötésére csak közös meghatalmazott kaphat felhatalmazást, és ebből adódóan a szerződést csak közös meghatalmazott írhatja alá, a hivatali jelleg (pl. osztrák–magyar követ) megjelölésével.²² A közös érdekű ügyekben kötött nemzetközi szerződések esetében a szabályozás nagyjából megegyezett a közös ügyekre vonatkozó szabályozással, annyi különbséggel, hogy szerződésalkötő félként szerepelhetett „az osztrák–magyar Monarchia két állama”, illetve „az osztrák–magyar Monarchia területei” is. Azonban „amikor területiális természetű megjelölésről van szó: Ausztria és Magyarország teendő ki”. Szerződéskötésre a közös meghatalmazott mellett az osztrák és a magyar kormány egy-egy meghatalmazottja is felhatalmazást kapott. A meghatalmazottak hivatali státusukat vagy meghatalmazotti minőségüket attól függően tüntethetik fel, hogy a másik szerződő fél meghatalmazottjai hogyan járnak el.²³

Az Ausztria és Magyarország által önállóan intézett ügyekben kötött nemzetközi szerződések esetén a bevezetésben kellett meghatározni, hogy melyik állam területére nézve lesz hatályos a szerződés. Ha az uralkodó kötötte a szerződést, meg kellett határozni, hogy császárként vagy királyként kötötte. Ha nem ő a szerződésalkötő fél, akkor a következő megnevezéseket lehetett alkalmazni: „Ausztria; Magyarország – a cs. kir. osztrák kormány, a m. kir. kormány – Ausztria kormánya, Magyarország kormánya – illetőleg ha a két állam közül csak az egyik jó tekintetbe, Ausztria vagy Magyarország magában (megfelelően a többi megjelölésekkel)”.²⁴ Amennyiben a nemzetközi szerződés csak Ausztriára vagy csak Magyarországra nézve hatályos, akkor lehetséges volt csak osztrák vagy magyar meghatalmazottakat felhatalmazni a szerződés kö-

tésére.²⁵ Ha a meghatalmazottak az aláírásnál feltüntetik államaikat, akkor közös meghatalmazott esetén a „pour l’Autriche et pour la Hongrie” jelölést kellett alkalmazni. Ha csak osztrák meghatalmazott volt, akkor az ő esetében csak Ausztriára vagy az osztrák kormányra kellett utalni. Ugyanezt a módot kellett alkalmazni csak magyar meghatalmazott esetében. Hasonló eljárást kellett követni a megállapodás szerint a nemzetközi értekezletek tekintetében. Vagyis az ügy kategóriája határozta meg, hogy csak közös meghatalmazott, vagy mellette még a két kormány meghatalmazottja is részt vett a tárgyaláson. Önállóan intézendő ügyben pedig a két állam meghatalmazottja egymagában is eljárhatott. Az aláírásokra és a meghatalmazottak megjelölésére a nemzetközi szerződésekre vonatkozó szabályok voltak az irányadók.²⁶

Összefoglalásként megállapíthatjuk tehát, hogy „a birodalom diplomatai és kereskedelmi képviseltetése a külföld irányában és a nemzetközi szerződések tekintetében fölmerülhető intézkedések” tárgyában kötött megállapodás egyértelműen a magyar közjogi felfogás győzelmét hozta. Ezt még jobban alátámasztja az a tény, hogy az 1907. évi gazdasági kiegyezéshez fűzött jegyzőkönyv szerint a kereskedelmi szerződéseket ezentúl a közös külügyminiszter vagy egy közös meghatalmazott mellett mindkét kormány meghatalmazottjai is aláírják.²⁷ Ezzel először került be egy osztrák törvénybe egy, a magyar közjogi gondolkodásnak megfelelő passzus.²⁸ Ezt az Abgeordnetenhaus és a Herrenhaus képviselői közül is sokan felismerték. Karl Freiherr von Chiari, Joseph Redlich, Eugen Levycy és Stanislaus Lazarski mellett maga Beck miniszterelnök sem tagadta, hogy a kereskedelmi szerződések vonatkozásában engedni voltak kénytelenek a magyar félnek.²⁹

SZABÓ, SZILÁRD

Die Frage der völkerrechtlichen Rechtssubjektivität von Ungarn anhand des Wirtschaftsausgleiches im Jahre 1907

(Zusammenfassung)

Der Aufsatz untersucht die Regelung der Außenbeziehungen im staatsrechtlichen System der Österreichisch-Ungarischen Monarchie und die Frage der völkerrechtlichen Rechtssubjektivität der zwei Staaten anhand des Wirtschaftsausgleiches im Jahre 1907. Nach der anfänglichen lückenhaften und inkohärenten Regelung war 1907 Ziel der beiden Parteien – unter Beteiligung des Außenministers und der beiden Ministerpräsidenten – einvernehmliche Grundprinzipien für die öffentlich-rechtlichen Fragen

der völkerrechtlichen Vertragsabschlüsse zu bestimmen. Die Vereinbarung brachte den Sieg der ungarischen staatsrechtlichen Auffassung, laut des zum Wirtschaftsausgleich im Jahre 1907 beigelegten Protokolls sollten zukünftig – neben dem gemeinsamen Außenminister oder einem gemeinsamen Bevollmächtigten – auch die Bevollmächtigten der beiden Regierungen die Handelsverträge unterzeichnen.

Jegyzetek

¹ <http://www.1000ev.hu>

² §. 1. Das Gesetz vom 21. Dezember 1867, RGBl. 146, betreffend die allen Ländern der österreichischen Monarchie gemeinsamen Angelegenheiten und die Art ihrer Behandlung. (<http://alex.onb.ac.at>)

³ Polner Ödön: *Közös ügyek*. Különlenyomat a *Jogi lexikon* IV. kötetéből (Singer és Wolfner, Budapest, 1901, 61. p.); Ferdinandy Gejza:

Magyarország közjoga (Politzer Zsigmond és fia, Budapest, 1902, 570–571. p.); Kmety Károly: *A magyar közjog tankönyve* (Grill, Budapest, 1911, 504. p.). Mivel Friedrich Tezner szerint a két államnak csak a közös ügyek terén nincs önálló intézkedési joga, így ezt az elvet közvetve ő is elismerte. Lásd Balogh Arthur: *Az 1867. XII. t.-cz. felfogásának kérdéséhez* (Athenaeum, 1913, 1. szám, 39. p.)

- ⁴ „A magyar állam külön nemzetközi jogi alanyiságát a szerv közössége nem alterálja”. (Márffy-Mantuano Rezső: *Küliügyeink közössége Ausztriával*. Benkő Gyula Könyvkereskedése, Budapest, 1908, 102. p.). Hasonlóan: Weller Mónika: *Az Osztrák–Magyar Monarchia kialakulásával és fennállásával kapcsolatos egyes nemzetközi jogi kérdésekről* (Állam- és Jogtudomány, XXXVIII. 1–2., 1996–1997, 99. p.)
- ⁵ Márffy-Mantuano, 1908: i. m., 98. p.
- ⁶ Olechowski-Hrdlicka, Karin: *Die gemeinsamen Angelegenheiten der Österreichisch-Ungarischen Monarchie* (Peter Lang, Frankfurt am Main, 2001, 221. p.)
- ⁷ Polner, 1901: i. m., 101. p.; Nagy Ernő: *Magyarország közjoga (Államjog)* (Athenacum, Budapest, 1907, 467. p.). Hasonlóan: Georg Jellinek: „Durch Vertrag können nun staatliche Einrichtungen derart zu gemeinsamen gemacht werden, dass ein und dieselben physischen Subjecte und Objecte einen rechtlich mehrfachen Charakter erhalten. Daher haben die gemeinsamen Organe und Institute staatsrechtlich einen doppelten Charakter, sie gehören sowohl dem Staatsorganismus Ungarns, als dem Oesterreichs an”. (Jellinek, Georg: *Die Lehre von den Staatenverbindungen*. Alfred Hölder, Wien, 1882, 242. p.)
- ⁸ Somogyi Éva: *A közös minisztertanács működése (1896–1907)* (Századok, 138., 1985, 5–6., 1105. p.)
- ⁹ Apponyi, Albert Graf: *Die rechtliche Natur der Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn* (Carl Fromme, Wien und Leipzig, 1911, 56. p.). Hasonlóan: Redslob, Robert: *Abhängige Länder* (Veit, Leipzig, 1914, 213–215. p.)
- ¹⁰ Ferdinandy Gejza: *Magyarország közjogi viszonya Ausztriához és annak történelmi fejlődése* (Pallas, Budapest, 1892, 228. p.); Andrassy Gyula: *Az 1867-iki Kiegyezésről* (Franklin, Budapest, 1896, 166. p.)
- ¹¹ 23 der Beilagen zu den stenogr. Protokollen des Herrenhauses – XVIII. Session 1907. Bericht der Ausgleichskommission, 18–19. p. (<http://alex.onb.ac.at>). A továbbiakban: Bericht, SPH.
- ¹² Bericht, SPH, 18–19. p.
- ¹³ Az osztrák kiegyezési törvény nem választotta szét a közös és közös érdekű ügyeket, hanem azokat az ügyeket is, amelyeket a magyar kiegyezési törvény közös elvek alapján intézendőnek minősített, a közös ügyek kategóriájába sorolta (§§. 1–2. 21. 12. 1867. RGBl. 146.)
- ¹⁴ Bericht, SPH, 19. p.
- ¹⁵ Bericht, SPH, 18–19. p.
- ¹⁶ Protokoll über die am 9. Oktober 1907 zu Wien unter dem Vorsitz des Ministers des kaiserl. und königl. Hauses und des Aeußern Freiherrn von Aehrenthal stattgehabten gemeinsamen Ministerberatungen. G. M. C. P. Z. 462. HHStA PA XL Interna Karton 306. Gemeinsame Ministerratsprotokolle 1907–1908. V.; a továbbiakban: Protokoll 1907. X. 9.
- ¹⁷ „Abgesehen davon, erachte er es keineswegs für notwendig, daß bei Nennung der österreichischen und ungarischen Delegierten in der Vollmacht ihre Delegierteneigenschaft als 'délégué du Gouvernement d'Autriche' und 'délégué du Gouvernement d'Hongrie' ausdrücklich hervorgehoben werde. Es bedeute bereits ein weitgehendes Zugeständnis und sei ein völliges Novum gegenüber der Vergangenheit, wenn fortan bei Vertragsabschlüssen über paktiert gemeinsame Angelegenheiten österreichische und ungarische Vertreter mit zu unterzeichnen berufen würden. Durch die Anführung ihres Amtscharakters, beispielweise 'Sektions-Chef im k. k. österr. Handelsministerium', 'Staatssekretär im königl. ungar. Handelsministerium', komme die Eigenschaft der Delegierter als Vertreter der österreichischen und der ungarischen Regierung und damit die souveräne Stellung beider Staaten unzweifelhaft zum Ausdruck”. (Protokoll 1907. X. 9.)
- ¹⁸ Protokoll 1907. X. 9.
- ¹⁹ „Zunächst erinnert der Vorsitzende an die von der völkerrechtlichen Doktrin aufgestellte Maxime, derzufolge 'falls zwei oder mehrere Staaten sich zu einer Union vereinigen, diese nach außen hin, in welcher Beziehung immer lediglich als ein einziges völkerrechtliches Rechtssubjekt aufzufassen komme'. Der von ihm eingenommene Standpunkt, an welchem er auch weiterhin festhalten müsse, sei der, daß es auch in Verträgen über autonome Angelegenheiten – gleichgiltig ob dieselben für beide Staaten der Monarchie oder nur für einen von ihnen Geltung haben sollen – für den Fall, daß nicht die Staatsoberhäupter als Parties contractantes figurieren, auf unserer Seite immer Autriche-Hongrie als vertragschließender Teil genannt zu werden hat. Dieser Standpunkt finde seine unerschütterliche Stütze darin, daß die beiden Staaten der Monarchie, durch die pragmatische Sanktion miteinander verbunden, nach außen hin nur als eine Einheit unter der zusammenfassenden Bezeichnung 'Autriche-Hongrie' erscheinen können”. (Protokoll 1907. X. 9.) Bátor Burián István közös pénzügyminiszter erről így írt naplójában: „Aehrenthalnál. Nagy ellenzés nála a kiegyezésnél használt közjogi formulázások ellen. Ragaszkodik az eddigi terminológiához a keresk. Szerződéseket illetően, nehogy a külföld elótt a monarchia egysége kevésbé kidomborodjék. [...] En igen értem Ae. álláspontját és méltánylom [...], de nem osztom teljesen, mert a terminologia kell, hogy megfeleljen a valódi helyzetnek, s ne akarja azt eltakarni, a mi nem lehetséges és nem szükséges. Megsiratott status quo ante-kat nem lehet megmenteni terminológiához való ragaszkodással.” (Bátor Burián István naplói 1907–1922. Szerk. Horváth Erzsébet, Tenke Sándor. Református Egyház Zsinati Levéltára, Budapest, 1999. 9. p.)
- ²⁰ „Doch dürfte man, auch seiner Meinung nach, nicht außer Acht lassen, daß man sich gerade auf dem Terrain der autonomen Angelegenheiten in einer Zwangslage befinde, wie denn auch von einer, von einem einheitlichen Gedanken getragenen vertragsrechtlichen Praxis in dieser Materie – ein Blick in die Vergangenheit genüge – füglich nicht gesprochen werden kann”. (Protokoll 1907. X. 9.)
- ²¹ Protokoll über die am 13. Oktober 1907 zu Wien unter dem Vorsitz des Ministers des kaiserl. und königl. Hauses und des Aeußern Freiherrn von Aehrenthal stattgehabten gemeinsamen Ministerberatungen. G. M. C. P. Z. 463. HHStA PA XL Interna Karton 306. Gemeinsame Ministerratsprotokolle 1907–1908. V. (a továbbiakban: Protokoll 1907. X. 13.)
- ²² Protokoll 1907. X. 13.
- ²³ Ennek megfelelően az aláírás csak a meghatalmazottak nevével vagy a hivatali jellegüket tartalmazta („N. N. Ambassadeur d'Autriche-Hongrie, N. N. Conseiller ministériel au Ministère Impérial Royal autrichien du Commerce, N. N. Conseiller ministériel au Ministère Royal hongrois du Commerce vagy N. N. Ambassadeur d'Autriche-Hongrie, N. N. Délégué du Gouvernement d'Autriche, N. N. Délégué du Gouvernement de Hongrie”). (Protokoll 1907. X. 13.)
- ²⁴ Protokoll 1907. X. 13.
- ²⁵ „A legfelső meghatalmazásban kifejezendő, vajon a képviselők az államszerződésnek Ófelsége legfelső nevében mindkét állam vagy csak az egyik és ez esetben melyik számára leendő megkötésére hatalmaztatnak meg.” (Protokoll 1907. X. 13.)
- ²⁶ Protokoll 1907. X. 13.
- ²⁷ Schlußprotokoll anlässlich der Unterzeichnung des Vertrages betreffend die Regelung die wechselseitigen Handels- und Verkehrsbeziehungen zwischen den im Reichsrat vertretenen Königreiche und Ländern und den Ländern der heiligen ungarischen Krone. 22 der Beilagen zu den stenogr. Protokollen des Herrenhauses – XVIII. Session 1907. 153. p. (<http://alex.onb.ac.at>)
- ²⁸ 30. 12. 1907, RGBl. 278.
- ²⁹ Chiari hozzászólásában kifejtette: „Sehen Sie sich die staatsrechtlichen Belange an, so werden Sie mir vollkommen recht geben, daß in diesen Vorlagensowohl im Meritum als auch in der Stilisierung derselben ein weiterer Schritt zur vollkommenen selbständigen Stellung Ungarns als unabhängigen Staates gegeben ist (Zustimmung. – Ruf: sogar völkerrechtlich!). völkerrechtlich auch”. (Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses, 27. Sitzung der XVIII. Session, 25. Oktober 1907. 2154. p.; <http://alex.onb.ac.at>; a továbbiakban: SPA). Hasonlóan: Levycky, SPA, 28. ülés, 1907. október 28., 2219. p.). Redlich szerint megszűnik Ausztria nemzetközi jogi egysége („die völkerrechtliche Einheit Österreichs”), mivel Magyarország nemzetközi jogalanyiságot nyer („dem Auslande gegenüber ein neues politisches völkerrechtliches Subjekt auftritt”) (SPA, 30. ülés, 1907. október 30., 2359. p.). Lazarski szerint „durch

den Inhalt des Ausgleiches vom Jahre 1907 ist tatsächlich Ungarn in staatsrechtlicher Beziehung nicht bloß nach innen ein selbständiger Staat geworden, sondern effektiv nach außen. [...] Tatsächlich ist jetzt Ungarn... politisch nach außen hin ein besonderes völkerrechtliches Rechtssubjekt geworden mit dem Rechte... auch den auswärtigen Staaten gegenüber selbständig zu ordnen und selbständig zu bestimmen". (SPA, 50. ülés, 1907. december 17., 3532. p.). Beck:

„ich leugne indessen keineswegs, daß diese Form der Vertragsunterfertigung ein wertvolles Kompromiß zwischen den Wünschen Ungarns, seine staatsrechtliche Selbständigkeit auch fremden Staaten erkennbar zu machen und dem Bedürfnisse bildet, die auch im ungarischen Ausgleichsgesetz anerkannte reale Existenz der beide Staaten umfassenden Monarchie völkerrechtlich zu beurkunden". (SPA, 29. ülés, 1907. október 29., 2256. p.)

Meglehet, nem szokványos, hogy egy recenzált könyv szerzője válaszol a munkáját ért bírálatra, különösen, ha az alapvetően pozitív hangvételi, illetve végkicsengésű. Mindazonáltal Szabó Szilárd *Elemzés a dualizmus kori Magyarország kormányformájáról* című bírálata, mely a *Jogtörténeti Szemle* 2011. évi 3. számában jelent meg *Kormányzás a dualizmus korában. A XIX. századi európai parlamentarizmus és Magyarország kormányformája a kiegyezés után, 1867–1918* című könyvről, „néhány pontatlanságra” is felhívja a figyelmet, s azt a látszatot kelti, hogy a kötetben több ténybeli tévedés is előfordul. Ennek kapcsán szükségesnek tartok néhány megjegyzést tenni – anélkül persze, hogy értékelő megállapításaira reagálnék.

Ami azt illeti, alig hiszem, hogy egy olyan nagymonográfia, amely egy egész korszak kormányzati rendszerét elemzi, mentes lehetne bizonyos hibáktól és tévedésektől. Biztosan ebben a könyvben is előfordulnak, azok az állítások azonban, amelyeket bírálóm megemlít, nem tartoznak ezek közé.

Szabó Szilárd felrója, hogy könyvem tartalmazza azt a „közkeletű tévedést”, amely szerint I. György brit uralkodó nem tudott angolul. Könyvemben valóban arra hivatkozom, hogy a király nyelvtudásának hiánya hozzájárult az angol kabinet elkülönüléséhez és önállósodásához az uralkodói hatalomtól. Bírálóm írásában Hahner Péter *Újabb 100 történelmi tévhit* című népszerű történeti lektűrjét veszi alapul, amelynek szerzője I. György király egyik életrajzírójára hivatkozik, aki már „cáfolta”, hogy I. György nem tudott angolul.¹ E hivatkozás forrása pedig alighanem az interneten nyilvánosan hozzáférhető enciklopédia, a *Wikipedia* „George I of Great Britain” címszava, amely számos brit internetes fórumon is standard hivatkozási alapul szolgál e „tévhit” cáfolatához. Azért gondolom, hogy a kritika csupán e forrásra támaszkodott, mert egyrészt Hatton nem azt az állítást cáfolta, hogy I. György a kabinettanács elkülönülésekor, vagyis uralkodása első éveiben nem tudott angolul, hanem azt, amely szerint soha nem is tanult meg.² Másrészt azért, mert a recensens csak ezt az interneten keringő forrást használja, s nem vesz tudomást a kérdésre vonatkozó, egyébként egyöntetű forrásokról. Így például Henry Hallam klaszikus, háromkötetes angol alkotmánytörténetéről, amely megemlíti, hogy I. György népszerűtlenségéhez nagyban hozzájárult, hogy trónra lépésekor nem tudott angolul,³ ami lényegében köztudottnak tekinthető.⁴

Szabó Szilárd szerint tévedés az 1871. évi német alkotmányt oktrojálni minősíteni, „hiszen arról a *Reichstag*

DISPUTA

Észrevételek Szabó Szilárd könyvkritikájához

[valójában a két kamara együtt – Sz. Z.] (...) törvényt alkotott”. Bírálóm továbbá nem talált utalást ebben az alkotmányban az uralkodás isteni eredetére, amelyre a könyvben hivatkozom.

Véleményem szerint azonban mindkét megjegyzés megalapozatlan. Az alkotmányt ugyanis I. Vilmos német császár a hivatalos lapban az alábbi szavakkal hirdette ki: „*Wir Wilhelm, von Gottes Gnaden Deutscher Kaiser, König von Preußen verordnen hiermit im Namen des Deutschen Reichs, nach erfolgter Zustimmung des Bundesrathes und des Reichstages, was folgt*”⁵ („Mi, Vilmos, Isten kegyelméből német császár, Poroszország királya, a Német Császárság nevében, a Szövetségi Tanács és a Birodalmi Gyűlés jóváhagyását követően, ezennel az alábbiakat rendeljük el”), ami egyaránt világossá teszi az isteni felhatalmazáson alapuló uralkodás iránti igényt és az alkotmány oktrojált jellegét. Az utóbbi ugyanis nem tételes jogi fogalom, hanem az alkotmányozás módjára utaló kategória. Az az érv, amely szerint az alkotmány azért nem volt oktrojált, mert arról a parlament is szavazott, olyan, mintha a két Napóleon által kiadott alkotmányokat fogalmilag a legdemokratikusabbnak találnánk, mert kiadók azokat – jó bonapartista szokás szerint – a néppel is megszavaztatták. Az 1871. évi alkotmány szövege egyébként egy-két kisebb módosítással az Észak-Német Szövetség 1867. évi alkotmánya volt, amely pedig a Szövetséget létrehozó fejedelmek közötti politikai megállapodáson alapult, végül pedig szövegét Bismarck terjesztette elő, esélyt sem adva a törvényhozásnak, hogy azon lényegesen módosítson (ezért is nevezik sokan „bismarcki alkotmánynak”).

Szabó Szilárd „némi bizonytalanságot” vél felfedezni a könyv fogalomhasználatában is. Ez távolról sem elképzelhetetlen, mindenesetre bírálóm azon megjegyzése, mely szerint a „birodalom” kifejezésnek nincs közjogi tartalma, a dualizmus kori magyar közjogra bizonyosan nem igaz, hiszen ez valójában magának a kiegyezési törvénynek a fogalomhasználata.⁶ Annak az állításnak

pedig, amely szerint a magyar közjogászok felfogása cáfolta volna, hogy Magyarországnak és a „birodalmi tanácsban képviselt országoknak és tartományoknak” közös uralkodójuk lett volna, épp az ellenkezője igaz: aligha volt olyan magyar közjogász, aki ezt gondolta volna, minthogy tény volt, hogy Magyarországnak más államokkal közös uralkodója volt, amit a *Pragmatica Sanctio*⁷ és a kiegyezési törvények⁸ egyaránt elismer-tek. A Szabó Szilárd által megnevezett jogászok közül mindenki tudta, hogy Ferenc József (ahogy a korábbi Habsburg uralkodók is) nemcsak Magyarország uralkodója, hanem más államoké is. Különösen a Deák Ferenc *Adalékokjára* való hivatkozás sajnálatos, mert bírálóm a valóságoshoz képest épp ellentétes jelentést tulajdonít a deáki érvelés értelmének,⁹ amelynek lényege pontosan az volt, hogy a közös uralkodó léte nem jelenti azt, hogy az uralkodása alatt lévő más országok és tartományok közös államot alkotnának Magyarországgal.

Zavarba ejtő Szabó Szilárd azon állítása is, hogy „általában sem a magyar, sem a közös minisztertanácsot” „nem nevezték koronatanácsnak”. A koronatanács valóban nem volt hivatalos, illetve jogi kifejezés (ahogy például a „kormány” sem), ám ettől függetlenül a közös minisztérium üléseit így nevezték, ha azokon az uralkodó elnökölt.¹⁰ Az igaz, hogy a magyar minisztertanács esetében a dualizmus korában nemigen találkozunk ilyen elnevezéssel, de ennek elsősorban az volt az oka, hogy azokon az uralkodó csak nagyon ritkán vett részt – mint például az előszentesítési jogról döntő 1867. március 17-iki minisztertanácscon. Az alkotmányos és parlamentáris monarchiákban egyébként igen elterjedt volt e megnevezés az uralkodó által elnökölt kormányülések tekintetében (például a két világháború közötti Magyarországon is, amikor az államfő, azaz a kormányzó már gyakrabban részt vett azokon).

Szente Zoltán

Jegyzetek

¹ Hatton, Ragnhild: *George I.* (Yale University Press, 2001, 129–131. p.)

² Hatton szerint uralkodásának késői korszakában egyaránt értett, írt és olvasott angolul. Ez egyébként egy 13 évig uralkodó, több nyelven tudó király esetében eléggé hihető is. Lásd uo.

³ Hallam, Henry: *Constitutional History of England. Henry VII to George II.* Vol. III. (J. M. Dent & Sons Ltd., London, E. P. Dutton & Co., New York, 1912, 211. p.)

⁴ A klasszikus irodalomból lásd: Grey, Earl: *Parliamentary Government considered with reference to a Reform of Parliament. An Essay* (Richard Bentley, London, 1858, 10. p.); Todd, Alpheus: *A parlamenti kormányrendszer Angliában, s annak eredete, kifejlődése és gyakorlati alkalmazása. II. kötet.* Ford.: Dapsy László (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, Budapest, 1877, 378. p.); Bagehot, Walter: *The English Constitution* (Collins/Fontana, London, 1963, 94. p.); Maitland, F. W.: *The Constitutional History of England* (At the University Press, Cambridge, 1963, 395. p.); David Keir Lindsay: *The Constitutional History of Modern Britain 1485–1951* (Adam and Charles Black, London, 1957, 289. p.). Az újabbak közül lásd például: Leonard, Dick: *Eigh-*

teenth-Century British Premiers. Walpole to the Younger Pitt (Palgrave MacMillan, Basingstoke, New York, 2011. 4.)

⁵ *Bundes-Gesetzblatt des Deutschen Bundes.* No. 16. 20. April 1871. 63.

⁶ Lásd az 1867:12. tc. előbeszédét, 8. és 28. §-át.

⁷ 1723:1. 2. és 3. tc.

⁸ Ideértve nemcsak az 1867:12. tc.-et, hanem az 1867. évi törvény-cikkek előbeszédét is.

⁹ Deák itt arról beszél, hogy „az 1848. évi törvények is ugyanazon fejedelmi személyt ismerik el magyar királynak, ki a többi örökös tartományok fejedelme; a személy tehát nem kettő, hanem egy; a hatalom kétféle, vagy ha tetszik kettős ugyanazon egy személyben”. (Deák Ferenc: *Adalékok a magyar közjoghoz.* Kiadja Pfeiffer Ferdinánd, Pest, 1865, 21. p.)

¹⁰ E közismert tényről lásd például Erwin Matsch: *Der Auswärtige Dienst von Österreich(-Ungarn) 1720–1920.* (Böhlau Verlag, Wien, 1986, 23. p.), illetve Somogyi Éva: *Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában* (História, MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1996, 97–99. p.).

„Minden jó könyv olvasása olyan, mintha elmúlt századok legderekabb embereivel, e művek szerzőivel társalognánk.” (Descartes)

APécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara és a Kaposvári Katonai Ügyészség 2007. május 18-án tudományos tanácskozással¹ emlékezett meg a magyar katonai büntetőjogi kodifikáció páratlan jelentőségű alkotásainak, a Rákóczi-szabadságharc országgyűlésén, az 1707-es ónodi diétán becikkelyezett egységes hadiszabályzat (Regulamentum Universale) és a „Hadi Regulák, Artikulusok, Edictumok és Törvények” kiadásáról szóló katonai szabálygyűjtemény (Edictum Militare) megalkotásának háromszázadik évfordulójáról. Az emlékülés anyagát Bögöly Gyula és Hautzinger Zoltán kötetbe szerkesztette, mely 2007-ben Pécsen jelent meg *Az önálló katonai büntető kodifikáció tricentenáriuma* címmel.

Már a kiadvány tartalomjegyzéke is tanúskodik arról, hogy milyen sokszínű, de mégis homogén a kötet anyaga; a tizennégy tanulmányt összefogó kohéziós tényező a Rákóczi-szabadságharc, illetve a magyar büntető jogalkotás mérföldkönek tekinthető produktuma, a kuruc katonai büntető törvénykönyv és hadi szabályzat.

A világos megfogalmazás, a jogtörténelem olvasmányos, közérthető előadása és a szerzői kar tagjainak személye a garancia, hogy az ezt a történelmi korszakot megismerni és megérteni kívánó olvasó kitűnő tanulmánykötetet vehet kezébe.

A kiadványt Kovács Tamás legfőbb ügyész köszöntője nyitja meg, amely önálló tanulmányként is értékelhető, hiszen amellet, hogy a 300 év előtti jogalkotás jogtörténeti jelentőségét méltatja, rövid áttekintést is ad a katonai büntetőjog történetéről.

Bögöly Gyula tudományos értekezéséből – amely a katonai büntetőeljárás személyi és tárgyi hatályának évszázadokon átívelő alakulását vizsgálja az Edictum Militare szabályaitól kezdődően egészen a hatályos törvényben meghatározott rendelkezések ismertetéséig – megtudhatjuk, hogy a katonákra vonatkozó büntetőjogi, eljárási és bírósági szervezeti szabályok az általános szabályokon felül mindig külön testet alkottak.

Czigány István hadtörténeti jellegű írásában adatszerűen mutatja be a kuruc sereg kialakulását, a regularitás elveinek megfelelő szervezését, illetve a szabadságharc fontosabb hadi eseményeit, nagy hangsúlyt helyezve az elbeszélésre, az állam- és hadtörténelmi összefüggésekre. A szerző munkája közelebb visz a Rákóczi-szabadságharcban egymással szembekerült császári és kuruc sereg egyenlőtlen küzdelme okainak megértéséhez is.

Eperjes Krisztián tanulmányában kísérletet tesz arra, hogy az Edictum Militare rendszerét a mai kor tudományos szemléletmódján át láttassa. A szerző nemcsak bemutatja és értelmezi az adott törvényi rendelkezéseket, hanem igyekszik azokat fogalmi rendszerbe helyezni, és didaktikailag fontos magyarázatokkal ellátni.

Farkas Gyöngyi az Edictum Universale megalkotásához vezető utat bemutató írásában rávilágít a magyar hadsereg szervezet egyoldalúságát megszüntetni kívánó II. Rákóczi

Konferenciakötet az önálló katonai büntető kodifikáció tricentenáriuma alkalmából

Az önálló katonai büntető kodifikáció tricentenáriuma
Szerkesztette: Bögöly Gyula, Hautzinger Zoltán
Kódex Nyomda Kft., Pécs, 2007, 296 p.
ISBN 978 963 87160 5 7

Ferenc hadseregszervezésének állandó problémájára, a „szedett-vedett kuruc sereg” fegyelmetlenségére, a tábori rend és fegyelem hiányára, amely létkérdéssé tette a katonaság belső rendjének megszilárdítását, amelyet a vezérlő fejedelem elsősorban a katonai, illetve hadi jog eszközeivel kívánt megvalósítani.

A tanulmánykötet kellemes meglepetése *Fenyvesi Csaba* gondolat kísérlete, melyben a szerző a klasszikus szónoki beszéd és a modern perbeszéd elemeit ötvözve szenvedélyes hangú védőbeszédet intéz II. Rákóczi Ferenc bíráihoz, a szabadságért és az emberi jogok fundamentumáért küzdő vezérlő fejedelem bűncselekmény hiányában történő felmentését indítványozva.

Hautzinger Zoltán monografikus igényű munkájából a magyar katonai büntető igazságszolgáltatás kodifikációjának történetét ismerhetjük meg a honfoglaló magyarság korától kezdődően egészen a rendszerváltás utáni katonai büntető eljárási szabályozás bemutatásáig. A szerző rávilágít, hogy a katonai büntetőjog korszakokon átívelő fejlődésének kiemelkedő állomását jelentették az erdélyi fejedelmi hadiszabályzatok, s ezek között is a legjelentősebb források a kuruc kori hadi törvények, melyek a szabadságharc bukását ugyan nem élték túl, de a későbbi katonai jogalkotásra nagy hatást gyakoroltak.

Herke Csongor jogtörténeti tanulmánya a büntető perrendtartásról szóló 1896:33. törvénycikk megalkotásáig tekinti át igen részletesen a magyar büntetőeljárás, azon belül is elsősorban a sommás (szóbeli) eljárások történetét, és kitér a Regulamentum Universale vonatkozó rendelkezéseinek elemzésére is.

Kardos Sándor munkája nyomán képet kaphatunk a magyar katonai bírászkodás 16–17. századi helyzetéről, valamint a Rákóczi-szabadságharc alatti rendszeréről és működéséről. Nézete szerint a Rákóczi-kori katonai igazságszolgáltatás fontos mérföldkö, hiszen számos olyan eljárási alapelv elérésére törekedett, amely az akkor uralkodó inkvizitórius eljárással szemben kifejezetten akkuzatórius elemeket hordozott (a szóbeliség, a feljelentő bizonyítási kötelezettsége, a védő szerepével kapcsolatos felfogás), másrészt ez volt az első kísérlet a magyar nyelven lefolytatott büntetőeljárás szabályozására.

Mezey Barna alapos figyelmet érdemlő írásában az ónodi országgyűlésen elfogadott katonai szabályzatok jogtörténeti jelentőségét vizsgálva megállapítja, hogy a Regulamentum és az Edictum szabálygyűjtése messze több, mint egy egyszerű katonai büntető törvénykönyv, hiszen általános szabályzatként funkcionál, a hadsereg működésére vonatkozó aprólékos szabályozást foglal magába, felöleli a törvénykezési szervezet leírását is, miközben tartalmazza a fegyelmi eljárásra és a büntető peres eljárásra vonatkozó processzuális szabályokat is, ugyanakkor büntető szabályai, elvei és intézményi megoldásai a „civil” társadalom jogára is jelentős befolyást gyakoroltak.

Ódor Imre olvasmányos stílusú cikkében a Rákóczi-szabadságharc egyik epizódja, a kurucok dél-dunántúli hadjárata és Pécs 1704-es feldúlása tükrében vizsgálja a fejedelemnek és környezetének a nagyrészt irreguláris hadakból álló kuruc sereg legalább egy részének a reguláris harcra való alkalmassá tétele érdekében tett erőfeszítéseit.

Pap János rövid történeti áttekintésében bemutatja a katonai parancsnoknak a katonával szembeni büntetőeljárásban betöltött szerepét az államalapítástól egészen a katonai bünvádi perrendtartásról szóló 1912:33. tc. vonatkozó rendelkezéseinek bemutatásáig, s megállapítja, hogy a releváns jogi szabályok lényegében mindvégig azt az elvet követték, amely szerint a katona mindenben a parancsnokának van alárendelve.

Sléder Judit tanulmányában a büntetőeljárás megindításának feltételeit, annak módját és a nyomozás legalapvetőbb szabályait elemzi az első magyar honvédségi katonai bünvádi perrendtartás, az 1912:33. tc. rendelkezései alapján.

Tóth András kiforrott írásában a hadbíróági eljárásnak a Regulamentumban és az Edictum Universaleban meghatározott szabályait vizsgálja, értékes információkkal szolgálva az olvasó számára.

Tremmel Flórián írásában a tricentenárium ünnepén a katonai büntetőeljárás jelenkori alapkérdéseit vizsgálja, a hatályos szabályozással párhuzamba állítva a katonai igazságszolgáltatás Rákóczi-kori modelljét. A professzor elemzését a katonai büntetőeljáráshoz sok tekintetben közel álló fiatalok elleni büntetőeljárás jelenlegi hazai szabályaival történő összevetés teszi még gazdagabbá és tanulságosabbá.

A tanulmánykötet külön is kiemelésre méltó érdeme, hogy mellékletében hasonló kiadásban teszi közzé a Rákóczi-szabadságharc katonai büntető törvénykönyvét, az Edictum Militarét. Ez nemcsak a jogtörténet érdeklődők számára lehet mérvadó, hanem annak – a régi magyar nyelvet is felidéző – áttanulmányozásával a büntetőjogi dogmatika iránt érdeklődő elméleti és gyakorló jogászok is értékes információkkal gyarapíthatják tudományos ismereteiket.

Összegzésképpen megállapítható, hogy jogirodalmunk e tanulmánykötet által gazdagabb lett. A nagy formátumú történelemformálóhoz, II. Rákóczi Ferenchez és fejedelmi jogalkotásához méltó, *olvasható* könyv született, amely segíti az érdeklődőket abban, hogy közelebb kerüljenek a pragmatikus eljárásjoghhoz, s elősegítheti a jog történelmi szerepének jobb megértését is.

Deák Zoltán

Jegyzet

¹ Az emlékülésről beszámoló olvasható a *Jogtörténeti Szemle* 2007. évi 2. számának 68–69. oldalán, Böögöly Gyula és Hautzinger Zoltán tollából: *A katonai büntető kodifikáció tricentenáriuma: tudományos emlékülés az 1707. évi ónodi országgyűlésen elfogadott hadi törvények háromszázadik évfordulója alkalmából* (A szerk.)

Degré Alajos könyvvé formált előadásvázlatai

Degré Alajos: Magyar alkotmány- és jogtörténet
Szerkesztette Béli Gábor

Készült Dr. Degré Alajos egyetemi tanár 1950/51. tanévben tartott előadásai nyomán (Vallás és Közoktatásügyi Miniszter V. számú Jegyzetsokszorosító Irodája, Pécs, 1950/51)

IDResearch Kft. / Publikon Kiadó – Pécsi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2009
ISBN: 978-615-5001-13-0

A magyar történelem számára sajnos nem ismeretlen egyetemi tanárok történelmi-politikai elvárások, körülmények okozta, olykor méltatlan, máskor tragikus életútja. A híres orvosprofesszornak, Balassa Jánosnak egy időre, a jogtudós Tipula Péternek örökre búcsút kellett intenie az egyetemi katedrának, míg a neves –

szintén jogtudós – Frank Ignác a személyét ért folyamatos zaklatások miatt öngyilkos lett.

A 20. század második fele legendás tudományos egyéniségének, az apja (Degré Miklós), nagyapja (Degré Alajos) és nagybátyja (Degré Lajos)¹ révén jogászokban bővelkedő családba születő Degré Alajosnak (1909–1984) szintén a politikai körülmények miatt kellett félbeszakítania egyetemi karrierjét.

Degré Alajos Zalaegerszezen született, de iskoláit már Budapesten végezte, egyetemi tanulmányait pedig a budapesti tudományegyetem jogi karán folytatta s fejezte be.² Bírói pályája mellett folyamatosan tanított, előbb a budapesti egyetemen Illés József mellett (adjunktusként, majd 1939-ben magántanárrá habilitálták), utóbb 1948-tól Pécsen, s 1949-től végül ott lett tanszéki joggal felruházott előadó.³ Lendületesen induló szakmai karrierjét előbb a II. világháború törte meg (hét évre), majd 1956-os tevékenysége miatt – miután a hallgatók szeretve tisztelt tanárukat megválasztották az egyetemi nemzetiség

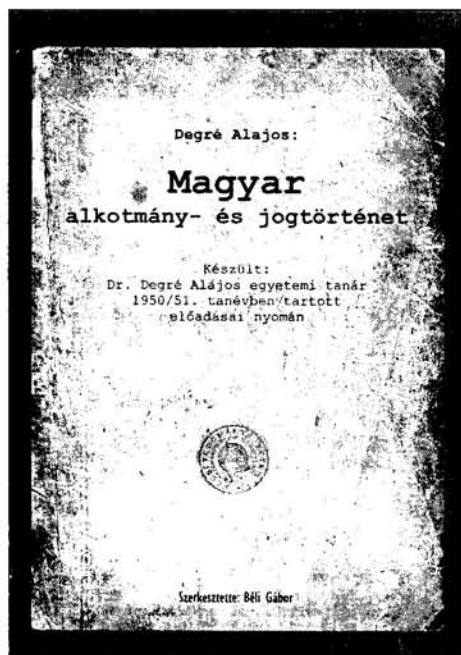
parancsnokának – a pécsi egyetem 1957-es fegyelmi döntésétől kezdve már csak mint levéltáros dolgozott tovább. A szolnoki levéltárban helyezkedett el, de hamar hazatért Zalaegerszegre, az ottani levéltárba, ahol élete végéig dolgozott.⁴

Csak a '80-as években térhetett vissza az egyetemre, elsőként vitákat vezetve, módszertani és tudományos előadásokat tartva a budapesti jogi, illetve bölcsészettudományi karon (ahol a történelem segédtudományi tanszéken önálló szemináriumhoz jutott), majd 1983-ban, Révész Tamás tanszékvezetői megbízatásának kezdetén a jogi kar elsőévesei ünnepelhették az idős tudóst a rendes előadásainak egyikén.⁵ Csak 1990-ben rehabilitálta őt a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem.⁶

Munkássága szerzeágazó, egyéni kutatásait Zala megye szeretete és története köti össze, bár Erdéllyel éppúgy foglalkozott (*Az erdélyi büntetőjog történetéhez*),⁷ mint a Horthy-kor jogtörténetírásával (*Magyar jogtörténetírás a Horthy-korban*). Legfontosabb művei – *A Négyeskönyv perjogi anyaga; A Négyeskönyv büntetőjogi elvei; A magyar halászlé jog a középkorban; A XVI–XVII. századi erdélyi büntetőjog vázlat* (Angyal Pállal) – és *A magyar gyámügyi jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig* című kandidátusi értekezése mellett számos kisebb tanulmánya született, s feldolgozta a Zala megyei boszorkánypereket⁸ is, érthető magyarázattal szolgálva a boszorkányok okozta hideglelésről, nyavalyatörésről (magas láz, epilepsziás roham).⁹ Megemlíthető a nemesnépi falusi népitélet története is,¹⁰ amikor is a falusi lakosok az egyébként összeférhetetlen Göde Jánost – miután hiába kilincseltek a hatóságoknál a házaikat újra és újra felgyújtó Göde felelősségre vonása érdekében – máglyán elégették.

Hallgatói rajongva szerették, kutatásának eredményeiként megjelenő rövid és hosszabb monográfiái a száraznak tartott jogtudomány berkein belül ma is izznak, az általa feldolgozott jogesetek szereplői pedig szinte élnek, és történelmi időkről mesélnek.

Az előadásvázlatok alapján készült – s Béli Gábor szerkesztésében megjelent – *Magyar alkotmány- és jogtörté-*

Degre Alajos szobra a zalaegerszegi levéltár udvarán

net című könyv is szinte kivetíti sodró lendületű, szuggesztív előadásait.

A könyv a *Bevezetést* követően négy nagy részre tagolódik, kezdve az *I. Őskor*, folytatva a *II. Középkor*, s befejezve a *III. A mohácsi véstől 1848-ig* és a *IV. Az utolsó száz év alkotmánytörténete* című fejezettel. Valamennyi fejezetben mindenkélt a jogforrásokat és a kor gazdaságtörténetét vázolja fel, de mindig magán hordja a szovjet típusú államszocialista rendszer sajátosságait. Ez azonban ma a jogtörténész és a téma iránt érdeklődő olvasó számára inkább izgalmas történelmi kirándulást jelent, semmint nehézkes olvasmányt: a kötelező ideológiai felvezetés és befejezés egyaránt szolgál jogtörténeti adalékokkal. A marxizmussal kapcsolatos kitekintésnek („a magyar társadalom a szocializmust építi”¹¹ – utalás a dialektikus és történelmi materializmusra stb.) része a nagy jogtörténészeink (Wenzel Gusztáv, Hajnik Imre, Timon Akos, Király János, Eckhart Ferenc) előtti – nem teljesen kritika nélküli – tiszteletadás, és a jogi érdeklődés súlypontjainak áthelyeződésével egyidejűleg a közjogi-magánjogi viszonyok fejlődésének, átalakulásának nagyjából a II. világháborúig terjedő története. E történet az egyénnek a közhatalomhoz való viszonyán keresztül rámutat az államhatalom fejlődésének fontosabb csomópontjaira: az állam büntetőjogi dominanciájú jogviszonyokkal bíró kialakulásának kezdetére, az államalapítást követően a viszonyok magánjogiasodására, a társadalmi szerződéselméletek korára, az emberi jogok kialakulásának időszakára, majd (a szocialista államberendezkedés korszakának beköszöntével) a közigazgatási jog uralmának idejére.

Az államalapítást megelőző korról szóló „I. rész – Őskor”, vadászkorra, pásztorkorra és a honfoglalás korára osztja fel ezt az időszakot, megemlítve a nagycsalád, nemzetség szerepét, kitérve az erdős környezetből a délorosz sztyeppére való kilépéssel együtt járó, szükség-

szerű változásokra (matriarchátusról patriarchátusra való áttérés) is. A honfoglalás kora lefedi a gyula, horka, kündü szerepét, valamint természetesen a hét törzs szövetségét, a Dnyeper és az Al-Duna közéről a Duna-Tisza tájára való bevonulást, a hatalmi harcokat, s a merseburgi, valamint

augsburgi csatavesztés következtében a rabló hadjáratok megszűntét, s egy új állami berendezkedés alapjainak lerakását.

A „II. rész – Középkor” 135 oldalon keresztül tekinti át – gazdaságtörténeti bevezetéssel – a társadalmi fejlődést, alkotmányfejlődést, az alkotmány központi szerveit, a kormányzat vidéki intézményeit, az egyház és az állam viszonyát, az igazságszolgáltatás szervezetét, a jogforrásokat és a magánjog történetét.

A bárók (főurak), a nemesség, a papság és a városi polgárság kialakulását a maga történetiségében, egységes egészként szemléli, izgalmas bepillantást engedve a rendek kialakulásának folyamatába. Kitér a rabszolgaság kérdésére is, rögzítve, hogy – szemben az államalapításkor még teljesen szabad, de egyre jobban elszegényedő, mások birtokán testi munkát vállaló parasztsággal – már az államalapításkor is voltak nem jogalanyok, hanem jogtárgynak minősülő személyek: ingó módjára elidegeníthető rabszolgák. A gazdálkodási rend alapját képező rabszolgatartás természetességét mi sem szemlélteti jobban, minthogy az egyháznak is voltak rabszolgái, azzal azonban, hogy bizonyos minimális védelmet biztosítottak nekik; tilos volt a rabszolgát házastársától, gyermekétől elszakítani, kiátkozással fenyegetett az, ha valaki rabszolgáját törvényes eljárás nélkül megölte, vagy már felszabadított rabszolgát újra szolgásra vetett. Külön érdekességként említhető a *pro remedio animae manumissio*, a lélekváltság intézménye, aminek értelmében saját lelki üdvének tett jót az, aki rabszolgát felszabadított – no és persze az egyháznak, hiszen az ilyen rabszolgákat nem tették teljesen szabaddá, hanem bizonyos meghatározott szolgálatok teljesítésére kötelezték, rendszerint valamely egyházi személy vagy testület számára.

A jobbágyok helyzete – mint ahogy arra Degré Alajos rámutat – összehasonlíthatatlanul jobb volt a rabszolgáknál, jóllehet a rendi társadalomszervezetbe nem tudtak betagozódni, kiemelkedési lehetőségeik kimerültek a mezővárosi (*oppidum*) státus elérésében, illetve a kolozsmonostori egyezésben. De e csekély felemelkedési lehetőségnek az útját is elzárta a Dózsa-féle parasztfelkelést követően a Werbőczy által szövegezett elvi megtorlás, a jobbágy röghöz kötöttségének kimondása, a földesúri szolgáltatások tömege, a robotteher növekedése stb., amelyek a nemes és a jobbágy közötti falat áthághatatlaná tették.

Különös érdeklődésre tarthat számot a városi polgárság kialakulására vonatkozó rész – jóllehet a polgárság magyar viszonyok közepette mint rendi erő sosem tudott jelentős erőt képviselni –, mindenekelőtt annak a városi jog keletkezésére vonatkozó szakaszai, melyek szerint a királyi privilégiumlevelek rendszerint kivették a királyi bíróságok joghatósága alól a városokat, ami a városi jog és jogszolgáltatás kialakulásához vezetett. E jogszolgáltatással akkor gyűlt meg a királyi bíróságok (rendszerint a tárnokmester) baja, amikor nekik kellett másodfokon az adott ügyben eljárni, hiszen nem feltétlen ismerték a helyi jogot. Ezen a városi polgárok különbíróságának közös felsőbbbíróságául szolgáló tárnoki szék segített, amelyet köve-

tően – más kiváltságok megszerzése után – a 15. századra országos renddé válásuk is elismertetett.

Hasonlóan érdekes az alkotmánytörténeti kitekintés is, kezdve a kereszténység felvételével és a Szent István-féle államszervezéssel, amikor a központi hatalom magánjogi természetét az uralkodó magánbirtoka jelentette. Az uralkodó magánbirtokának erodálódásával együtt megjelenő rendi szerveződés kapcsán kimutatja annak alapvető jegyeit és az azok finomhangolására irányuló kísérleteket: a sértett egyházfők nyomására kiadott újabb kiváltságlevelet 1231-ből, és IV. Béla, valamint István közös privilégiumlevelét 1267-ből. Rámutat a királyi főkegyúri jog létrejöttének körülményeire, arra, hogy a Szent Istvánt egyházszervező érdemeire tekintettel megillető kinevezési jogosultságok hogyan szunnyadtak, s keltek életre az investitúraharc eredményének, illetve az egyház és állam egymáshoz fűződő viszonyának függvényében.

Degré világossá teszi, hogy a rendi állam léte valójában a főurak és az uralkodók közötti kvázi „alkudozás” eredménye, melynek során – a városok gyakorlati jelentősége híján – többször a nemesség a mérleg nyelve, ha az uralkodó nem akarta a főúri ligák valamelyikének igájába hajtani a fejét.

Nem az egyes állammodellek mentén, hanem történetiségében szemléli a magyar jogtörténet főbb állomásait. Így pl. a patrimoniális monarchia alapvető jellegzettségei az *Alkotmány központi szervei* cím alatt kapnak helyet, mint a királyi hatalom sajátos képződményei. Itt jelentkeznek a magántulajdonon alapuló közhatalom sajátos jegyei: az, hogy a király magánvagyonra nincs elválasztva az állam vagyontól, az, hogy a király a legfőbb bíró és mindenki más csak akkor bírászkodhat, ha ezzel őt a király megbízza, de ide sorolja az uralkodót a középkor végéig kizárólagosan megillető hadüzenet és békekötés, valamint hadba hívás és seregfelozlatás jogát. A királyi hatalom helyettesei, mint a kormányzó, a királyi tanács, a gyám és a nádor szintén e fejezetben kaptak helyet. A királyi hatalom egyik fontos kellékének, a koronázásnak a történetét visszavezeti a zsidó hagyományokra, a királyfelkenésre, illetve arra az időre, amikor az egyház azt a 4. századi római császárokra alkalmazta. A felkenés, koronázás – amelynek jelentőségét a király egyházi hatalommal való felruházásában jelöli meg – teljesen egyházi jellegének megváltozását a 12–13. századra teszi, jelezve egyidejűleg, hogy közjogi jellegűvé majd csak a 15. században válik.

A mohácsi vésztől 1848-ig tartó időszak kormányzati szerveinek, illetve a rendi intézményeknek az áttekintésében elsőként az abszolút monarchiák közigazgatásának alapelveit – szakszerűség, centralizáció, kollegialitás – rögzíti. 16. századi viszonyok között mindhárom alapvető mélyreható reformokat jelentett, jelezve az egy-egy nagyhatalmú földesúr magánvállalkozásaként végzett közigazgatás rendszerének megszűnését. Ez az új közigazgatási szervezet egyaránt lehetővé tette a rendektől független ügyintéztést és az uralkodó hatalmának erősödését. Egyértelműen rámutat ugyanakkor, hogy nem kizárólag az uralkodó abszolút hatalmának alapjaként kell tekinteni rá, hiszen ez teremtette meg a közigazgatás állandó és lehetőség

szerint szakértelmen alapuló megközelítését, függetlenül attól, hogy magának az apparátusnak a függése az uralkodótól teljessé vált. Ezeket az alapelveket – az egyébként még a teljesen laikus olvasó számára is ismerős – különféle központi hatóságok keltették életre, úgymint Bécsben az udvari tanács (Hofrat), a titkos tanács (Geheimrat), az udvari kancellária (Hofkanzlei), az országos és az udvari kamara, az udvari haditanács (Hofkriegsrat), a főhadbiztosság, illetve az anyaországban a királyi (magyar) tanács (amit az 1687:10. tc. szüntetett meg), az 1528-ban létrehozott magyar kamara, a Mária Terézia korától külön hivatali személyzettel rendelkező kincstári jogügyi igazgató (a király ügyvédje), a magyar kancellária és az 1723-ban létrehozott helytartótanács.

Degré Alajos világossá teszi, hogy az uralkodó közvetlen irányítása alá tartozó központi hatóságokkal szemben a rendi intézmények a hatalmi alkuk számára jelentették a megfelelő közeget. Az országgyűlés, a vármegye és a városok a rendek számára az érdekérvényesítés lehetséges fórumai voltak, amelyek közül elméletileg az országgyűlés lehetett volna a legnagyobb „lobbierővel” bíró központi hatalom, aminek azonban határt szabott az, hogy 1532 után kizárólag az uralkodó hívására gyűlt össze.

A vidéki közigazgatást – mint arra Degré rámutat – a szabad királyi és a bányavárosok kivételével 1523 után is a nemesi vármegyék látták el, sőt a 17. században, a központi bíraskodás gyakori és hosszas szünetelése folytán, az igazságszolgáltatás is csak a vármegyékben folyt megszakítás nélkül. A vármegyei jogalkotás (statútumalkotás) sokszor törvénnyel is ellenkezett, és a vármegyei jogalkalmazó tevékenység a közigazgatás minden ágára kiterjedt. Politikai szereplőként történő fellépésükre az 1545:33. tc. adott jogalapot, ami kifejezetten feljogosította a vármegyéket a törvénybe ütköző királyi rendeletek végrehajtásának megtagadására, megteremtve ezáltal a jogalapot a későbbi vármegyei ellenállás megszervezésére.

A város mint a közigazgatás helyi szintjének képviselője tekintetében egy momentumot mindenképpen érdemes kiemelni a jelen recenzió tárgyát képező műből: nevezetesen a városi kistanács és nagytanács egymáshoz fűződő viszonyát (időben mindenhol máskor zajlott le, kb. a 15–18. század között), amelyben a nagytanács tagjai a kistanácsot, a kistanács tagjai pedig a nagytanácsot választották, nem meglepő módon azzal az eredménnyel, hogy a város vezetése nagyobbrészt ugyanannak a néhány családnak a kezében maradt.

Míg a városi polgárság igazán nagy jelentőségre sosem tudott szert tenni a magyar alkotmány- és jogtörténetben, a papságról nagyon sokáig éppen ennek ellenkezője volt elmondható. A katolikus egyházfő és az uralkodó közötti csatározások történetéről egy egész könyvtárat meg lehetne tölteni, az egyszerű érdeklődő számára azonban tökéletesen elegendő, amit a szerző az egyetemi jegyzetben előad: az, hogy a püspöki székek magyar király általi betöltése ellen a 16. században már a Szentszék is erélyesen tiltakozott, az, hogy az udvar álláspontját Pázmány Péter részletesen emlékiratban támasztotta alá (az-

zal a szépséghibával, hogy hamis okiraton alapult), az, hogy II. József egyszerűen a közigazgatás egyik ágának tekintette a katolikus egyház kormányzását, és hogy éppen maga a katolikus Ferenc József lett 1855-ben, illetve 1858-ban az, aki lemondott az egyházmegyék alapításának, illetve a püspöki székek Szentszék nélküli betöltésének gyakorlatáról.

Az *Utolsó száz év alkotmánytörténete* címet viselő IV. rész már olyan időszakot fog át, amely érinti az általunk szovjet típusú diktatúráként ismert állammodelleket, illetve átvezeti az olvasót abba az időbe, amikor Degré Alajost eltiltották a katedrától, elzárva ezzel előle az egyetemi karrier lehetőségét. Ez az érintettség azonban egy hallatlanul izgalmas kortörténetet is jelent. A 19. század második felétől kezdve egyre hangsúlyosabb a munkások történelmi szerepe, a Tanácsköztársaság, a Vörös Hadsereg kötelező szédelő feldicsérése az opportunisták szociáldemokratákkal szemben, ami azonban mutatja a rendszer igazi arcát. Ez a kötelező – korabeli gúnynevével nevezve – „vörös fark” azonban semmit nem von le a mű értékéből, sőt inkább bizonyítja a szavakkal bánni tudó jogász zsenialitását. Hiszen nem kétséges, hogy a tanácsköztársasági alkotmány volt Magyarország első írott alkotmánya, és ahhoz sem férhet kétség, hogy az a három klasszikus hatalmi ágat, a törvényhozást, a végrehajtó hatalmat és az igazságszolgáltatást a munkás, földműves és katonatanácsok kezébe adta, míg a központi hatalmat a Tanácsok Országos Gyűlése gyakorolhatta. Ugyanígy igaz, hogy „a... szociáldemokraták sok helyen a régi tulajdonost, igazgatót, gazdatisztet bízták meg az üzem vezetésével...”, nem feltétlen igaz azonban, hogy ez azért történt volna, mert „...az opportunisták szociáldemokraták nem ismerték fel a nép érdekét...”, mint ahogy kérdéses a következő címből a jobboldali szociáldemokratáknak a munkásság árulóivá válására utaló mondat valóságtartalma is.

Hasonlóképpen érdekes kortörténetet nyújt *Az ellenforradalom kora (1914–1944)* címet viselő rész, amely sugallja, hogy az I. világháborútól a II. világháborúig terjedő időszak egy politikai elitnek a közakarattal ellentétes uralmát jelentette, ugyanakkor korrekt módon áttekinti a kormányzó szerepének folyamatos változását és a választójogi rendszer alakulását, amely utóbbit azonban külön cím alatt részletesen is kifejt a szerző.

Valójában a mű még a II. világháborút megelőző korszakkal lezárul, és nincs teljesen befejezve (bár ez egy órai jegyzetből álló, „majdnem tankönyv” esetében nyilván nem is várható), hiszen az utolsó száz év – már címe szerint is – csak a magyar alkotmánytörténettel foglalkozik. Utóbbinak oka vélhetően az időhiány, előbbi pedig természetesen, hiszen a könyv az 1950/1951. tanévben tartott előadásai nyomán publikált jegyzet, amelyhez annyira közel volt még a II. világháború ideje, hogy idő és alkalom is csak kevésbé adódhatott a tudományos igényű feldolgozásra. Jó szívvel ajánlom tehát elolvasásra mindazoknak, akik érdeklődnek a magyar jogtörténet iránt, mert egy hallatlanul izgalmas, könnyed és olvasmányos jogtörténeti könyvet tarthatnak a kezükben.

¹ Degré Alajos: *Válogatott jogtörténelmi tanulmányok*. Szerk.: Mezey Barna (Osiris Kiadó, Budapest, 2004, 447–448. p.).

² uo., 448. p.

³ uo., 449. p.

⁴ uo., 449. p.

⁵ uo., 450. p.

⁶ uo., 450. p.

⁷ uo., 144–159. p.

⁸ uo., 95–105. p.

⁹ uo., 104. p.

¹⁰ uo., 130–143. p.

¹¹ Degré Alajos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Szerk: Béli Gábor (IDResearch Kft./ Publikon Kiadó – Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2009).

SZEMLE

Mezey Barna MTA doktori értekezésének nyilvános vitája

Az MTA doktori tanácsa 2011. május 30-ra tűzte ki Mezey Barna *A munkáltatás szerepe a büntetés-végrehajtás történetében (A fenyítőházi modelltől a rabdolgoztató házakig)* című értekezésének nyilvános vitáját, amely nagy érdeklődés mellett zajlott az akadémia központi épületében. A bíráló bizottság elnöke Kilényi Géza, titkára Jakab Éva, tagjai Ruszoly József, Balogh Elemér, Verebélyi Imre, Vavró István és Stipta István voltak. A hivatalos bírálói teendőket Korinek László, Kajtár István és Vókó György látta el. A jelölt megelőző habitusvizsgálata és az értekezés formai felülvizsgálata minden fórumon pozitív eredménnyel zárult, így a nyilvános vitának nem volt akadálya. Az értekezés elbírálásának teljes nyilvánosságát biztosította, hogy az akadémia honlapján már korábban olvasható volt a doktori mű és annak tézise, továbbá – már a vita előtt – hozzáférhetővé váltak a hivatalos bírálatok és a jelölt válaszai.

A vita során a bírálók egyöntetűen megállapították, hogy a doktori értekezés méltó folytatása a szerző korábban megkezdett tevékenységének, és rögzítették: az értekezés jelentős tudományos újdonságot tartalmaz. A szerző olyan forrásokat tárt fel, amelyek a magyar jogtörténelmi irodalomban és a vonatkozó összehasonlító jellegű munkákban ismeretlenek voltak. Korinek László szerint az értekezésre alkalmazható 'hézagpótló' jelző nem udvarias epitheton ornans, hanem kemény munkával kiérdemelt dicséret. Az opponensek utaltak arra is, hogy a doktori értekezés jó arányban, összehasonlításra alkalmas módon tárgyalja a magyar és az egyetemes tendenciákat. Ez a közelítés kétféle kutatói módszert és feldolgozási stílust igényel, ezek szinergiáját a szerző biztosította, hiszen az európai kitekintéshez alapos könyvtári feltáró munkát

végzett, míg a magyar jogtörténelmi összefoglaláshoz komoly levéltári forrásfeltárást vállalt.

A vitában – elismerve a mű eredetiségét, kiemelkedő tudományos értékeit – Vókó György fogalmazott meg néhány kritikát és a kiadást elősegítő, továbbfejlesztésre irányuló javaslatot. Felvetette a címpontosítás indokoltóságát, a markánsabb szerzői állásfoglalások igényét, a kronológiai/tematikai közelítés és az alkalmazott szerkezetkialakítási megoldások ellentmondásait, és utalt az esetenként előforduló párhuzamosságokra.

Mezey Barna bírálónak adott válasza jól jellemzi a tétel jogi szemlélet és a jogtörténelmi közelítés között különbséget, és szemléletesen foglalja össze a jelenkor élő tényével operáló és a múlt folyamatait kutató tudós felfogása közötti (szerintem szükségszerű) szemléleti diszkrpanciát. A *Jogtörténelmi Szemle* olvasói, a történelmi tárgykörből értekezést írók vagy erre készülők számára a nyilvános vita ezen eleme, a jelölt bírálatra adott válaszában elvi része fontos tanulságokkal szolgál.

Az egyik lényeges módszertani kérdés a kronologikus vagy tematikus feldolgozás problematikája. Mezey Barna újszerű megoldást választott: a tudományos mű történelmi jellege ellenére nem időrendben követi a folyamatokat, hanem a fenyítőházak korának büntetőintézményi képletét két előzményben rögzítette. Először a szabadságfosztás helyét alapul véve a széles értelemben vett börtönügyet tárgyalta, majd a munkáltatást, mint a büntetések végrehajtásába becsatlakozó, hol önálló, hol kiegészítő, hol alárendelt szerepet játszó szankcióformát elemezte. Ebben a külön kezelt, tartalmilag elkülönített megoldásban természetesen az átfedések, de ez kikerülhetetlen kockázata a tartalmi elemek szerinti nyomon követésnek.

Tanulságosnak tekinthető a fogalmak előzetes rögzítésére, azok tartalmának pontos meghatározására irányuló opponensi igény is. A disszertáns válaszából kiderül, hogy a hosszú századokon át alakuló, folyton változó intézmények előzetes fogalmi rögzítése, ezek tartalmának – korszakoktól független – meghatározása nehezebb, mint a statikusan közelíthető tudományos tárgyaké. Mezey Barna a szerkesztési szabadság keretében az olvasók ismeretanyagára és az eddigi sztereotípiákra hagyatkozva helyezi el az intézményeket a történelmi tablón, fokozatosan juttatva el együttgondolkodó partnerét a felismeréshez, az új definícióhoz vagy jogtörténelmi képhez. E figyelemre méltó

fogalomképzési technika szerint a kezdeti részekben megnevezi a létező intézményeket, de a tartalmi meghatározásra akkor kerít sort, amikor a matéria építkezésében már kellő információ áll rendelkezésre. Ezzel a módszerrel elkerülhető a visszavetítő gondolkodás, a történéseket mindig kísértő aktualizálás veszélye is.

A vita során elvi kérdésként merült fel az intézménytörténeti vizsgálatok és a társadalomtörténeti háttér összekapcsolódásának (feltételezettségének) kérdése. Vókó György ugyanis felvetette, hogy a bűnözés korabeli alakulásáról, a fenyítőházak lakóinak kriminológiai helyzetéről (a szegénykérdéshez hasonlóan) alaposabb áttekintést kellett volna adni. A szerző válaszában hivatkozott arra, hogy Magyarországon még gyermekcipőben jár a történeti kriminológia, annak ellenére, hogy Hajdu Lajos a Helytartótanácsához beküldött törvényhatósági rabtáblák elemzésekor kitért erre a kérdésre is. Az elhatárolásnak azonban elvi szempontjai voltak. A fenyítőházak archetípusában ugyanis nem volt hely a hagyományos értelemben vett bűnözők számára. A disszertáns szerint e büntetési forma újdonsága éppen az volt, hogy az állam a csavargókból bűnelkövetővé avanszált csoportot meg akarta tartani a bűnelkövetés innenső oldalán, és a javíthatóság előfeltevésével a nevelés terebélyesítésébe toltta át.

Tanulságos volt azon opponensi felvetés is, amely a vármegyei tömlöcök kiválasztásának indokait firtatta.

Igen gyakori módszertani kérdés, hogy egy kutatható teljes forráskörből milyen alapon választjuk ki a részletesen vizsgált elemeket, hogyan törekszünk a reprezentativitás biztosítására. Mezey Barna az ország különböző megyéiből térség szerint (nyugati, keleti és középső) választott mintaegységeket, de figyelembe vette azt is, hogy Csongrád vármegye levéltárában lelhetőek fel a Domus Correctoria szempci, tallói és szegedi iratai. Zala vármegye büntetőgyakorlata Deák Ferenc révén országosan ismertté vált, míg Vas vármegyében korszakalkotó börtönreformok zajlottak. Pest és Nógrád vármegyék levéltárai országosan érvényesülő büntetés-végrehajtási tendenciák archivált anyagait őrzik. A szerző elismerte a teljes levéltári anyag feltárásának indokoltságát, és ígérte ezek későbbi, folyamatos közzétételét.

*

Az opponensek és a bíráló bizottság elfogadta a jelölt válaszait. A szavazásra jogosult bíráló bizottság – titkos szavazással – maximális pontszámmal javasolta Mezey Barna részére az MTA doktori cím odaítélését. A jelölttel szembeni osztatlan bizalom természetesen az egyéni teljesítmény elismerése, de ez a siker a hazai jogtörténeti szakma tekintélyét is emeli.

Stipta István

Bódiné dr. Beliznai Kinga doktori értekezésének nyilvános vitája

2011. november 21-én az ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének köréből újabb doktori védésre került sor, ezúttal a tanszék egyetemi adjunktusa, Bódiné dr. Beliznai Kinga védte meg PhD-értekezését. A korábban lezajlott habitusvizsgálat és a számos hozzászólást, értékelő véleményt hozó kutatóhelyi vita után került sor a *Szimbólumok és rituálék a jogtörténetben* című értekezés nyilvános vitájára. Dr. Kukorelli István egyetemi tanár elnöklétével ült össze a bíráló bizottság, amelynek tagjai dr. Nagy Janka Teodóra intézetigazgató főiskolai tanár (PTE Illyés Gyula Kar), dr. Balogh Elemér tanszékvezető egyetemi tanár (SZTE) mellett az értekezés hivatalos bírálói, dr. Kajtár István tanszékvezető egyetemi tanár (PTE) és dr. Stipta István tanszékvezető egyetemi tanár (ME) voltak. Jelen volt továbbá a jelölt témavezetője, dr. Mezey Barna tanszékvezető egyetemi tanár, s természetesen számos kolléga és barát.

Az értekezés a jogtörténet egyik, az utóbbi időben igen sokat kutatott témájával, a jogi szimbolikával foglalkozik – ebben a tárgykörben több konferenciára került sor az elmúlt időszakban, számos publikáció született, közte tanulmánykötet az ELTE gondozásában. A Bódiné dr. Beliznai Kinga által elkészített és benyújtott doktori értekezés azonban kiemelkedik abból a szempontból, hogy korábban sehol sem látott átfogó jelleggel tárgyalja a kérdést, amit a bírálók és hozzászólók is kiemelték.

A nyilvános vita a szokásoknak megfelelően a jelölt tudományos életrajzában ismertetésével kezdődött. Bódiné dr. Beliznai Kinga mögött hosszú oktatói és kutatói pálya áll, amit számos tudományos publikáció fémjelez. Német, angol és olasz nyelvtudása okán számos külföldi konferencia-részvétel és tanulmányút is áll mögötte. Ennek a hosszú kutatói pályának eredménye a rendkívül átfogó és nagyszámú (sok esetben hazánkban először, vagy hosszú idő után publikált) illusztrációt tartalmazó, igen terjedelmes értekezés. Különösen jelentőssé teszi átfogó jellege; az eddigi kutatás már sok részletre fényt derített, de például az egyes színek vagy hatalmi attribútumok átfogó jogtörténeti és jogi szimbolikai vizsgálata hiányzott. Ezt emelte ki mindkét bíráló; az értekezés a maga átfogóságában igen jelentős új tudományos eredménynek minősül, hiánypótló jellege miatt mindenképpen javasolták könyv formában való publikációját is. Felhívták ugyanakkor a fi-

gyelmet arra is, hogy egy ennyire újszerű, átfogó tematika esetén nehézséget okoz a fogalomalkotás, illetve a téma lehatárolása, de a jelölt mindkét feladatot remekül megoldotta.

A Jelölt az előzetesen feltett kérdésekre adott válaszához is számos képpel illusztrált prezentációt készített, ezek révén is számos érdekes részletet tudhatott meg a szép számban összegyűlt közönség például a bírói talár magyarországi bevezetésének történetéről – ezzel kapcsolatban Bódiné dr. Beliznai Kinga kutatásai úttörő jellegűnek tekinthetők, korábban soha nem vizsgált forrásokat vont be a vizsgálatba.

Összességében elmondható: mindenki hamar meggyőződhetett arról, hogy Bódiné dr. Beliznai Kinga értekezése

minden tekintetben megfelel a PhD-fokozat odaitélése feltételeinek, ugyanakkor szívesen hallgattuk volna tovább is az érdekes és fontos kultúrtörténeti adalékokat tartalmazó történeteket a jogi szimbolika köréből.

A bíráló bizottság az adható 25 pontból 25 ponttal értékelte a jelölt értekezését és a nyilvános vitán nyújtott teljesítményét, Bódiné dr. Beliznai Kinga a doktori eljárásban megszerezhető 9 pontból 9 pontot szerzett, így a nyilvános vitát követő fogadáson Mezey Barna pohárköszöntője után egy summa cum laude minősítéssel megszerzett doktori címre koccinthatunk.

Frey Dóra

Értékorzók – Konferencia az Állami Számvevőszék alapításának 140. évfordulóján

2011. november 29-én *Értékorzó megújulás – Állami Számvevőszék a történelem sodrában* címmel ünnepi konferenciára került sor az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara és az Állami Számvevőszék közös szervezésében. A konferencia megrendezésének apropóját a Számvevőszék 140 évvel ezelőtti megalapítása adta, s célja az elmúlt időszak történéseinek áttekintése, valamint a jövőbe mutató tervek bemutatása volt. A konferencián felszólalt az Egyetem és a Számvevőszék több vezetője, illetve a Kar ezzel a témával foglalkozó oktatója is.

Mezey Barna, az ELTE rektora nyitóelőadásában többek között rámutatott arra, hogy „minél fejlettebb egy állam, annál nagyobb szakértelem és megfelelő intézményrendszer szükséges az ellenőrzések lefolytatásához. Az ÁSZ elmúlt 20 éve bizonyíték arra, hogy a Számvevőszék rendelkezik azokkal a szakemberekkel, akikkel a feladatát el tudja látni”. A két intézmény kapcsolatáról szólva kiemelte: „Az ELTE felelősségének érzi, hogy támogassa az Állami Számvevőszéket. Többek között azért, mert két olyan intézményről van szó, amely a bizalom vonatkozásában különleges helyet foglal el az országban. Amikor általános a bizalomvesztés, van egy szerv, az ÁSZ, amely ezt a bizalmat nem veszítette el, és van egy másik szerv, amely évről évre bizonyíthatóan őrzi ezt a bizalmat, ez tehát közös kapocs lehet.”

Király Miklós, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar dékánja annak a véleményének adott hangot, hogy az ÁSZ az állam pénzügyi lelkiismerete, az ELTE pedig az ország tudományos lelkiismerete, azaz mindkét intézmény képes tükröt tartani a döntéshozók elé. Európai kitekintést adott az európai számvevőszéki¹ gyakorlatról, beszélt az európai és a nemzeti számvevőszékek, illetve a tagállamok közötti viszonyról. A végrehajtó hatalom gazdálkodásának átláthatóságáról és elszámoltathatóságáról szólva elmondta, hogy Európában alapvető elvárás, hogy az államháztartásban érvényesül a nyilvánosság, az elszámoltathatóság pedig azt juttatja kifejezésre, hogy mindenkinek (bárkinek), aki közpénzből gazdálkodik, számítania kell arra, hogy tevékenységét a köz nevében rendszeresen ellenőrizni fogják.²

Révész T. Mihály címzetes egyetemi tanár bemutatta azokat az évtizedeket, amelyek a számvevőszék megalapítása és tevékenységének beszüntetése között teltek el. Beszélt a különböző vonatkozó törvényjavaslatokról, a különböző időszakok parlamenti vitáiról, elemezte azokat a kiemelkedő személyiségeket, akik a történelem sodrában a Számvevőszék létrehozása, illetve működése körül tevékenykedtek. „Azt elmondhatjuk, hogy a történelmi tapasztalatok szerint mindenképp érdemes volt a számvevőszéket létrehozni” – mondta zárásképpen. Jogtörténetként külön is ismertette azoknak a szakembereknek és politikusoknak a tevékenységét (Weninger Vince, Lónyay Menyhért, Csengery Antal), akik előmozdították a független költségvetési ellenőrzés ügyét, végső soron pedig megalapozták az 1870:18. törvénycikk elfogadását.³

Nagy Marianna egyetemi docens előadásában a szabálytalanság fogalmának a közigazgatási jogban való értelmezésével foglalkozott. Elmondta, hogy ugyan Magyarországon 255 olyan jogszabály van, amely tartalmazza a szabálytalanság fogalmát, de ezeknek nem minden esetben ugyanaz a jelentése. „Mindez problémát okoz az ellenőrök és az ellenőrzöttek számára is. Közös lehet az

állami ellenőrzésben és a közjogi dogmatikában a szabálytalanságok tételes jogi fogalma kidolgozásának igénye. Ez megkönyviténé a Számvevőszék és az ellenőrzöttök dolgát, valamint áttekinthetőbbé válhatna az egész közpénzügyi rendszer.”

Csapodi Pál, az ÁSZ főtárgya a Számvevőszék elmúlt húsz évéről beszélt, s azt emelte ki, hogy az ÁSZ a végrehajtó hatalomtól függetlenül működik és általános hatáskört kapott a közpénzek ellenőrzésére, míg Pulay Gyula (főigazgató) az ÁSZ költségvetési javaslat véleményezési kötelezettségét ismertette részletesen, összehasonlítva az ÁSZ, illetve Költségvetési Tanács szerepét.

Domokos László, a Számvevőszék elnöke röviden köszönetet mondott az egyetemnek a konferencia megszervezésével kapcsolatos felajánlásáért és a történeti áttekintés után az Állami Számvevőszék stratégiájáról és jövőképeről beszélt. „Stratégiánk célja, hogy az ÁSZ szilárd szakmai alapon álló, értékteremtő ellenőrzéseivel előmozdítsa a közpénzügyek átláthatóságát, és ezzel hozzájáruljon a jó kormányzáshoz. (...) A magyar közpénzügyek leromlását sem az Alkotmány, sem a korábbi Költségvetési Tanács, sem pedig az Állami Számvevőszék nem tudta megakadályozni. 2010-ben és 2011-ben ezért új jogszabályok születtek, amelyek soha nem látott elköteleződést jelentettek a rendezett közpénzügyek irányában. Ennek a megújulásnak a részeként került közpénzügyi fejezet a 2012 januárjától hatályos Alaptörvénybe, kapott nemzetközi szinten is kiemelkedő jogositványokat a Költségvetési Tanács, illetve ehhez kapcsolódóan újult meg az Állami Számvevőszékről szóló törvény is.”

A jövővel kapcsolatban kiemelte: „Márpedig Magyarországnak talán soha nem volt akkora szüksége egy jól

működő Számvevőszékre, mint most. Ellenőrzés nélkül ugyanis nem lehet rend a közpénzügyekben, rend nélkül pedig nem kezdődhet meg a magyar gazdaság és társadalom talpra állása. Látnunk kell, hogy a mostani válság nem csak veszély, hanem lehetőség is, hogy egy reális, fejlődőképes társadalmat teremtünk magunknak. A múltbeli tévelygéseink árát kell most megfizetnünk, de meggyőződésem, hogy a nehéz évek a megtisztulást is elhozhatják az országunknak.”

A konferenciát mindkét intézmény rendkívül sikeresnek értékelte, a kimagasló látogatottságú tudományos előadások átfogták a múlt, a jelen és a jövő spektrumát. Az Egyetem ezzel a konferenciával is támogatni kívánta, hogy az ÁSZ költségvetési ellenőrző és előremozdító (tanácsadó, véleményező és javaslattevő) szerepét – különösen a gazdasági válság idején – minél teljesebben be tudja tölteni. E feladatának teljesítéséhez kifejezetten szükség van a szakértői körök aktív fellépésére, a tudásközpontokban – így az egyetemeken – felhalmozódott tapasztalat befogadására és szakmai érvek mellett zajló viták lefolytatására.

Kovács Norbert

Jegyzetek

- ¹ Az ún. 2. költségvetési szerződés hozta létre 1975. július 22-én. Hatályba lépett 1977. június 1-jén.
- ² Kovács Árpád: *Közpénzügyek* (ELTE Jogi Kari Jegyzetek, Eötvös Kiadó, Budapest, 2010, 161. p.)
- ³ 1870:18. törvénycikk Az állami számvevőszék felállításáról s hatásköréről.

Nemzetközi jogtörténész konferencia a Zágrábi Egyetemen (2011. november 3–5.)

A Zágrábi Egyetem Jogi Karának Horvát Jog- és Államtörténeti Tanszéke¹ fennállásának századik évfordulóját ünnepelte 2011-ben. E jeles alkalomból Dalibor Čepulo tanszékvezető professzor irányításával 2011. november elején nemzetközi konferenciát szerveztek, amely két célt is szolgált: egyrészt a megemlékezést a kerek tanszéki évfordulóról, másrészt azon tény megünneplését, hogy kétszáz éve, 1811-ben hirdették ki a General Civil Code-ot, az ABGB-t. A szervezés motorja a tanszék tanársegédje, Mirela Krešić volt.

A konferenciára hét közeli ország (Ausztria, Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Macedónia, Magyaror-

szág, Szerbia és Szlovénia) tizennégy egyeteméről (többek között például Bécs, Belgrád, Ljubljana, Dubrovnik, Graz, Sarajevo, Split, Skopje, Rijeka, Mostar) érkeztek résztvevők, így valóban egy nemzetközi, országok közötti rendezvényt ünnepelték a jeles évfordulót. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke is meghívást kapott a nemzetközi konferenciára; tanszékünk két fővel, Rigó Kinga PhD-hallgatóval és Gosztonyi Gergely tanársegéddel képviseltette magát. Gosztonyi Gergely a konferencia első napján, a vezető szekcióban adott elő, míg Rigó Kinga a második nap legérdekesebb részét, a kerekasztal-beszélgetést vezette fel prezentációjával. Mindketten az állam- és jogtörténet oktatásának magyarországi történetéről, az intézményrendszeréről, a jelenlegi helyzetről és a jövőbeli utakról szövegezték előadásukban. Horvát társtanszékünk szándékai szerint konferencia-kiadvány formájában 2012-ben az összes előadást megjelentetik, így a szélesebb olvasóközönség is megismerheti azokat.

A konferencia első napján elhangzott előadások első sorban a történelmi háttérre koncentráltak, széles kitekin-

tést engedve a jogtörténet-tudomány történetének alakulására a hét résztvevő országban. A prezentációk kitértek a jogtörténet-tudomány fejlődésének különbözőségére: a római joggal való kapcsolatára, az önálló tudományá válás történelmi problémáira, a történeti fejlődésből levonható tanulságokra, a jogharmonizációra és az európai integrációval való kapcsolatára egyaránt. Kiválóan illeszkedett az előadássorozatba a nagy sikert aratott és gazdag képanyaggal illusztrált magyar prezentáció, mely az egyetem alapításától – a kezdetektől – úgy mutatta be a magyar jogtörténet tanszék, illetve a jogtörténet-tudomány néhány jeles tudósának életét, hogy közben kitért a tanszék napjainkban zajló életére és a hatályos joganyag alapján a magyar jogtörténet előtt álló kihívásokra egyaránt.

A második napot is szekció-előadások vezették be, amelyek témája az európai kontextusba helyezett horvát jogfejlődés volt. A szekcióülés után a résztvevők átvonultak a „Múlt az a terep, amelyen állunk” című kiállítás megnyitójára, amely a Horvát Jog- és Államtörténeti Tanszék elmúlt száz évének állít méltó emléket. A megnyitón a horvát jogtudomány jeles képviselői is részt vettek, így – többek között – a Horvát Legfelső Bíróság és a Horvát Alkotmánybíróság elnöke is megtisztelte jelenlétével a megnyitót, s ettől nyilvánvalóan nem függetlenül, magát a tanszékét is. A kiállításon régi térképek, könyvek, fotók, indexek vezették végig a látogatót száz év horvát (jog)historiáján.

A konferencia második napját egy kerekasztal-beszélgetés zárta, amelyben a résztvevők a jogtörténet oktatásának jelenlegi régiós helyzetéről tartottak eszmecserét, és ahol megpróbálták közösen kitalálni, hogy a következő száz évben milyen sors vár, milyen sors várhat diszciplínákra. A beszélgetés konklúzióit az alábbi pontokban lehet összefoglalni:

1. *A jogtörténet intézményi helyzete a régióban nem kielégítő.* Bár a legtöbb intézményben kötelező tárgyként szerepel, sok helyen felmerült a nemzeti és az egyetemes jogtörténeti, illetve a római jogi tárgyak, tanszékek összevonása. A résztvevők úgy ítélik meg, hogy a jogtörténet tanulmányozása feltétlenül szükséges a társadalmi folyamatok, a jogrendszer és a hatályos jog mélyebb megérté-

séhez. A történelmi háttér hiánya így nem csupán a hallgatói státuszuk idején érinti a joghallgatókat, de későbbi munkájukhoz kapcsolódóan az egész jogrendszerre hatással lehet.

2. *Az egyetemek közötti együttműködés alapvető fontosságú.* A konferencia résztvevői megvitatták, hogy mivel mindannyian történelmileg soknemzetű és soknemzetiségű államokból származnak, ezért a rendszeres találkozók-

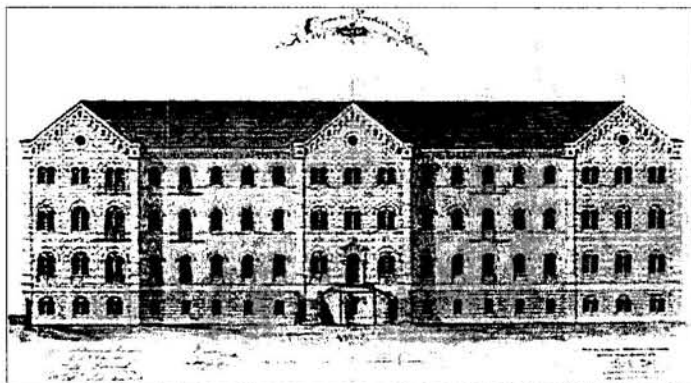
nak prioritást kell élvezniük a jövőben. Ráadásul e területek joghistoriája számtalanszor összefonódott az idők során, így nem csak a múltat és a jelent, de a közös európai jövőt is építik azok, akik közös kutatásokban vesznek részt a régióban.

3. *Az egyetemeken belül minél több és szélesebb spektrumú jogtörténeti kurzusokat kell felkínálni a hallgatóknak és az oktatóknak is.*

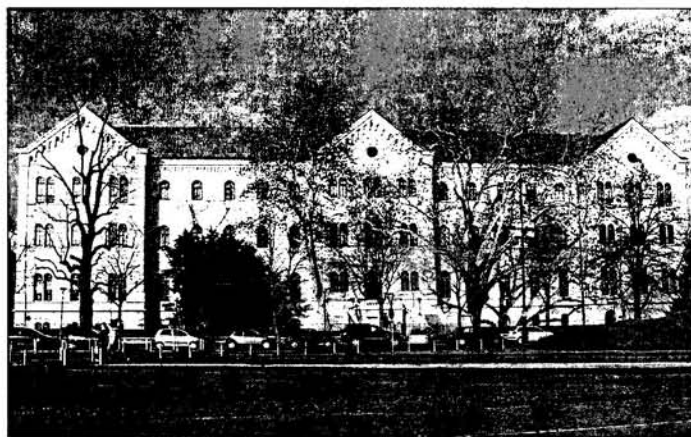
A jogtörténet önálló diszciplínaként való megtartása mellett kiemelt fontosságú a különböző hatályos jogot oktató tanszékekkel való együttműködés. Mindez nemcsak kutatásokban, hanem közös kurzusokban, konferenciákban, diákkörökben is formát ölthet.

4. *A Bologna-rendszerrel összefüggésben is erősíthető a jogtörténet szerepe a régióban.* A kerekasztal-beszélgetésen felmerült, „hol is van vége a jogtörténetnek?”. Néhányan a második világháború idejét jelölték meg határköként, hiszen az azóta eltelt idő kellő rálátást biztosít az értékeléshez, míg mások pozitívista módon arra az álláspontra helyezkedtek, hogy minden jogtörténet, ami nem hatályos jog (például horvát társtanszékünkön a 2000-es évek – már nem hatályos – horvát joganyaga is a jogtörténet

része). A résztvevők abban mind egyetértettek, hogy a jogtörténet oktatása nem lehet „antik” hatású, azaz a hallgatósággal meg kell értetni, hogy a múltból vett példák megértése elősegítheti a jelen jogi folyamatainak megértését. A jogi tradíciók nélkül nem lenne, vagy másmilyen lenne hatályos jogrendszerünk is. Ennek megértéséhez pedig elengedhetetlen a joghistoria megismerése. A Bologna-rendszer kapcsán a tehetséges hallgatókkal való kiemelt foglalkozás is előtérbe kerül, ám tudni kell, hogy mindenfajta tehetséggondozás gyümölcse csak évekkel, évtizedekkel később érik be igazán.

A Zágrábi Egyetem jogi fakultása épületének tervrajza

A Zágrábi Egyetem Rektorátusa és a Jogi Kar

5. *Energiát kell fektetni a jogtörténeti tárgyú témák népszerűsítésébe.* Televíziós műsorokban való részvétel, népszerűsítő újságcikkek megjelentetése, előadások tartása alapvető fontosságú lehet. Mindemellett érdemes lenne megfontolni a középiskolai tananyag jogtörténeti szempontú bővítését is.

6. *Új témák, új kutatási területek szükségessége a jogtörténetben is.*

Az alkotmány- és jogtörténet mellett, amely magában foglalja többek között a büntetőjog, a magánjog vagy a közigazgatási jog kialakulásának, fejlődésének vizsgálatát, egyre inkább szükséges az interdiszciplináris kutatások megerősítése. Olyan új témák jogtörténeti elemzése is alapvetővé kezd válni, mint a modernitás, az urbanizáció, a globalizáció, a nemzetállamok felemelkedése és bukása, vagy a társadalom peremére szorult csoportok, a kisebbségek vizsgálata.

A konferencia konklúzióit a szervezők az erre a célra létrehozott levelezőlistán mindenki számára elérhetővé tették, a résztvevők belátására és lehetőségeire bízva az abban foglaltak hasznosítását a jogtörténet oktatásában. A konklúziók és a konferencia előadásai írott anyagának a közeljövőben történő megjelenése azonban olyan

befejezése e nemzetközi konferenciának, amely egyben magában hordja a további együttműködés, a közös gondolkodás és közös munka kezdetét, egyúttal lerakta egy gyümölcsöző kapcsolat alapjait.

Végül, de nem utolsósorban kell megemlíteni a konferenciának helyet adó város – különösen a Káptalandomb, a Felsőváros és az Alsóváros – történelmi gazdagságát, csodálatos fekvését, a horvát parlament és a városháza épületét, a jogi kar klasszicista szépségét, külön kiemelve az 1901-ben alapított zágrábi iskolamúzeum kiállítását, amely magyar szemmel különösen érdekes gyöngyszemeket

rejt: képeket a zágrábi akadémia életéből, uralkodóházak családfáját, szemelvényeket a magyar jogtörténettel közös forrásokból, de korabeli tankönyveket és tanszereket is.

Gosztonyi Gergely – Rigó Kinga

Jegyzet

¹ http://www.pravo.unizg.hr/PHPD/opce_informacije

Vajna Károly-emlékülés Kiskunfélegyházán

A hajdani kiváltságos kerületi székház, a jelenlegi Kiskun Múzeum klasszicista épületének tekintélyt parancsoló kapuja Vajna Károly születésének 160. évfordulója alkalmából megnyílt az érdeklődők előtt: Kiskunfélegyházán, 2011. október 17. napján a Bács-Kiskun Megyei Főügyészség és a múzeum szervezésében került sor a magyar történeti büntetésügyi irodalom és a Büntönügyi Múzeum megteremtőjének emlékére rendezett ülésre és emlékszoba-avatásra.

Az emléknapon több előadás hangzott el a magyar büntetésügyi történetével kapcsolatban.

Elsőként Nánási László, Bács-Kiskun megyei főügyész Vajna Károly életútját ismertette képekkel gazdagon illusztrálva, hiszen egy ember munkásságát akkor érthetjük meg igazán, ha tudjuk, milyen környezetben szocializálódott, milyen családi példa állt előtte, s ha ismerjük azt a történelmi korszakot, amelyben nevelkedett.

Vajna Károly 1851. október 13-án született Nagyenyeden, ahol édesapja a nagyhirű református kollégium tanára volt. Kollégiumi tanulmányai után Vajna a nagyszombati jogakadémián tanult tovább. Ő maga 1887-ben – bírósági, vármegyei és városi hivatalok után – került végleges életpályájára a szegedi börtönbe, ahol ellenőrként kezdte magasra ívelő büntetés-végrehajtási pályafutását. Különböző állomáshelyek és beosztások után a századfordulótól a Budapesti Királyi Országos Gyűjtőfogház igazgatójaként tevékenykedett. Ebben az időszakban kezdte felkutatni a magyarországi büntetések addig feltáratlan történetét. Gyűjtéseinek alapját a vármegyékhez, településekhez, uradalmakhoz intézett levelezések és tárgyak beszerzése adta. Vajna e munkássága eredményeként olyan tudományos értékkel bíró adatmennyiség megismerésére tett szert, amelynek felhasználásával 1906-ra megírta a *Hazai régi büntetések* című, kétkötetes, óriási művét, amelyben tárgyi és iratforrások alapján megörökítette a Csemegi-kódex előtti magyar büntetésügyi emlékeit. Munkája úttörő jellegét annak korabeli fogadtatása is bizonyította, hiszen a történész, a jogi, sőt még a néprajzi szakajtó is tudósított róla, alapvető jelentőségűnek ítélve azt.

Az életmű következő állomását az 1910-ben alapított Országos Börtönügyi Múzeumnak a gyűjtőfogházban való megnyitása jelentette. Itt Vajna összegyűjtötte és bemutatta azt a hatalmas tárgyi anyagot – kínzó- és végrehajtási eszközök, okiratok –, amelyek a hazai büntetések történetét szemléltették. A nyitáskor kb. 2400 darabot számláló gyűjtemény hamarosan már 3800 darabra gyarapodott. Évek múltán ez a gyűjtemény a mai Igazságügyi Palotában kapott otthont, ahol sajnálatos módon a II. világháború alatt jelentős része megsemmisült. A megmaradt tárgyi és okirati emlékek Kiskunfélegyházára kerültek, a Kiskun Kerületi Kapitányság egykori börtönépületébe, ahol 1969-ben Bónis György, a neves jogtörténész rendezte a megmaradt anyagból állandó tárlatot, amely mai is látható. Így a két említett alkotás örökre fenntartja létrehozójuknak, az 1931-ben elhunyt Vajna Károlynak az emlékét a magyar kultúrtörténetben.

A következő előadást Csóti András bv. vezérőrnagy, a büntetés-végrehajtás országos parancsnokhelyettese *A büntetés-végrehajtás történeti múzeumok szerepe* címmel tartotta. Az előadó már a téma felvezetésekor rámutatott, hogy jogi értelemben nem beszélhetünk a büntetés-végrehajtás múzeumairól, hiszen Sátoraljaújhelyen kiállítóterem található, amely nem minősül múzeumnak. A Kiskun Múzeum jogilag múzeum, de nem a büntetés-végrehajtás működteti, hanem az önkormányzat. Az előadó Vajna Károly szellemiségét idézte, kitérve értékálló megállapításaira. Leszögezte, hogy ezen emléknep alkalmából más, a büntetés-végrehajtás terén kiemelkedő személyek munkásságáról sem szabad megfeledkezni, s ennek kapcsán felidézte Törökfalvi Török Kálmánnak, a szegedi intézet első igazgatójának időtálló gondolatait. Mint a jeles szakember vallotta: „meggyőződésem, és a börtönügy terén már csaknem húsz éves szolgálati időm alatt szerzett tapasztalásom mondatja velem, hogy mindaddig, amíg ügyünk iránt a társadalmat rokonszenvesebb érzelmekre és emberjavítási törekvéseinket illetőleg közreműködésre megnyerni nem sikerül, hazánkban a börtönügy haladását bármilyen fényes és tagadhatatlanul nagymérvű haladások jelzik is, az ügy szellemi diadalát,

annak a társadalomra nézve üdvös eredményét még nem biztosítottuk”.¹

Nagy Janka Teodóra tanszékvezető főiskolai tanár a többnyire jogászai és büntetés-végrehajtási hallgatókat ismertette meg. Megtudtuk, hogy az államhatalom által foganatosított büntetések, valamint a társadalom általi „büntetések” egymás melletti párhuzamos léte, valamint egymásutánisága miként érvényesült. Ennek áttekintéséhez kiváló kiindulópontként szolgáltak az előadó által részletezett példák arra vonatkozóan, hogy a büntetéseket miként előzték meg, egészítették ki, pótolták, avagy követték a társadalom általi büntetések. Ilyen volt pl. a kínzás, kapcsolatmegszakítás, szitok, átok, eltemetés, népitélet, önbíraskodás. Az előadó kiemelte, hogy a 21. század emberének a mai közérkölcsökkel már nehéz megértenie annak a röszkei leánynak esetét, akit „kimuzsikáltak”, és ennek következtében szegényében végett vetett életének. A társadalom stigmálta az elkövetőt, s ettől, a

Kiskunfélegyháza, a Kiskun kerületi kapitány székháza (ma a Kiskun Múzeum épülete)

társadalom által alkalmazott megszégyenítéstől, büntetés-től a kis közösségben élők jobban tartottak, mint az állam büntetőhatalmától. Természetesen, akin a falu társadalma megszégyenítést alkalmazott, az nem mind követett el emiatt öngyilkosságot, sőt volt, aki épp ellenkezőleg,

a szegényt visszafordította az őt kiközösítőkre. Így pl. amikor a madocsaik a nótáriusukat kibútoroztatták a település határára, akkor a jegyző vers formájába öntötte gondolataikat, és azt újságcikkben megjelentetve bosszút állt a falun.

Ezután Mezey Barna, az MTA doktora, tanszékvezető egyetemi tanár előadásában a börtönbüntetés alakulásának évszázadait vázolta fel az Osztrák–Magyar Monarchia koráig, amikor Vajna Károly is tevékenykedett. Az előadó hangsúlyozta,

hogy Magyarországot a történelem folyamán mindig a megkésetttség jellemezte, és ez a büntetésügy terén is így alakult. A nyugat-európai szankciók jellemző brutalitását, kegyetlenségét szelídebb formában vettük át. Míg Nyugaton egy-egy halálbüntetés végrehajtása népünnepélynek minősült, amelyet a település központjában az e célra emelt emelvényen hajtottak végre, addig hazánkban a középkorban sem volt ez általános. Természetesen a nyilván-

Az emlékülés résztvevői (a kép jobb szélén: Nánási László főügyész)

nosság fontos eszköze lehetett a jogterjesztésnek, a prevenciónak, akkor még nem lévén nyomtatott sajtó. Azonban a nyilvánosság erejét a hatalom nem minden esetben használta fel, hiszen a történelemben számtalan példát találunk arra vonatkozóan, hogy hajnalban hajtotta végre a hóhér a halálbüntetést. Hazánkban is prevenciós érdekből meg kellett ismertetni a rabéletet a társadalom tagjaival, így gyakran éltek azzal, hogy az elítélteket a falu vagy város központi színterére hurcolták, ahol megszegényítették őket. Az előadás érzékeltette a nyugat-európai tömlöc-világot is. A szabadságtól való megfosztásra szolgáló tömlöc intézményét hazánk is átvette, de erről kevés forrás maradt fenn az utókor számára. A vármegyéknek voltak ilyen létesítményei, ám azok befogadóképessége szűk volt. Később éppen azért kellett a büntetések végrehajtására szolgáló intézetek számát növelni, mivel a szabadságvesztés-központú Csemegi-kódex érvényesítéséhez ez elengedhetetlenül szükséges volt. Ennek kapcsán Deák Ferenc elhíresült – tisztí ügyészként tett – szavai juthatnak eszünkbe, miszerint „hiába az anyagi jog tudományos művelése, a büntetésről vallott teóriák kidolgozása és hirdetése, a kiszabás elveinek kidolgozása, ha minden elképzelések megbuknak a diszfunkcionális végrehajtáson”.²

Bánkiné Molnár Erzsébet, az MTA doktora, a múzeum nyugalmazott igazgatója a hajdani Jászkun Kerület büntető törvénykezését ismertette meg a hallgatósággal. A mindig is önállósággal bíró Jászkun Kerület kiskunsági részének központja 1753-ban a református Halas helyett a katolikus Félégyháza lett, ahol a kiváltságos közösség az ítélezését is tartotta. Az előadás keretében a hallgatóság képet kapott a kerületben megvalósuló jogszolgáltatás szervezetrendszeréről, amely az országos megoldásokhoz képest számos sajátossággal bírt. Az előadó egyes levéltári anyagok alapján felidézett jogesetekkel rávilágított a kiskun kapitány, valamint Félégyháza város – tekintettel arra, hogy a fenytőszéken túl a jelenleg is teljes épségben álló tömlöc itt működött – korabeli kiemelkedő szerepére.

Utolsó felszólalóként Vincze Eszter, a Bács-Kiskun Megyei Főügyészség büntetés-végrehajtási felügyeleti ügyésze a nőekkel szembeni büntetésekről tartott igen figyelemreméltó előadást. Nemcsak a hallgatóság nőtagjai számára volt érdekfeszítő az az ismeretanyag, amely a gyengébb

nemre vonatkozó szabályozást részletezte. Az előadó bevezetesként különböző országok olyan jogalkotási termékeire hívta fel a figyelmet, amelyek bizonyos esetekben megkülönböztetett helyzetet teremtettek a nők számára. Ilyen volt pl. a kubai Código de Defeuse Sociale (1936) vagy az angliai Criminal Justice Act (1925), de a magyarországi jogforrások között Szent István király dekrétumai is említésre kerültek. A továbbiakban az előadás rámutatott a nőekkel szemben alkalmazott kivégzési módszerek eltérő jellegére, tipikusan a boszorkányperekben alkalmazott módszerekre vagy a házasságtörő parázna nők élve eltemetésére. Voltak speciálisan kialakított büntetés-végrehajtási eszközök, mint pl. az ún. virágzó körte, amelyet a „sátánnal közösült” nők esetében alkalmaztak anatómiai sajátosságaik okán. Az előadó fényképes illusztrációkkal és „használati útmutatóval” látott el valamennyi általa bemutatott végrehajtási eszközt. A sok kegyetlen kivégzési módszer megismerése után a hangulat talán kedélyesebbé vált, amikor az ügyész nő kifejtette, hogy

mit is jelentett a házastárs nők zablása, amit hajdan az asszonyok a szabadszájúságuk, cserfességük miatt voltak kénytelenek viselni, gyakran férjuraik indítványára. (Ez egy sisakszerű szerkezet volt, benne fémlémezzel, amely leszorította a nyelvet.)

Az előadások közötti szünetben avatták fel a Kiskun Múzeum udvarán álló hajdani tömlöcben kialakított büntetésügyi kiállítás egyik termeként a Vajna

Károly-emlékszobát, ahol a névadóhoz kapcsolódó iratok, képek, művei és főként a gyűjtésének eredményeként fennmaradt tárgyak szemléltetik végzett munkásságát.

Megállapítható, hogy a tudományos emlékülés résztvevői általános, átfogó képet kaptak a büntetésügyi történetéről, Vajna Károly ebbéli kiemelkedő munkásságáról.

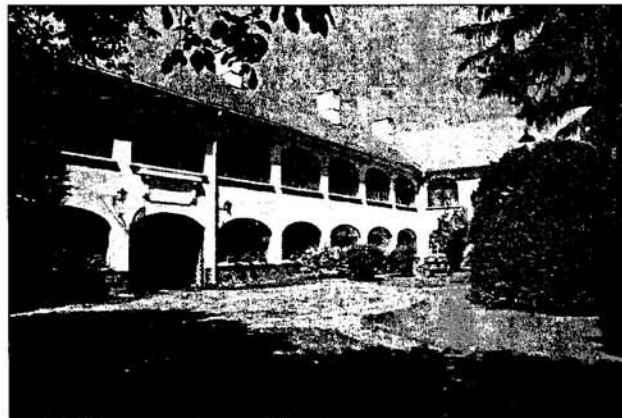
Dávid Anna Réka

Jegyzetek

- ¹ Törökfalvi Török Kálmán: *Emlékirat a Szegedi Királyi Kerületi Börtön és királyi törvényszéki fogházakról* (Szeged, 1886)
- ² Vókó György: *Bűnelkövetők jogkorlátozása jogállamban..* Doktori értekezés tézisei (Budapest, 2010; http://real-d.mtak.hu/387/1/dc_45_10_tezisek.pdf)

A Vajna Károly-terem avatása

A Kiskun Múzeum belső udvara

Vajna Károly-terem a Kiskun Múzeum büntetéstörténeti kiállításában

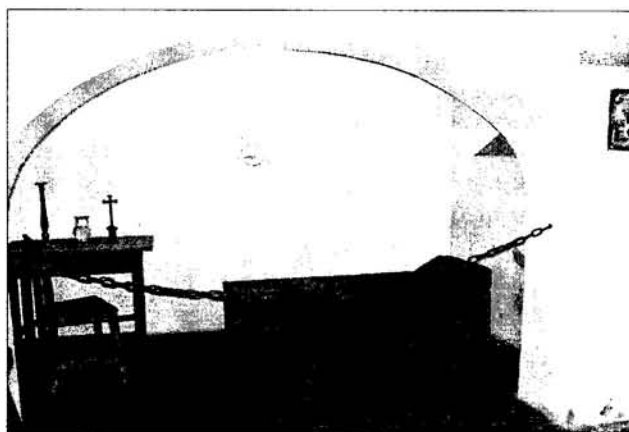
A Kiskun Kerület egykori székházát 1939-ben adták át múzeumi célokra. Itt lelt otthonra és nyitotta meg első kiállításait 1942-ben a kiskunfélegyházi városi Kiskun Múzeum. A gyönyörű barokk épületegyüttes része az udvar közepén álló valamikori tömlőc, a Kiskun Kerület ítélet-végrehajtásának helyszíne.

Az első büntetéstörténeti kiállítást 1951-ben nyitották meg az épületben. A Vajna Károly börtönigazgató által 1910-ben Budapesten létrehozott első Országos Börtönügyi Múzeum megmaradt gyűjteményét 1950 telén adták át a Kiskun Múzeumnak, majd Gaál Károly múzeumi igazgató az egykori tömlőc földszinti celláiban kiállította a megőrzött büntetéstörténeti emlékeket. 1969-ben nyílt meg a neves jogtörténész, Bónis György által elkészített forgatókönyv alapján *A magyar büntetőjog emlékei 1514–1920* című kiállítás, amely részben ma is látható, és a Kiskun Múzeum egyik leglátogatottabb tárlata.

A hajdani tömlőcépületben 2010 folyamán számos átrendezés, átalakítás történt, amely magával hozta a büntetéstörténeti kiállítás átgondolását és bővítését is. A földszinten kialakított új kiállítótér így a gyűjtemény létrehozójának és a jogelőd intézménynek kívánt emléket állítani.

A Vajna Károly-terem 2011. október 17-én, a névadó születésének 160. évfordulója alkalmából rendezett emlékülés keretében került átadásra.¹

Az új kiállítótérbe lépve – amely harmonikusan illeszkedik az épületben látható büntetéstörténeti emlékeket bemutató tárlatba – Vajna Károly életútját, szakmai pályafutásának állomásait ismerheti meg az érdeklődő. A Nagyenyeden, 1851. október 17-én született, jogi végzettségű Vajna 1887-ben a szegedi kerületi börtön ellenőre lett, és további sorsát is a büntetés-végrehajtási intézetekhez kötötte. Életének négy fontos állomáshelyéről láthatunk képeket: Nagyenyedről, a szülővárosról, a szamosújvári fegyintézetről, amelynek ellenőre, majd igazgatója volt 1889–1898 között, harmadsorban a szegedi kerületi börtönről, amelynek igazgatói tisztét 1898–1901-ben töltötte be, végezetül a Budapesti Országos Gyűjtőfogházról, amelyet 1919-ig vezetett. A tárlóban főműve, a *Hazai régi büntetések* című kétkötetes monográfiája látható, amely 1906–1907-ben jelent meg. A könyvek mellett látható néhány darab az illusztrációk megőrzött üveglemezei közül. A büntetéstörténeti emlékek felkutatása élete fontos feladatává vált. Az összefoglaló mű megírását követően fogalmazódott meg benne, hogy az anyaggyűjtés során felhalmozott egykori büntetőeszközök, dokumentumok, fényképek, rabmunkák alapjául szolgálhatnak egy múzeumnak.

A Kiskun Múzeum büntetéstörténeti kiállításának részletei

A kiállítás következő része a születő Országos Börtönügyi Múzeum történetébe ad bepillantást. A 1910-ben alapított múzeumot először a Budapesti Országos Gyűjtőfogházban helyezték el, majd 1922-ben az Igazságügyi Minisztérium palotájába került. A gyűjteményről 1913-ban, majd 1925-ben adtak ki „*Kalauzt*”, amely látható is a vitrinben, ugyanúgy, mint a *Csendőrségi lapok*, amelynek három egymást követő számában, 1929-ben jelent meg a múzeum érdekességeinek az ismertetése. Korabeli fényképeken látható az egykori kiállítás tárgyi világának sokszínűsége és gazdagsága. Itt kapott helyet dr. Vámbéry Ruzstem arcképe is, aki hosszú ideig volt a múzeum öre, szakmai vezetője.

A terem további részében olyan kuriózum tárgyak kaptak helyet, amelyeknek egy része még nem volt kiállítva, más része pedig a büntetéstörténeti kiállítás átrendezése után került itt végleges elhelyezésre. A betyárvilág emlékeit idézve Angyal Bandi mézeskalácsformába öntött ábrázolása mellett Zöld Marci botja is látható. A börtönben fogvatartottak által készített rabmunkák közül néhány itt is látható, mint a nagyon egyszerűen elkészített dominó vagy a kézzel rajzolt kártyalapok, de remekművek is bemutatásra kerültek, mint a kenyérbélből készült Mátyás király-szobor, amelyet ma már csak fényképen láthatunk, vagy a Huszár József által összeállított világóra.

Az egykori börtönügyi múzeum könyvtárának féltett darabja, Werbőczy István: *Corpus Juris Hungarici*... törvénygyűjteményének 1822. évi kiadása is szerepel a kiállításon, mellette bírói pálca és bilincsek láthatók. A terem további részében található koplaltató ládát az 1870-es években Bars vármegyében használták. A mellette álló, 18. századi csikófejes deres is ritka típusú fenyítőeszköz, Szepes vármegye törvényszékén alkalmazták. A harmadik különleges büntetéstörténeti emlék Martinovics Ignácnak és társainak, a magyar jakobinus mozgalom vezetőinek a kivégzőszéke 1795-ből. Vajna Károly adatai szerint a fővesztőszéket 1859-ben a budai városháza padlásáról vásárolta meg egy iparosmester az összehalmozott régi-

ségekkel együtt. Özvegyétől 1894-ben egy nyugalmazott honvédszázados vette meg, aki továbbadta a börtönügyi múzeumnak. Ezenfelül látható még egy rulettasztal, amelyet 1926-ben foglaltak le tiltott szerencsejáték kapcsán.

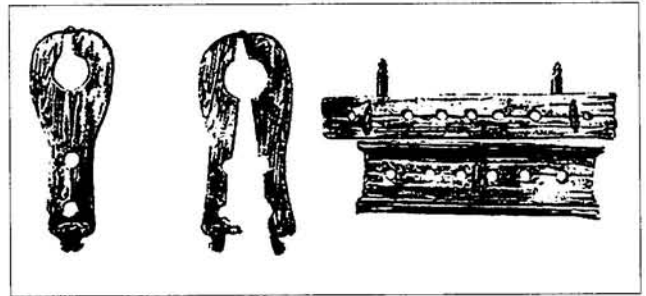
A Kiskun Múzeumban látható büntetéstörténeti emlékeket bemutató kiállítás, közismert nevén „börtönmúzeum” a Vajna Károly-teremmel vált teljessé. A 16. századtól nyomon követhető ítélkezések és büntetések bemutatása mellett az alapító és az általa létrehozott intézmény megismertetése fontos törekvése volt a kiállítás rendezőinek. A tudós börtönigazgató hitvallása lett a vezérfonalunk:

„Fölkutattam a jelentéktelennek látszó forrásokat is, és ezeket meg az alig szivárgó erecskéket olyan kútfővé törekedtem egyesíteni, amelyből bőven meríthessen, ki a régi adatokra szomjúhozik, akár kriminalista, akár történetíró, akár pedig régiségbiúvár legyen is az.” (Vajna Károly, 1906)

Mészáros Márta

Jegyzet

¹ Az emlékülésről szóló beszámoló – Dávid Anna Réka: *Vajna Károly Emlékülés Kiskunfélegyházán* – e számunk 73–75. oldalán olvasható.

Nyakló- és lábkalodák (Varga Károly könyvéből)

Kínpad (Vajna Károly könyvéből)

- **2011. november 3-án**, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Dísztermében konferenciát rendeztek a szatmári békeegyezmény megkötésének 300. évfordulója alkalmából, *Az újrakezdés esélye* címmel. Hermann Róbert (HM HIM parancsnoka tudományos helyettese) megnyitója után előadást tartott Várkonyi Ágnes akadémikus (Esélyek és alternatívák 1711 után), Czigány István alezredes (HM HIM Hadtörténeti Intézet – A Rákóczi-szabadságharc és a közép-európai hadi helyzet 1708–1711), Mészáros Kálmán kutató (HM HIM Hadtörténeti Intézet – A kuruc hadsereg „tisztí címűtára”. Források, módszerek, tanulságok), Bagi Zoltán főlevéltáros (Csongrád Megyei Levéltár – A Dunántúl kuruc elhagyása 1709–1710), Gyulai Éva docens (Miskolci Egyetem – Emblémás zászlók a Rákóczi-korban), Gebel Sándor egyetemi tanár (Eszterházy Károly Főiskola, Eger – II. Rákóczi Ferenc és a lengyel szeptességi sztarosza, Theodor Lubomirski kapcsolata), Oláh Tamás főlevéltáros (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fióklevéltára – „El hiszem Kegyelmed es tudgya, hogy Nemes Zempljn Vármegye meg hajlott.” Hadiesemények Zemplén vármegyében 1710–1711 folyamán). Szirácsik Éva igazgató (Nógrád Megyei Múzeumi Szervezet – Nógrád vármegye nemessége egy 1711. évi politikai összeírás alapján), Polgár Marianna docens (Bersenyi Dániel Főiskola, Szombathely – „...alkalmasint vége látom a kuruc világnak.” Missilisek a szatmári béke előtti időszakból), Kovács Ágnes docens (Debreceni Egyetem – A volt kuruc tisztségviselők karrierlehetősége 1711 után), Varga J. János tudományos tanácsadó (MTA Történettudományi Intézet – A megszakíttottság és a folytonosság elemei Károlyi Sándor országépítő tevékenységében), Kis Domokos Dániel tudományos kutató (Országos Széchényi Könyvtár – Bujdosás, hazatérés, beilleszkedés a Rákóczi-szabadságharc után), Kónya Péter egyetemi tanár, rektorhelyettes (Eperjesi Egyetem [Szlovákia] – Ottlyk György brigadéros tevékenysége a szatmári békét követően), Tóth Ferenc főiskolai tanár (Bersenyi Dániel Főiskola, Szombathely – Emigrációból emigrációba – egy magyar származású francia család a 18. században), Seres István turkológus (Rákóczi-párti szervezkedés a Hegyalján és a Tisza mentén 1716-ban), Oross András főlevéltáros (Magyar Országos Levéltár – Várrombolások a Rákóczi-szabadságharc alatt és után), Kass Géza tanár (Városmajori Gimnázium – Tervezetek hazánk katonai szervezetéről a Rákóczi-szabadságharc előtt és után), Schramek László mb. igazgató (Pest Megyei Levéltár – A magyar rendiség megállapodása az állandó hadsereg ellátásáról a szatmári békekötés után).
- **2011. november 3–5-én**, Tübingenben, az Eberhard Karls Universität Új Aulájában *Normsetzung und Normverletzung (Alltägliche Lebenswelten im Königreich Ungarn vom 18. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts)* címmel rendeztek konferenciát, amelyen több magyar kutató is előadást tartott, így Dr. Mezey Barna, az ELTE rektora (Das Gefängnis im ungarischen Vormärz. Zur Rolle der Kerkerstrafe in der Patrimonialgerichtsbarkeit), Dr. Gőzsy Zoltán (Pécs – Phasen und Ebenen der kirchlichen Normenkommunikation in Transdanubien im 18. Jahrhundert), Dr. Fata Márta (Tübingen – Normverletzung als Auswanderungsgrund), Dr. Pál Judit (Kolozsvár – Staatsbeamter oder Klient? Ein „Vermittler” aus Ostungarn zwischen verschiedenen sozialen Normen), Dr. Dominkovits Péter (Sopron – Zwischen Ungewissheit und Furcht. Bürgerlicher Alltag in Ödenburg während des Rákóczi-Aufstandes), Dr. Soós István (Moralische Verfehlungen und die „sittliche Öffentlichkeit“ in der königlichen Freistadt Pest während des Biedermeiers).
- **2011. november 3–5-én**, a Zágrábi Egyetem Jogi Karának Tanácstermében az *International Scientific Conference marking the Centenary of the Foundation of the Chair of History of Croatian Law and State* című tudományos konferenciával ünnepelték a Horvát Jog- és Államtörténeti Tanszék fennállásának 100. évfordulóját, valamint az Általános Magánjogi Kódex bicentenáriumát. A Dalibor Čepulo tanszékvezető professzor irányításával megszervezett ünnepi konferenciára hét közeli ország (Ausztria, Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Macedónia, Magyarország, Szerbia és Szlovénia) tizen-négy egyeteméről (többek között Bécs, Belgrád, Ljubljana, Dubrovnik, Graz, Sarajevo, Split, Skopje, Rijeka, Mostar) érkeztek résztvevők. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jогtörténeti Tanszékét Rigó Kinga PhD-hallgató és Gosztanyi Gergely tanársegéd képviselte. A konferencián előadást tartott Dalibor Čepulo (Croatian legal history at the Faculty of Law, University of Zagreb), Wilhelm Brauneder (The ABGB: A European codification of civil-law), a *Legal history courses and legal history research methodology* című szekcióban Martin Polaschek (Fluctuat nec mergitur – Development of the legal history course[s] at the University of Graz), Gosztanyi Gergely (The teaching of legal history in Hungary, 1635–2011), Sima Avramović (Foundation and development of the legal history courses at the Belgrade Faculty of Law), Vladimir Simič (Development of legal history science in Slovenia), Zrinka Erent-Sunko (Professor Mihajlo Lanović and his contribution to the teaching of national legal history), Filip Hameršak (Methodological characteristics of the first textbooks at the Chair of national legal history of the Faculty of Law in Zagreb), Nella Lonza (Ambiguous approaches and wrong conclusions: myths and stereotypes regarding legal order and legal culture of the medieval Dalmatian towns), a *General Civil Code in Croatia and in neighbouring countries* című szekcióban Jakša Barbić (Croatian private law and Croatian legal system), Katja Škrubej (The first hundred years of the General Civil Code and the Slovenes), Fikret Karčić (The General Civil Code in Bosnia and Herzegovina: codification as a means of transformation of legal sys-

tem), Igor Gliha (Influence of the General Civil Code on Croatian civil law), Mirela Krešić (The law of succession principles of the General Civil Code in the Croatian-Slavonian probate courts practice), Ivan Kosnica (Citizenship and the General Civil Code in the Kingdom of Croatia and Slavonia between 1853 and 1879), Frane Staničić (Some public law limitations on ownership in the Kingdom of Croatia and Slavonia in the period 1852–1918), a *Croatian constitutional and legal development in the European context I.* című szekcióban Magdalena Apostolova-Maršavelski (The echoes of the Bologna school in the sources of medieval Zagreb), Vilma Pezelj (The civilization value of the Statute of Mljet), Željko Radić (The inquisitorial procedure in the 17th century and freedom of judicial conviction with an overview of the work of J. Mičelović *Practica criminale*), Anamari Petranović (Proclamatio and usucapio pro emptore [the Roman and statutory options]), Marko Petrak (Ius commune in the Military Border? Notes to Militär-Gränitz-Rechten), Ivan Milotić (The traditional concept of ownership in Lun [the island of Pag] and the superficies cedit solo principle), Tomislav Karlović (Pignus rei immobilis in the Tripartite law), a *Croatian constitutional and legal development in the European context II.* szekcióban Ljubomir Zovko (Austrian-Hungarian monarchy and the ethnic issue in Bosnia and Herzegovina), Željko Bartulović (Legal regulations on the minority [religious] communities on the Croatian territories between the 17th century and 1918), Josip Vrbošić (Croatian internal administrative organization [continental and coastal], current counties, and the European regional policy), Heka László (Croatian-Hungarian public disputes), Budislav Vukas ([Legal]history content in the preambles of the constitutions of the Central-European and the South-Eastern European countries during the post-communist period), Mirela Šarac (Rescission of contract – a comparative approach), Marija Štambuk Šunjić (Legal status of [inland] waters in the 19th century on the territory of the Croatian lands), Višnja Lachner (Development of the institution of adoption in the Kingdom of Croatia and Slavonia). (A konferenciáról beszámoló olvasható e lapszámunk 71–73. oldalán.)

- **2011. november 10-én**, az MTA Székházának Felolvasótermében *Harmónia és diszharmónia a társadalomban* címmel rendezte meg a Filozófiai és Történettudományok Osztálya és a Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya a Magyar Tudomány Ünnepehez kapcsolódó tudományos ülést, amelyen előadást tartott Török László, az MTA rendes tagja, az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának elnökhelyettese, MTA RI (Az igazságos állam. Két ókori eset), Zsoldos Attila, az MTA levelező tagja, a Filozófiai és Történettudományok Osztályának elnökhelyettese, MTA TTI (A bolondok hajója – Kultúrkritika a középkor végén), Tringli István, tudományos főmunkatárs, MTA TTI („Harmónia, amit nem értünk”. Mikes, Voltaire és a lisszaboni földrengés), Dávidházi Péter, az MTA levelező tagja,

MTA ITI (Konfliktus és társadalmi béke), Gyáni Gábor, az MTA levelező tagja, MTA TTI (Nép és demokrácia: demokratikus és antidemokratikus attitűdök), Hunyady György, az MTA rendes tagja, a Filozófiai és Történettudományok Osztályának elnöke, ELTE PPK (A bizalom mint legitimációs erőforrás), Bayer József, az MTA rendes tagja, MTA PTI (Intézményi bizalmatlanság, társadalmi értékválság és gazdasági stagnálás: van-e kitörés az ördögi körből?), Györffy Dóra, egyetemi docens, PPKE BTK (A bizalom hálójában – társadalmi nézőpontok), Meleg Csilla, egyetemi tanár, PTE ÁJK (Ösztön és értelem között).

- **2011. november 11-én**, az ELTE ÁJK Kari Tanácstermében rendezte meg ELTE ÁJK Magyar Jogtörténeti Tanszéke és a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság *Militarizmus és demilitarizmus a XIX–XX. századi magyar állam rendvédelmében* című (XXVI.) magyar rendvédelem-történeti tudományos konferenciát, amelyre a 2011. évi Magyar Tudomány Ünnepe rendezvénysorozat belügyi fejezetének keretében került sor. Dr. Mezey Barna megnyitója után Dr. Parádi József (Militarizmus és demilitarizmus a polgári magyar állam rendvédelmében. Az egységes állami fizetési rendszer és a rendfokozati rendszerek), Csóka Ferenc (Rendvédelem kontra rendészet), Dr. Boda József (A katonai rang és függelmi rendszer használatának tapasztalatai a nemzetbiztonsági szakszolgálat tevékenységében), Dr. Kovács Zoltán András (A rendőrség és a csendőrség katonai alkalmazása 1944–1945-ben), Dr. Csiha Gábor (Demilitarizációs mozzanatok a magyar katonai igazságszolgáltatás történetében), Zeidler Sándor (A Magyar Királyi Nemzeti Testőrség, a Magyar Királyi Darabont Testőrség, a Magyar Királyi Képviselőházi Őrség, a Magyar Királyi Koronaőrség és a Magyar Királyi Folyamőrség rangrendszerei), Dr. Szakály Sándor (A csendőrtiszt karrier), Dr. Főrizs Sándor (A rendvédelmi elvárások tükröződése négy ország rendőrtisztképzésében), Simon F. Nándor (Párt és belügy: Munkásőrség – a Munkásőrség rangrendszere és függelmi viszonyai), Dr. Estók József (A büntetés-végrehajtási függelmi viszonyrendszer története 1867–2005), Dr. Perényi Roland (A fővárosi rendőrség tagjainak II. világháború alatti tevékenysége az igazoló bizottsági iratok tükrében) tartott előadást.
- **2011. november 14-én**, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának aulájában Romsics Ignác akadémikus mutatta be Gyarmati György *A Rákosi-korszak 1945–1956. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon* (Rubicon Ház, Budapest, 2011) című új könyvét.
- **2011. november 16-án**, az ELTE ÁJK Kari Tanácstermében, a Magyar Történelmi Társulat szervezésében Szabó Dániel tudományos főmunkatárs (MTA Történettudományi Intézete) tartott előadást *Két magyar politikusi életút a 19. és 20. század fordulóján: Széll Kálmán és Wekerle Sándor* címmel.

- **2011. november 17-én**, a Budapesti Ügyvédi Kamara Protokoll-termében a Mezey Barna szerkesztésében készült, *A szimbólumok üzenete – A jogi kultúra jelképei: eljárások, szokások, formák és tárgyak* (Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2011) című kötetet, illetve Kengyel Miklós *Perkultúra. A bíróságok világa – A világ bíróságai* (Budapest–Pécs, Nordex Kft.–Dialog Campus Kiadó, 2011) című könyvét Révész T. Mihály c. egyetemi tanár, Varga István tanszékvezető egyetemi docens, sorozatszerkesztő és Karácsony András egyetemi tanár mutatta be. Elnökölt Máthé Gábor egyetemi tanár, az MTA Jogtörténelmi Albizottságának elnöke.
- **2011. november 18-án**, az ELTE Egyetemi Könyvtár Dísztermében, a L'Harmattan Kiadó és az Eszterházy Károly Főiskola Bölcsészettudományi Kara rendezésében mutatták be Németh István–Fiziker Róbert (szerk.): *Ausztria a 20. században. Az „életképtelen” államtól a „boldogok szigetéig”* című tanulmánykötetet, valamint Németh István: *Az osztrák út. Ausztria a 20. században* című könyvét.
- **2011. november 21-én**, az ELTE ÁJK Kari Tanácstermében rendezte meg az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolája Bódiné Dr. Beliznai Kinga *Szimbólumok és rituálék a jogtörténetben* című PhD-értekezésének nyilvános védését. A bíráló bizottság elnöke Dr. Kukorelli István egyetemi tanár, CSc (ELTE ÁJK), a hivatalos bírálók Dr. Kajtár István tszv. egyetemi tanár, CSc (PTE) és Stipta István tszv. egyetemi tanár, CSc (Miskolci Egyetem), a bizottság tagjai Dr. Balogh Elemér tszv. egyetemi tanár (SZTE) és Dr. Nagy Janka Teodóra intézetigazgató főiskolai tanár (PTE Illyés Gyula Tanárképző Főiskola, Szekszárd) voltak. A doktori fokozatot a Doktori Tanács 2011. december 8-án ítélte oda Bódiné Dr. Beliznai Kingának. (A doktori védésről beszámoló olvasható e lapszámunk 69–70. oldalán.)
- **2011. november 24-én**, a Szegedi Akadémiai Bizottság Székházában, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Magyar Jogtörténelmi Tanszéke szervezésében, a *90 éves a szegedi jogászképzés* c. ünnepi sorozat keretében rendezték meg az V. Szegedi Jogtörténetész Konferenciát, amelynek témája *A polgári peres eljárás magyarországi fejlődéstörténete (Száz éve fogadták az 1911. évi I. tc.-et)*. Dr. Szabó Imre köszöntője után Jakab Éva (A polgári perrendtartás az ókori jogtörténet tükrében), Béli Gábor (A legrégebb perrendet megőrkítő magyar jogkönyv), Mezey Barna (A törvénykezés kérdései az Országbírói Értekezleten), Máthé Gábor (Semmitőszéki revíziós javaslatok a polgári törvénykezési rendtartáshoz), majd az I. szekcióban Ruszoly József (Választási bíraskodási eljárás a királyi Kúrián az 1899:XV. tc. szerint), Delacasse Krisztina (Képviselési jog – képviselési kényszer. A perbeli képviselésre vonatkozó szabályok változása a PTR-től a Pp-ig), Antal Tamás (A községi bíraskodás jogintézményei és a polgári perrendtartás), Nagy Janka Teodóra (A községi bíraskodás az 1911. évi Pp. szabályozásában és a joggyakorlatban – Bónis György és tanítványai tápéi jogi néphagyománygyűjtése tükrében), Stipta István (A pénzügyi közigazgatási bíróság eljárást érintő elvi döntései, 1884–1896), Völgyesi Levente (A Pp-ben fellelhető jogorvoslatok intézményfejlődése a magyar jogtörténetben), Horváth Attila (A magyar polgári eljárásjog „fejlődése” 1945 és 1989 között), Balogh Elemér (A polgári perrendtartás a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában), a II. szekcióban Szabó Béla (A felső-magyarországi városszövetség 17. századi jogkönyvének eljárásjogi vonatkozásai), Bató Szilvia (Egy ismeretlen forráscsoport: magánjogi perkivonatok a 18–19. század fordulóján), Homoki-Nagy Mária (Az adóssági perek története), Papp László (Polgári perrendtartás a szabaddalmi eljárásban), Herger Csabáné (A házassági kötelék védelmét szolgáló intézmények az 1911. évi I. tc.-ben a 19. századi előzmények tükrében), Koncz Ibolya (A nőtartással kapcsolatos eljárásjogi kérdések az 1911. évi I. tc. alapján), Beke-Martos Judit (Polgári eljárásjog az Egyesült Államokban) tartott előadást.
- **2011. november 24-én**, az ELTE ÁJK Aula Magnájában került sor a *Magyar jogtudósok hozzájárulása a magánjogtudomány nemzetközi fejlődéséhez és a magánjogi kodifikációhoz* (Contribution of Hungarian Jurists to the Development of the Science and Codification of Private Law) című symposionra. Előadást tartott Hamza Gábor akadémikus (Magyar jogtudósok hozzájárulása az európai és az Európán kívüli magánjogtudomány fejlődéséhez, különös tekintettel Oroszországra, Németországra, Törökországra és Brazíliára), Sándor István (Szász-Schwarz Gusztáv és a német magánjogtudomány), Francis A. Gabor (Contribution of Vera Bolgár and Charles Szladits to the „Europeanization” of the Legal Science in the United States of America), Csehi Zoltán (Szász István és a nemzetközi magánjog), Boóc Ádám (Zajtay Imre és a magánjogi jogösszehasonlítás), Werner Ogris (Ungarische Einflüsse auf die Privatrechtsentwicklung und Privatrechtswissenschaft Österreichs), Vékás Lajos (Eörsi Gyula és a Bécsi Nemzetközi Adásvételi Egyezmény).
- **2011. november 25-én**, az ebesi Arany Oroszlán étterem nagytermében az Ebes Kulturális Közhasznú Nonprofit Kft. Széchenyi Ferenc Tájékoztató Emlékkonferenciát rendezett az ebesi kényszermunkatábor létesítésének 60. évfordulója alkalmából. A rendezvényen kutatók, pedagógusok tartottak előadást a témával kapcsolatban, s egykori táborlakók emlékeztek vissza, majd sor került az *Út a semmibe* című film vetítésére is.
- **2011. november 25-én és 26-án**, *Die bundesstaatlichen Staatsorganisationen – Internationale wissenschaftliche Tagung* címmel nemzetközi tudományos konferenciát rendeztek a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán. Hans Kaiser miniszter, a Konrad-Adenauer-Alapítvány Magyarországi Irodájának vezetője és Komáromi László, a Jogi Kar dékánhelyettesének megnyitója után, a *Der deutsche*

Föderalismus im XIX–XX. Jahrhundert című tematikus egységben előadást tartott Dr. Hans-Christof Kraus (Universität Passau – Das deutsche Kaiserreich als monarchischer Bundesstaat), Dr. Ewald Grothe (Bergische Universität, Wuppertal – Der organische Föderalismus bei Hugo Preuss), Dr. Szigeti Magdolna (PPKE, Budapest – Weimar der unitarische Bundesstaat), Hans Kaiser (Bundesratsminister a.D. für den Freistaat Thüringen – Der deutsche Bundesrat nach dem Bonner Grundgesetz), Dr. Piotr Czamy (Jagelló Egyetem, Krakkó – Die Länderkammern in den Bundesstaaten und der deutsche Bundesrat), az *Österreich und Schweiz* című témakörben Em. o. Univ. Prof. Wilhelm Brauner (Universität Wien – Föderalismus in Österreich vor und nach 1918), Em. o. Univ. Prof. Wilfried Posch (Universität für Gestaltung, Linz/Donau – Die Frage der Hauptstadt in einem Bundesstaat), Dr. Pállinger Zoltán (Andrássy Gyula Deutschsprachige Universität, Budapest – Entstehung des schweizerischen Bundesstaates), Dr. Elisabeth Berger (Universität Wien – Liechtenstein: Vom Quasi-Kronland zum Staat), a *Die Europäische Union* című témakörben Dr. Ulrich Hufeld (Helmut Schmidt Universität, Hamburg – Föderalismus und Staatsbankrott: Der Ernstfall in der bündischen Solidargemeinschaft), Dr. Tamás Csaba (PPKE, Budapest – Die nationalen Parlamente und das Subsidiaritätsprinzip in der Europäischen Union), a *Föderalismus – Gedanken in Ostmittel-Europa* című témakörben Dr. Mezey Barna (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest – Föderalismus-Gedanke bei Ferenc Rákóczi), Dr. Stipta István (Miskolci Egyetem – Lajos Kossuth: Die Donauer Konföderation), Dr. Balogh Judith (Debreceni Egyetem – Die Theorie der östlichen Schweiz /Oszkár Jász/), Dr. Srdjan Sarkič (Újvidéki Egyetem – Die Frage der bundesstaatlichen Staatsorganisation im Jugoslawien), Dr. Szabó István (PPKE, Budapest – Die Frage der Staatlichkeit des Habsburger Reichs nach dem Ausgleich).

- **2011. november 25–26-án**, az ELTE ÁJK Aula Magánjában, a Magyar Tudomány Ünnepe rendezvénysorozat részeként, az „Európai Léptékkal a Tudásért, ELTE” kutatóegyetemi projekthez kapcsolódva, az Állam- és Jogelméleti Tanszék rendezésében konferenciával emlékeztek Bibó Istvánra, születésének 100. évfordulója alkalmából, *Bibó István, az államtudós és államférfi* címmel. Az előadások mellett az ELTE ÁJK Perjátszó Köre színre vitte Bibó, az államminiszter 1956-os tevékenységét és a forradalom bukását követő politikai meghurcolását, s az ELTE ÁJK előcsarnokában megnyitották a Bibó-életműről szóló kiállítást. A konferencia előadói Bibó István társadalomelméleti, történetiszociológiai, politikaelméleti, társadalomlélektani, jogbölcséleti munkásságát mutatták be. Dr. Mezey Barna, az ELTE rektora *Közép-kelet-európai történetiség* című előadásában Bibó 1946-os, *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című tudományos munkáját ismertette. Kende Péter akadémikus, a Bibó István Közéleti Társaság elnöke Bibó mint a nemzet lelkiismerete címmel tartott előadást, amelyben Bibóról mint

az újkori Magyarország legnagyobb (talán egyetlen) moralistájáról beszélt, illetve az államtudósról tekintette a magyar lelkiismeretnek. Nagy Endre szociológus Bibó István világnézetét mutatta be. Dr. Zsidai Ágnes Bibó István 1935-ös *Kényszer, jog, szabadság* című jogbölcséleti írása alapján a címben szereplő három fogalmat járta körül és értelmezte. Dr. Zinner Tibor jogtörténész, az ELTE ÁJK meghívott oktatója az 1956-os Bibó-per ma ismerhető részleteiről számolt be. Szólt a korábban életfogytiglani börtönbüntetésre ítélt Bibó István bírói mentesítéséről, Göncz Árpád másodrendű és Regéczy-Nagy László katonatiszt, harmadrendű vádlott ügyében hozott ítéletről és annak hátteréről. Gosztonyi Gergely, az ELTE Rektori Titkárság vezetője *Propaganda és hatalomkoncentráció* címmel tartott előadást. A rendezvény második napján Stumpf István alkotmánybíró Bibó István *Az államhatalmak elválasztása egykor és most* című akadémiai székfoglalója alapján a hatalommegosztás kérdéskörével foglalkozott, s 2012-től hatályos Alaptörvény hatalommegosztási rendszerét is vizsgálta bibói szemszögből. Paczolay Péter, az Alkotmánybíróság elnöke a közigazgatásról mint hatalmi ágról tartott előadást, melyben kitért a közigazgatási szintrendszerek máig fennálló problémáira.

- **2011. november 30-án**, Győrben, az egykori győri zsinagóga, a Széchenyi István Egyetem koncerttermének helyiségeiben *Az ismeretlen börtön* címmel időszaki börtöntörténeti kiállítás nyílt, amely megidézte a büntetés-végrehajtási intézetek világát, a szokásos eszközök mellett építészeti kuriózumokat is felvonultatva. A Győr-Moson-Sopron Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet három éve gyűjti múltjának dokumentumait, amelynek eredménye az intézmény fennállásának 125. évfordulójára megnyílt tárlat, amelyen helyet kapott a 19–20. század nagy törvényház- és börtönépítész, a törvény- és fogháztervezés hazai „piacát” évtizedeken át uraló Wagner Gyula több terve, többek között az Egerben, Szolnokon vagy Vácon ma is álló, Wagner elképzelése alapján emelt épületek, illetve a szegedi Csillag Börtön tervei. A zsinagóga téli templomának karzatán az egykori és a mai börtönélet tárgyi emlékeiből rendeztek kamarakiállítást. Ebben helyet kapott többek között egy 18. századi fogdakönyv és néhány fiatalabb társa, az egykor „lőcsei fehér asszonyként” ismert Korponay Jánosné fogságának és pörének néhány tárgyi emléke, a büntetés-végrehajtás egyenruhái, priuszlapok, az 1930-as évekből fennmaradt, a rabok által készített karikatúrák.
- **2011. november 30-án**, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán *Alkotmányok a változó világban* címmel tartott előadást Prof. Nomi Clair Lazar (Ottawa).
- **2011. december 8-án**, a budapesti Közép-európai Kulturális Intézetben, az Európai Utas Alapítvány, a Közép-európai Kulturális Intézet és a Kodolányi János Főiskola szervezésében Pritz Pál történész, egyetemi magántanár (ELTE) és Gergely András történész,

egyetemi tanár (Károli Gáspár Református Egyetem) mutatta be a Kodolányi János Főiskola Történeti Műhelyének kiadványai sorozatban megjelent, *A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfü Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében*. Szerk. Ujváry Gábor, a szerkesztő munkatársa Nagy József Zsigmond (Ráció Kiadó, Budapest, 2011) és a *Történeti átértékelés. Hóman Bálint, a történész és a politikus*. Szerk. Ujváry Gábor, a szerkesztő munkatársa Csurgai Horváth József (Ráció Kiadó, Budapest, 2011) című könyveket, valamint levetítették a kötetek mellékleteként DVD-n kiadott két dokumentumfilmet: *Képek és emlékezések. Szekfü Gyuláról tanítványai és pályatársai, Hóman Bálint 1885–1951* (mindkét filmösszeállítás rendezője Hanák Gábor).

- **2011. december 8-án**, az ELTE BTK Kari Tanácsstermében, a Magyar Történelmi Társulat rendezésében Póto János, az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa tartott előadást *Terek és nevek – Utcanevek és szimbolikus politika* címmel.
- **2011. december 9-én**, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, az Aula Magnában rendezték meg a Békés Imre-emlékkonferenciát. Dr. Karácsony András rektorhelyettes megnyitója és Dr. Földi András dékánhelyettes köszöntője után Dr. Bárd Károly, Dr. Békés Ádám, Dr. Belovics Ervin, Dr. Busch Béla, Dr. Gellér Balázs, Dr. Gönczöl Katalin, Dr. Görgényi Ilona, Dr. Györgyi Kálmán, Dr. Kabódi Csaba, Dr. Lévay Miklós, Dr. Molnár Gábor, Dr. Nagy Ferenc, Dr. Polt Péter, Dr. Sinku Pál, Dr. Tóth Mihály és Dr. Vókó György tartott előadást.
- **2011. december 10-én**, a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán rendezték meg a II. KRE Büntetőjog-történeti Konferenciát, amelynek témája a *Gondolatok az erőszak szerepéről a jogelvek, normák és intézmények terjedésében a népvándorlás – hódítások korában* volt. Előadást tartott Dr. Deres Petronella egyetemi docens (KRE ÁJK – Az ittas állapot megítélése a magyar büntetőjogban), Dr. Tóth Zoltán egyetemi docens (KRE ÁJK – A halálbüntetés írott jogi és szokásjogi szabályainak változásai a feudalizmus kori Magyarországon), Dr. Mázi András egyetemi docens (KRE ÁJK – A büntügyi fényképezés kezdetei). Zárszót mondott Dr. Király Tibor akadémikus, professor emeritus (ELTE ÁJK)

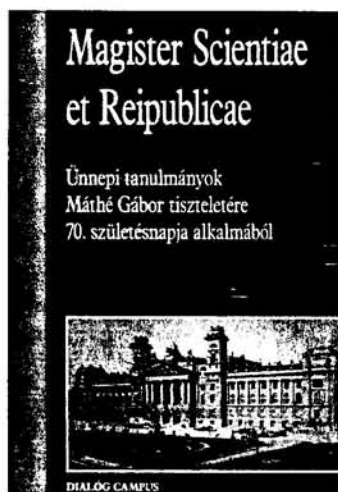
- **2011. december 14–16-án**, az ELTE ÁJK Aula Magnájában, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék és az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport szervezésében rendezték meg az *Aktuelle Aspekte der rechtshistorischen Forschung* című nemzetközi doktoranduszkonferenciát. A rendezvényen PhD-hallgatók és doktorjelöltek mellett részt vettek a doktori témavezetők is. A résztvevők az ELTE ÁJK-n kívül a prágai Károly Egyetemről, a pozsonyi Comenius Egyetemről, az Augsburgi Egyetemről, a Baseli Egyetemről, a Luzerni Egyetemről és a Bécsi Egyetemről érkeztek. A tanácskozás munkanyelve a német volt, egy kivétellel az előadások németül hangzottak el. Mezey Barna rektor megnyitója után az I. szekcióban (levezető elnök: Beke-Martos Judit, PhD) Frey Dóra (ELTE ÁJK – Ein Sonderfall der Zwangsmigration während und nach dem zweiten Weltkrieg: die Sekler aus Bukowina), Mag. Kathrin Tragauer (Universität Wien – Vertragspraxis des Ehegüterrechts im 19. Jahrhundert), Mike Bacher (Universität Luzern – Die Bedeutung der Rechtshistorischen Schule und ihre Wirkungsgeschichte in der Innerschweiz), Sandra Berthellet (Universität Basel – Die Geschichte des Täter-Opfer-Ausgleichs), a II. szekcióban (elnök: Frey Dóra) JUDr. PhDr. Tomáš Gábris, PhD (Comenius Universität Bratislava – Vornormative Wurzeln der Gerechtigkeit), Mgr. Jozef Malagy (Comenius Universität Bratislava – Beziehung der Kirche und des Staates in der Tschechoslowakei 1918–1938), Képešy Imre (ELTE ÁJK – Der Fall von János Esterházy), Doc. PhDr. Jirí Sousa (Karls-Universität, Prag – Einige aktuelle Themen der rezenten tschechischen Rechtshistoriographie), Verena Dorn (Universität Augsburg – Strafbarkeit von Hexerei und Magie nach dem Ende der Verfolgungen. Historische und dogmatische Aspekte), Lenkovicsov Judit (ELTE ÁJK – Fragen der strafrechtlichen Verantwortlichkeit nach dem I. Weltkrieg), Beke-Martos Judit, PhD (ELTE ÁJK – „Die Beweise zeigen eindeutig, dass er seine Tat nicht während so eines Anfalls begangen hat [...] die Indizien genügen um festzustellen, dass er für seine Straftat verantwortlich ist“).
- **2011. december 19-én**, az Eperjesi Egyetem kiadásában, szlovák nyelven is megjelent Mezey Barna *A magyar polgári büntetőjog kezdetei* című könyve.

KÖNYVEK DR. MÁTHÉ GÁBOR TISZTELETÉRE 70. SZÜLETÉSNAJJA ALKALMÁBÓL

Ezúton is köszöntjük Máthé Gábor professzort, szerkesztőbizottságunk kiváló tagját, s kívánunk számára a jogtudományt, illetve a jogtörténetet gazdagító további eredményes munkát, ehhez jó egészségben megélt hosszú életet.

A Jogtörténeti Szemle szerkesztőbizottsága és munkatársai

MAGISTER SCIENTIAE ET REIPUBLICAE

Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor tiszteletére
70. születésnapja alkalmából – Liber amicorum studia
G. Máthé septuagenario dedicata

Szerkesztette: Rácz Lajos

Pro Publico Bono Publicationes Facultatis –

A BCE Közigazgatástudományi Karának tudományos közleményei

2. Libellus Aureus. A Jogtudományi Tanszék publikációja 1.

ISBN 978-963-9950-52-8 – Dialóg Campus Kiadó,

Budapest–Pécs, 2011, 272 p.

A Budapesti Corvinus Egyetem oktatói, pályatársai, kollégái ezzel a tanulmánykötettel köszöntik Máthé Gábort 70. születésnapja alkalmából. Az ünnepelt széleskörű érdeklődéséhez híven Egedy Gergely, Halász Iván, Hollán Miklós, Imre Miklós, Kis Norbert, Müller György, Orosz Ágnes, Rácz Lajos,

Takács Albert, Takács Péter, Tamás András, Tóza István és Török Gábor tanulmányai jogtörténeti, államjogi, közigazgatási jogi, illetve könyv- és könyvtártörténeti témákat dolgoznak fel. A kiadványt Máthé professzor munkásságának válogatott bibliográfiája zárja.

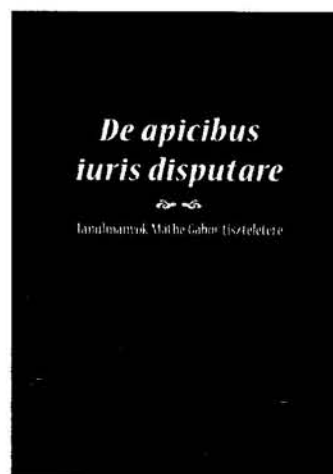
DE APICIBUS IURIS DISPUTARE

Tanulmányok Máthé Gábor tiszteletére

Szerk. Bónis Péter – Mázi András – Tóth J. Zoltán

ISBN 987-963-08-2852-9 – Budapest, 2011, 283 p.

A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának egykori és jelenlegi oktatói is tanulmánykötetet készítettek a 70 éves Máthé Gábor tiszteletére, aki négy évig a Kar dékánja volt, s vezette a Magyar Jogtörténeti Tanszéket. Balogh István, Bónis Péter, Harmathy Attila, Horváth Attila, Mezey Barna, Mázi András, Nótári Tamás, Pokol Béla, Schweitzer Gábor, Szathmáry Béla és Tóth J. Zoltán jog- és társadalomelméleti, jogtörténeti, egyházi jogi, tudománytörténeti témájú tanulmányokkal köszöntik a Jubilánst.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Csiky Balázs, PhD, történész; **Dávid Anna Réka**, ügyészségi fogalmazó, Kecskeméti Városi Ügyészség, PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar; **Deák Zoltán**, ügyészségi fogalmazó, Kecskeméti Városi Ügyészség; **Domaniczky Endre**, PhD, konzul, Magyar Köztársaság Nagykövetsége, Canberra, Ausztrália; **Frey Dóra**, tudományos segédmunkatárs, MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport; **Gosztonyi Gergely**, titkárságvezető, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Rektori Hivatal; **Gyekiczky Tamás**, CSc, habil. egyetemi docens, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jog- és Államtudományi Intézet, Polgári Eljárásjogi Tanszék; **Kara Anna**, levéltárrendező, Gödöllői Premontrei Perjelség; **Kovács Norbert**, titkárságvezető, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Dékáni Titkárság; **Mészáros Márta**, múzeumigazgató, Kiskun Múzeum, Kiskunfélegyháza; **Nánási László**, PhD, főügyész, Bács-Kiskun Megyei Főügyészség; **Rigó Kinga**, titkárságvezető, Semmelweis Egyetem Rektori Titkárság; **Stipta István**, CSc, tanszékvezető egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Szabó Szilárd**, PhD, egyetemi tanársegéd, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Politikatudományi Tanszék; **Szente Zoltán**, PhD, egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Alkotmányjogi és Politikatudományi Tanszék

Bibliotheca Iuridica
Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar tudományos kiadványai
Miscellanea
37
HU ISSN 1587-5172

TISZTELT SZERZŐINK!

A *Jogtörténeti Szemle* Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel, valamint a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy irásaikat e-mail-en az agihorvath@ajk.elte.hu vagy az elesztozl@ajk.elte.hu címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A szerkesztőség kéri a következő előírások szíves figyelembevételét:

- a szöveget World programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal beírva kérjük megküldeni;
- a szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurziválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását;
- az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni;
- az idézett vagy külön szakirodalom-jegyzékben közölt műveknél a megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, a könyv kiadóját, a hivatkozott oldalak számát, folyóiratoknál – sorrendben – az évfolyamot, évet, lapszámot, valamint a hivatkozott oldal(ak) számát zárójelben kérjük megadni;
- az évszámok és az oldalszámok között hosszú kötőjelet kérünk használni;
- nem lábjegyzetet, hanem végjegyzetet kérünk;
- a jegyzetekben az ismételt hivatkozás (már említett mű) jelzése: i. m. + oldalszám;
- az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni;
- a végjegyzetek formázását kérjük mellőzni.

A Tanulmány, Műhely, Előadások, Disputa című rovatokban megjelenő cikkekhez, tanulmányokhoz rövid, kb. 1200–1800 leütés terjedelmű **összefoglalót kérünk német nyelven.**

A szerkesztőség a cikkekhez köszönettel fogad illusztrációs anyagokat. Nyomdatechnikai okokból sajnos csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban), a fent megadott e-mail-címre vagy fényképeredetiként postai úton, esetleg személyesen kérjük megküldeni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

INHALT

AUFSÄTZE

- DOMANICZKY, Endre: Facetten aus der Regelung des Vereinigungsrechts während der Zeit der Dualismus..... 1
GYEKICZKY, Tamás: In den Strömen der Macht – Zur Skizze der Geschichte des Zivilprozessrechts (1958–1990)..... 17

VORTRAG

- NÁNÁSI, László: Leben und Werk des Schöpfers der ungarischen historischen Kriminalwissenschaft, Károly Vajna..... 26

WERKSTATT

- CSÍKY, Balázs: Die Rechtstellung des Amtes des ungarischen Fürstprimas in der Zwischenkriegszeit..... 35
KARA, Anna: Lehrende Ordensgemeinschaften im ungarischen Parlament, 1867–1944..... 43
SZABÓ, Szilárd: Die Frage der völkerrechtlichen Rechtssubjektivität von Ungarn anhand des Wirtschaftsausgleiches
im Jahre 1907..... 57

DISPUT

- Bemerkungen zu der Buchbesprechung von Szilárd Szabó – SZENTE, Zoltán..... 61

ÜBER BÜCHER

- Konferenzband anlässlich des Trizentenariums der selbständigen Kodifikation des Militärstrafrechts – DEÁK, Zoltán..... 63
Vorlesungsskizzen von Alajos Degré in Buchform – RIGÓ, Kinga..... 64

RUNDSCHAU

- Öffentliche Disputation des Werkes zum Erlangen eines Doktorgrades der Ungarischen Akademie
der Wissenschaften von Barna Mezey – STPTA, István..... 68
Öffentliche Disputation der Doktorarbeit von Kinga Bódiné Beliznai – FREY, Dóra..... 69
Hüter der Werte – Konferenz anlässlich des 140. Jahrestages der Gründung des Staatlichen Rechnungshofes
– KOVÁCS, Norbert..... 70
Internationale Rechtshistorikerkonferenz an der Universität Zagreb (3–5. November 2011) – GOSZTONYI, Gergely
– RIGÓ, Kinga..... 71
Károly Vajna – Gedenksitzung in Kiskunfélegyháza – DÁVID, Anna Réka..... 73
Károly Vajna – Saal in der Ausstellung zur Strafrechtsgeschichte des Kiskun Museums – MÉSZÁROS, Márta..... 76

NACHRICHTEN

- Die Autoren dieser Ausgabe..... 84

Auf der Titelseite:

Károly Vajna

(13. Oktober 1851, Nagyenyed – 13. Juli 1931, Budapest):

Ab 1898 Direktor des Bezirksgefängnisses in Szeged, ab 1901 des Königlichen Landessammelgefängnisses in Budapest.
Autor des bis heute wertvollsten historischen Sammlung der ungarischen Gefängniswissenschaft (Hazai régi büntetések
[Alte Strafen unseres Landes] I–II., 1906–1907), Gründer des Landesgefängnismuseums (1910).

Rechts

geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn),
Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srđan Šarkiĉ (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Prof. Dr. Erik Štenpien (Košice)

Redaktion: Dr. Mária Homoki-Nagy, Prof. Dr. Máthé Gábor, Prof. Dr. Mezey Barna, Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Stipta István
Redakteur: Élesztős László (E-Mail: elesztosl@ajk.elte.hu)

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3, 2. Stock, Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18

ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös Loránd Universität, Institut für Rechtsgeschichte und
Rechtstheorie der Károli Gáspár Universität der Reformierten Kirche, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi István Universität,
Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität Miskolc, Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Universität Szeged
Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna

Verlag: Gondolat Verlag

A NÉMET-OSZTRÁK JOGTERÜLET KLASSZIKUS MAGÁNJOGI KODIFIKÁCIÓI

Tanulmányok az OPTK és a BGB évfordulói alkalmából

Szerk. Rácz Lajos

Bibliotheca Iuridica. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Tudományos Kiadványai – Acta Wenzeliana, 9. kötet

A kötet annak a 2010. decemberi konferenciának az előadásait tartalmazza, amelyet az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Egyetemes Jogtörténeti Tanszéke rendezett az osztrák polgári törvénykönyv (OPTK vagy ABGB) születésének bicentenáriuma, illetve a német birodalmi polgári törvénykönyv (BGB) 1901. évi hatályba lépésének 110 éves évfordulója alkalmából. A tanulmányok bemutatják a klasszikus európai polgári törvénykönyvek elkészülésének körülményeit, történelmi háttérét, jelentőségét, hatását és továbbélését. Több előadás foglalkozik a két törvénykönyv magyar kodifikációra gyakorolt hatásával.

ISSN 1786-0326 – Budapest, Martin Opitz Kiadó, 2011, 206 p.

Babják Ildikó

BARBÁRSÁG VAGY GERMÁNSÁG? ÁRUCSERE EURÓPA HAJNALÁN

A Debreceni Egyetem Jogtörténeti Tanszéke adjunktusának kötete a kora középkori germán jogforrások elemzésével mutatja be a középkori, barbárnak tekintett népek jogrendszerét, elsősorban az árucereügyletekre összpontosítva. A monográfia bemutatja a vizigótok, a keleti gótok, a burgundok, a frankok, a longobárdok, a bajorok, az alamannok és az angolszászok gyakorlatát. Rávilágít a kezdetleges kereskedelmi viszonyok között is kidolgozott árucserajogi rendelkezésekre és az analfabetizmus korában tapasztalt okirat-használati szokások szokatlan fejlettségére. Megállapítása szerint a germánok vitathatatlan érdeme Európa jogfejlődésében, hogy olyan római jogintézmények hordozta értékeket közvetítettek, amelyek – keveredve a germán jogi tradícióval – az érett középkor legfontosabb jogintézményeinek gyökerét képezték.

ISBN 978-963-6933-57-9 – Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2011, 300 p.

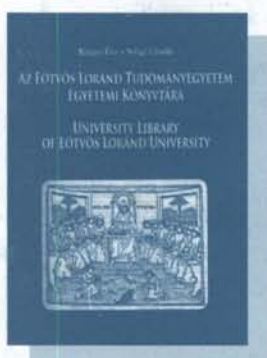

Schweitzer Gábor:

A KATEDRÁN INNEN ÉS TÚL. Tanulmányok a jogi felsőoktatás múltjából

A kötet tanulmányaiban a jogászképzés legfontosabb katedrán inneni és katedrán túli szereplői, professzorok és hallgatók jelennek meg. Bemutatják a jogakadémiák patriarchális világát, a jogász-ethoszt, a különböző jogásztípusok irodalmi ábrázolásait, a budapesti jogi fakultás 1945 utáni első esztendőit, néhány professzori életutat, illetve életútszakaszt, Somló Bódog németországi tanulmányútját, Eckhart Ferenc jogtörténeti tanszékre kerülését, a közigazgatási jogász Vasváry Ferenc, az első szlovák állam vezető politikusává vált Tuka Béla pályakezdését, a közjogász Molnár Kálmán oktatói és tudományos pályaképét, feldolgozva személyes forrásokat (levelezéseket, naplókat, visszaemlékezéseket) is. A gyűjteményes kötet nemcsak a jogásztársadalom, hanem a magyar művelődéstörténet iránt érdeklődők számára is érdekes olvasmány.

ISBN 978-615-5001-49-9 – ID Research Kft. / Publikon Kiadó, Pécs, 2011, 212 p.

Knapp Éva – Szögi László:

AZ EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM EGYETEMI KÖNYVTÁRA

A kötet egy egyetemtörténeti képekönvsorozat harmadik produktuma. AZ ELTE és a Bölcsészettudomány Kar „képekönve” után a 450 éves budapesti Egyetemi Könyvtár történetét és gyűjteményeit mutatja be fotók, dokumentumok és a bibliotéka könyvkincsei legszebb oldalainak reprodukcióin keresztül, az 1651-es nagyszombati kezdetektől a 2011-es jubileumi évig. Megismerhetjük a könyvtár épületeit, jeles alakjait, illetve az egyes gyűjteményeket (Kódextár; Ósnyomatvány-gyűjtemény; Újkori kéziratok, metszetek és térképek; Régi Magyar Könyvtár – Régi Magyar Nyomatványok; XVI. századi nyomtatványok – Antikva gyűjtemény; XVII. századi nyomtatványok – Barokk gyűjtemény; 1800 előtt indult időszak kiadványok; Modern gyűjtemény). A könyvészetileg és nyomdatechnikailag is igényes kötetet a könyvtár vezetőinek és főigazgatóinak listája zárja.

ISBN 978-963-284-170-0 – Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára, Budapest, 2012, 224 p.

Veress Előd:

ÁLLAMFŐ ÉS KORMÁNY A HATALOMMEGOSZTÁS RENDSZERÉBEN

Sapientia Könyvek 69. – Jog- és közgazdaság-tudomány

Románia a rendszerváltás után az alkotmányos demokrácia, a jogállam kialakításának útján indult el. A jogállamteremtés nehéz feladata számos problémát vetett fel az alkotmányos és politikai gyakorlat során. A Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem adjunktusának könyve – amelynek alapja a 2006-ban, a Pécsi Tudományegyetemen megvédett PhD-disszertációja volt – három részből áll: az első rész a hatalommegosztás eszméjét, a második az államfő, a harmadik a kormány államszervezeti szerepét vizsgálja. A szerző a hatalommegosztáshoz kapcsolódó problémák vizsgálatát tűzte ki célul, hangsúlyozva, hogy a hatalommegosztás rendszerét, annak összetevőit a végrehajtó hatalom szemszögéből vizsgálta. A tanulmány fontos részét alkotják a romániai és a magyarországi jogfejlődés egyes elemeinek összehasonlító vizsgálata.

ISBN 978-973-1970-47-9 – Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2011, 325 p.